

СЛОВО

ЧАСОПИС ЗА

СРПСКИ ЈЕЗИК,
КЊИЖЕВНОСТ И КУЛТУРУ
ГОДИНА X

БРОЈ

40

ЈАНУАР
2013.

КУЛТУРНО-ПРОСВЕТНА
ЗАЈЕДНИЦА
СРБИЈЕ

ДОДЕЉУЈЕ
ИЗУЗЕТНУ

ВУКОВУ НАГРАДУ

АКТИВУ ПРОФЕСОРА И
НАСТАВНИКА СРПСКОГ ЈЕЗИКА
И КНИЖЕВНОСТИ СРЕДЊИХ И
ОСНОВНИХ ШКОЛА У НИКШИЋУ
ЗА ИЗУЗЕТНИ ДОПРИНОС
РАЗВОЈУ КУЛТУРЕ
У РЕПУБЛИЦИ СРБИЈИ
И СВЕСРПСКОМ
КУЛТУРНОМ ПРОСТОРУ

ЖИРИ
ВУКОВЕ НАГРАДЕ
ПРЕДСЕДНИК

БЕОГРАД
2005.

КУЛТУРНО-ПРОСВЕТНА
ЗАЈЕДНИЦА СРБИЈЕ
ПРЕДСЕДНИК

Radivoje Stokich

НВУ Актив професора српског језика
из Никшића чине 27 професора средњих школа
који су школске 2004/2005. године
разоткрили намеру црногорског режима
да ненаучно и незаконито
приименује српски језик у Црној Гори,
и због тога су отпуштени са посла
без могућности запошљавања

СЛОВО
НИКШИЋ
ЈАНУАР, 2013.

РИЈЕЧ УРЕДНИКА

Веселин Матовић: *Пуј, њике, не важи се!* 4

ЈЕЗИК

Милош Ковачевић: *О актуелном њравојису и ѡрамајици „црнојорској језика“* 15

Миле Медић: *Језичко блајо српске средњовјековне књижевности* 42

Светозар Радишић: *Србица је искра и истиочистије србској живоји* 48

Тања Стојановић: *И инфинитив и да + ѡрезениј* 60

ЈЕЗИК И ПАМЋЕЊЕ

Лазар Трифуновић: *Ликовни израз Косовској ѡредања* 65

БЕЛЕТРИСТИКА

Петар Милосављевић: *поезија* 75

Никола Маловић: *Орканска бура*
(одломак из романа у настајању) 81

Игор Ремс: *поезија* 86

Шћепан Алексић: *Билећки несуђени жангарм* 88

Живко Вујић: *поезија* 93

Миленка Цица Чоловић: *Посесѡрима чавка* 99

Тијана Тркља: *поезија* 108

ЕСЕЈ

Будимир Дубак: *Њејошев ѡлемос* 115

Вукашин Баћовић: *Вукова ѡбједа – међаш српске духовности* 123

Радинко Крулановић: *Пред смирај своја живоји* 131

САДРЖАЈ

КРИТИКА

Милош Ђорђевић: <i>Идентичитет и алијерицитет</i>	141
Ранко Поповић: <i>Ђокић новелистиа</i>	154
Радоје Шошкић: <i>Стиароенїлески јуначки сїев Беовулф: Еїски меїдани у свјеїтлу херојске иницијације</i>	169
Слађана Алексић: <i>Белетриситичка дела Пеїтра Милосављевића</i>	184
Лабуд Драгић: <i>Оїтисци времена</i>	189
Светлана Калезић Радовић: <i>Оїварање шкољке</i>	196

ИСТРАЖИВАЊА

Горан Комар: <i>Од Сїоца до Боке – наїїиси на Сїарим сїоменицима срїскої народа</i>	207
Слободан Јарчевић: <i>Подвала о боїумилима у Босни</i>	223

ПУТОПИС

Лабуд Драгић: <i>Њујорк</i>	245
-----------------------------	-----

Ликовни прилози: Тијана ДУЈОВИЋ

Веселин МАТОВИЋ

ПУЈ, ПИКЕ, НЕ ВАЖИ СЕ!

Само им се рекло. У својој крајње суптилној и осмишљеној анализи црногорских социопатогених процеса *Испираћа предака: социопатогени чиниоци у формирању црногорске нације*, питајући се „како и зашто“ црногорска политичка опозиција не успејева да се ваљано супротстави режимском пројекту „однарођавања Црногораца“, односно потирању њихове историјске свијести и памћења, Иван Негришорац, „са доста основаности“, наводи три могућа објашњења:

„Прво објашњење – каже Негришорац – указује на то да црногорска политичка опозиција нема довољно ни теоријског ни историјског знања, те да уопште није свесна свих размера трагичности друштвених и државних процеса у које их власт годинама већ увлачи као тихе, скривене саучеснике.

Друго објашњење сматра да опозиција можда таква сазнања има, али да нема довољно практичне вештине да се одупре систематском режимском насиљу.

Треће објашњење указује на морално најпроблематичнији могући исход: опозиција би, у том случају, стратешки имала циљеве истоветне са политиком црногорског режима, али тактички и, посебно, реторички сматра да такав прљави политички подухват треба да, симулирањем опозиционе делатности, омогући режиму да посао обави до краја.

Ниједно од ових објашњења – закључује Негришорац – ништа добро не говори о црногорској политичкој опозицији: по првом увиду она није способна да изгради јаку идејну стратегију, по другој неспособна је за политичку тактику и оперативу, а по трећој неспособна је за елементарни људски и политички морал. „ (Летопис Матице српске, октобар-новембар, 2012, стр. 692)

Као што видимо, ради се о заиста тешкој оптужби, од које се црногорска политичка опозиција, с обзиром на резултате досадашњег дјеловања, тешко може одбранити, посебно од онога што је садржано у њеним двијема првим тачкама, а онда и из њих изведеног закључка о њеној неспособности „да изгради јаку идејну стратегију“, и ефикасну „политичку тактику и оперативу“.

Међутим, да ли је Негришорац у праву и за сумњу коју износи у трећој тачки своје „оптужнице“ – да опозиција можда има „стратешки исте циљеве са политиком црногорског режима“ и да „симулацијом опозиционе делатности омогућава режиму да посао обави до краја“, тешко је рећи и још теже доказати. Таква сумња, разумије се, није без основа и може се односити на неке актере на црногорској политичкој сцени (тзв. плаћене опозиције има и у много развијенијим и зрелијим демократијама), али да се цјелокупна црногорска опозиција упустила у толико „прљав политички подухват“, иако није невјероватно, јесте свакако недоказиво.

Тако ми аљина и леба! Доказиво је, међутим, нешто друго, не мање важно и не мање морално проблематично. Доказиво је и видљиво, нажалост, да је, кад се све сабере, црногорска политичка опозиција, пала на испиту из српског језика. И не само пала него изгубила и право на поправни! („На најважнијим животним испитима – како рече проф. Драгољуб Петровић – нема поправног“.

Иако је својевремено тврдила како је чување имена српског језика у уставно-правном и образовном систему Црне Горе превасходан циљ њеног дјеловања и, безмало, смисао њеног постојања, она се, ипак, „по слабости људске природе“, више старала око свог статуса и око својих „аљина и леба“, што би рекао Лукијан Мушицки, него око језика. И, никад се, и поред све њене запаљиве реторике, није одважила да неком примјереном акцијом стане на пут антицивизацијском подухвату изгона имена српског језика из Црне Горе. Сјетимо се само њеног скањивања и прерачунавања у вези са преименовањем наставног предмета Српски језик и књижевност у црногорским школама и подршком протесту никшићких професора 2004, затим – мутних игара око доношења Устава 2007, када је тзв. црногорски озваничен као службени језик у Црној Гори, као и измјена Општег закона о образовању 2010, којим је,

напокон, тај тзв. језик проглашен наставним језиком у црногорском образовном систему.

Када је, у једном тренутку, осилена власт, уфурсатила да укине ТВ преносе скупштинских засједања, опозиција је без много двоумљења, изашла из Парламента и скоро пола године, све док се уз помоћ ЕУ није изборила за укидање те одлука, није учествовала у његовом раду. Била је то једина њена успјешна блокада режимског насиља од времена раскола у ДПС-у 1997. до данас. Али, зашто никада није слично што предузела поводом доношења много погубнијих аката којима се на најгрубљи начин насртало на име и статус српског језика, српског културног наслеђа и српског историјског памћења у Црној Гори?

Него је: заклањајући се иза алибија борбе за демократију, тзв. европске вриједности и легализам, иако је иза себе имала с једне стране – највише научне ауторитете (појединце и институције), а с друге – већинску вољу народа, као и све правне и историјске аргументе, који су је обавезивали на досљедну принципијелност – на крају пристала на компромис и нагодбу с режимом!

Клин чорба. У колаборационом споразуму склопљеном с предсједником Владе, септембра 2011. опозициони лидери су, помињање српског језика у новом четворочланом имену наставног предмета за језик и књижевност, платили признањем тзв. црногорског не само као политичке већ и као лингвистичке чињенице. Приде – и његову супремацију над српским, тврдећи да су тиме вратили српски језик у црногорске учионице. Од тада у школске дневнике и ђачка свједочанства наставници уписују име наставног предмета, којему се не зна или је бесмисленије или неписменије, иако га и ђаци и наставници, по инерцији из недавне прошлости, и даље зову „матерњи“. Неки сад кажу, боље и тако, само да га не зову „црногорски“. Можда, онима којима је до ината, а не до истине, звучи љепше, али није – ни боље ни праведније. Ако га не зову онако како би требало и како му је име, тј. српски, онда је сасвим свеједно звали га матерњи или црногорски. Ствар је у томе да генерације које су од 2004. године и касније, почеле школовање на свом матерњем српском језику, иако и даље говоре тај језик, на њему пишу и читају, мисле и сањају, више готово и не помињу његово име, а можда су га многи већ и

заборавили, а не у томе да ли га зову црногорски. У времену између два пописа преко 20% становништва одрекло се српског имена за свој матерњи језик, а највећи дио таквих су млади људи, тек изашли из школских клупа. То је оно што је важно и што треба да разумијемо као најозбиљнију опомену, а не да се, с главом у пијеску, заваравамо тиме што ђаци, наводно, предмет зову „матерњи“ а не „црногорски“. „Матерњи“ је резултат прве фазе програмираног заборава, односно језичког инжењеринга који утјеривачи новог црногорског идентитета, првенствено преко наставних програма и уџбеника, спроводе у црногорским школама током посљедње деценије. У наредној етапи, која ће трајати можда и краће, „матерњи“ ће неминовно евоулирати у „црногорски“. (Чему би му првенство у том четворочланом имену наставног предмета, ако већ нема такве претензије?) Тој амбицији и те како погодује непостојање програма за новоименовани предмет у коме би се „вратило“ макар нешто од наставних садржаја који би дјецу, говорнике српског језика, подстицали на чување његовог имена. Међутим, као што видимо, настава се и даље, иако је увелико одмакла и друга школска година, изводи по суспендованом програму и уџбеницима за предмет Црногорски језик и књижевност, из којих је избачено преко четрдесет знаменитих српских писаца а цјелокупно српско културно наслеђе са простора данашње Црне Горе преименовано у црногорско, или, ријетко, по онима, мало старијим а не много друкчијим, за предмет Матерњи језик и књижевност, односно њиховој мјешавини, у ствари – незаконито. (Цинично су дјеловали јесенашњи позиви, упућени родитељима и ученицима, од стране неких политичких странака и неупућених појединаца да не купују уџбенике за црногорски, јер, наводно, у школама ће наћи прихватљивије старе уџбенике за „матерњи језик“, премда су и први и други изишли из истих калуца и исте радионице. Али и да нијесу, тих старих уџбеника у већини школа нема, чак и ако би који од наставника или ученика и хтио да их користи. Цијеле драме су се због тога одвијале у породицама почетком школске године.)

Сами себе заплићемо... Потписници споразума нијесу „обезбиједили“ – како пише у том документу – оно на шта су се обавезали, „наставу из предмета с називом: црногорски-српски, босански, хрватски језик и књижевност из ког се у том називу и добија оцјена“, односно – одговарајуће наставне про-

граме и уџбенике, за извођење такве наставе, нити су неким анексом продужили важење и на школску 2012-2013. годину клаузуле која се искључиво односила на „школску 2011-2012“, да ће се „настава доминантно ослањати на наставни план и програм досадашњег предмета матерњи језик и књижевност, уз допуну садржаја који ће обезбиједити изучавање специфичности матерњих језика“. Неспорно је, дакле, да се у текућој школској години, не изводи настава из предмета именованог као црногорски-српски, бошњачки, хрватски језик и књижевност, а уколико изводи, онда се то ради без одговарајућег, или макар без, јавности познатог, односно од надлежне институције верификованог наставног програма! Због тога се поставља питање: ако наставници немају од надлежног државног органа, тј. од Националног савјета за образовање верификоване наставне програме, како могу имати годишње и мјесечне планове рада, без којих се, као што је познато, настава не може и не смије изводити? Да није тако настава би била лична ствар наставника па, самим тим, не би подлијегала ничијој контроли, а такво нешто не допушта ниједна држава на свијету. Да ли наставници у црногорским школама заиста данас имају планове рада, ја не знам, али ако имају, они су прављени напамет, одока, и као такви – незаконити, па је и настава која се по њима изводи такође незаконита. У свакој правно уређеној држави надлежно министарство било би дужно да поништи сва свједочанства издата на основу тако извођене наставе.

Кривицу за такво стање министар просвјете пребацује на Комисију за израду нових програма, чији је рад блокиран на самом старту, јер, наводно, њени чланови, представници странака потписница споразума, не могу да се договоре око азбуке. У држави која се хвали првом штампаном ћириличном књигом на Балкану, крајем 15. и писменошћу од 9. представници народни, педагози и научници, почетком 21. вијека, не могу да се договоре на каквом ће писму описмењавати своју дјецу! Такву подвалу могли су да смисле и учине Црној Гори, и још да јој то подметну као цивилизацијски искорак, само њени највећи непријатељи!

Натезање клипа. Наравно да се чланови наведене комисије не могу договорити – ни око азбуке ни око много чега другог. Не што они то не желе, него што то није могуће. Да би дошло до договора требало би: или да чланови те комисије – који заступају опозиционо, српско, становиште – прис-

тану на то да се, рецимо, алофоне (фонемске варијанте) идеолошки („Тако је рекао комесар!“) прогласе за фонеме и да се то онда сервира дјечи као наука, односно, да својим потписима признају за оригинале фалсификате и којекаква домишљања и учитавања на основу којих се, супротно историјским и језичким чињеницама, конструише историја непостојећег језика, с јасном намјером да се изврши културоцид над српским народом и, од будућих нараштаја, сакрије сваки његов писани траг на простору Црне Горе, на крају – да прихвате распарчавање јединствене српске књижевности, писане српским језиком и са јасном свијешћу њених стваралаца о припадности тој књижевности и том језику, или, пак – да супротна страна одустане од становишта о самосталном развоју црногорског језика и црногорске књижевности, односно именована цјелокупног културног наслеђа са територије данашње Црне Горе по имену државе. (Чиме режим, поистовјећујући државно с народним, тј. националним, подупире свој пројекат о расрбљавању црногорског идентитета.) Јасно је да се ни једно ни друго не може догодити. А ако би се, неким чудом и догодило, чему би онда служило четворочлано именоване наставног предмета?

Зато се и поставља питање: да ли су потписници, овдје осумњиченог, споразума уопште рачунали на његову реализацију?

Или су, пак, и власт и опозиција, знали да се ради о клин чорби коју нико неће кусати, односно, да ће Уставни суд или која друго државна институција, једног дана (док ствар мало „закрепа“, док се народ мало навикне и док се прогура још који конкордат у Скупштини), казати: „Пуј, пике, не важи се, подијели поново!“ Али, који им је био обострано потребан: власти да би пред сумњичавом Европом показала своју демократичност, опозицији – да би доказала своју кооперативност.

Такија. Но, ко ће му га знати. Можда је овај споразум и дубљи и озбиљнији него што ми можемо да видимо. А видимо – и то је чињеница – да од њега, засад, бољитка нема, нити се може наслутити да ће га бити, ни у перспективи. Исто тако, тешко је очекивати да, у околностима данашње констелације политичких снага у Парламенту, званична опозиција предузме било какву нову иницијативу у циљу поправљања статуса имена српског језика у уставно-правном и образовном

систему Црне Горе, или, пак, измијене садржаја наставних програма и уџбеника за језик и књижевност. Односно, којом би се зауставио процес системског потискивања српског идентитета у овој држави. Захтјев, да се, промјеном Устава, и српском, поред непостојећег црногорског, да статус службеног језика, тј. да се оригинал изједначи с фалсификатом, изграђен стандардни језик ретардира и поравна са својим супстандардом, језик културе и писмености, језик књижевни, „уздигне“ до језика кафанског, није ништа друго до маркетиншко замајавање, по оној народној: „Жив ми Тодор, да се држи говор“.

Током недавне предизборне кампање, језичко питање није се скоро ни помињало, а неке декларативно српске странке прибјегле су тзв. кетману (или такији). У јавним наступима њихових промотера било је уочљиво не само избјегавање тзв. идентитетских тема, него и употребе атрибута српски, српско, итд. То су, показало се, на данашњем политичком тржишту, непрофитабилне, искомпромитоване и стигматичне ријечи, и странкама које од њих не одустају, драстично умањују углед међу бирачима.

Нико осим светитеља није проживио живот, а да некад није прибјегао такији. Па ипак, није логично, ма ни лијепо, да вође националних странака и покрета, прѣзају од имена свог народа и свог језика, макар што су, у демократији гдје се и памет и етика мјере једино бројем добијених гласова, легитимни сви трикови који воде циљу, па и такија. Ако истрајавање у српском идентитету у демократској Црној Гори прате страх, стид, осјећање кривице и комплекс мање вриједности, онда би најпрешњи посао, политичке опозиције и њен највиши допринос свом национу, био да то стање измијени, да својим понашањем разбије те страхове и комплексе, а не да им и сама, прибјегавајући такији (арап. „обезбиједити заштиту“), подлијеже, и да их и сама потхрањује.

Што значи: да се опозиција, вођена принципима прагматизма и прилагођавајући се тзв. политичкој реалности, без обзира на формално залагање за промјену Устава, повлачи из завршене (или изгубљене) битке око имена језика, али и свих других идентитетских питања. (Премда то није идентитетско него етичко и, можда, дијелом и идеолошко питање, и нема никакве везе с именом језика, по изјавама неких њених челни-

ка, дегутантна јој је изгледа остала још само биографија аутора двије строфе актуелне државне химне.)

Камен који одбацише зидари. Али не значи да се тиме та битка и завршава. Њу ће водити сам српски језик, књижевним, умјетничким и научним остварењима која буду овдје на њему настајала. И водиће је неумрли светосавски, косовско-лазаревски и његошевски дух, исти онај који је водио 1916. четрнаест бјелопавлићких учитеља, спремних на највишу жртву, да би, у тренутку свеукупне народне и државне пропасти, охрабрили свој народ како се ни у таквим околностима не би одрекао онога највреднијег што има: свога језика, свога писма и своје историје.

Српско језгро Црне Горе, иако угрожено, не може бити и уништено. Напротив, искушења којима је изложено током посљедњих деценија само ће остругати нездраво ткиво с његовог стабла, па ће баш оно, једног дана, замлађено и разбујано, вежући је за своје духовне и културне коријене, сачувати Црну Гору да не потоне у *Porto Montenegro*, према коме се поодавно забрињавајуће накренула.

Милош КОВАЧЕВИЋ:

*О актуелном правопису и граматици
„црногорског језика“*

Миле МЕДИЋ:

Језичко благо српске средњовјековне књижевности

Светозар РАДИШИЋ:

Србица је искра и источиште српског живота

Тања СТОЈАНОВИЋ:

И инфинитив и да + презент

Милош КОВАЧЕВИЋ

О АКТУЕЛНОМ ПРАВОПИСУ И ГРАМАТИЦИ „ЦРНОГОРСКОГ ЈЕЗИКА“

1. „Јединственост“ *изв. црногорској језика*

Перјанице «црногорског језика», његов «утемељивач» (В. Никчевић) и «председник» Савјета за његову стандардизацију (Б. Бањевић) устврдише, и јавно написаше, да је он *јединствен* не само у Европи него и у свијету. «Традиционална лингвистика је – ријечи су В. Никчевића – показала богатство црногорског језика у свим доменима, као и то да се између црногорског народног и црногорског књижевног језика може ставити знак једнакости, *што у Европи није случај ни са једним језиком*» (Никчевић 2000:19); или друкчије речено – у стилизацији Б. Бањевића – «Правопис црногорског језика није ствар договора као у другим срединама. Књижевни и народни језик код Црногораца је идентичан, *што је јединствен случај у свијету*. Због тога наш Правопис не може бити споран јер чува природне особине црногорског језика» (Бањевић 2008: III).

Та «јединственост црногорског језика» своју је потврду добила и у уставној одредби (дефиницији), која заиста јесте «јединствена на свијету», јер је «црногорски» вјероватно једини од свих у уставу записаних језика у свијету «службени језик», али не и «језик у службеној употреби». Устав Црне Горе, наиме, сматра да је «црногорски службени језик», али га не подводи под «језике у службеној употреби», него тамо набраја: српски, хрватски, босански и албански. Тако је ето «црногорски језик» уставно уникатан језик у свијету, јер је «службени језик», који није «језик у службеној употреби» (уп. Ковачевић 2011).

Ту «јединственост» црногорског језика потврђују и његови нормативни приручници. «Јединственост» се огледа најприје у томе *ко су «ексцерији»* што те приручнике сачини-

ше и потписао. Тако «експертску правописну комисију», коју је формирало Министарство просвјете Црне Горе, и која је израдила «Правопис црногорског језика» сачињаваху два страна лингвиста – један Хрват и једна Украјинка (Ј. Силић и Љ. Васиљева) – и један Црногорац нелингвиста (М. Перовић), који је иако нелингвиста, ваљда што је у тој комисији једини Црногорац, проглашен њеним «предсједником». «Експертски тим» што потписа «Граматику црногорског језика» сачињавала су два Хрвата (Ј. Силић и И. Прањковић) и један црногорски Муслиман (А. Чиргић), чија је улога очигледно била да буде «преводац са хрватског на црногорски» и да понуди «аутентичне а самосвојне црногорске примјере» за «хрватска правила црногорскога језика». Зар је онда чудо што је резултат таквих «експертских» тимова и њиховог рада «*хаос од 'сѿиандардолошке лиѿераѿуре' 'црнојорској језика'*, тек да се даље настави бесмисао» (Стојановић 2011:67).

Но, да најприје видимо како је настајала та правописно-граматичка литература «црногорског језика» и како њени аутори образлажу критеријуме што су јој их подастријели у подлогу. Настанак те «нормативне литературе црногорскога језика» у складу је са напријед наведеним «уникатностима», да не кажемо трагикомичним јединственостима «црногорског језика», на што – зачудо – и чланови *Експертске комисије за сѿиандардизацију црнојорској језика* у предговору Правопису указују. Чланови «експертске комисије» тако наглашавају «да је брзина израде и проглашења *Правописа с ѿравописним рјечником* (2009), који она сама валоризује само као први корак у процесу стандардизације црногорскога језика, условљена спољашњим разлозима. Тиме је – настављају образложење «правописни експерти» – речено да је Експертска комисија *свјесно одсѿиуѿила од лоѿике сѿиандардизације језика*, према којој је било неопходно да се правопис изведе из граматике. Ургентност потребе за стандардизацијом црногорскога језика *намеѿнула је обрнуѿу лоѿику* да се у јавност најприје изађе с правописом и правописним рјечником те да се тако у њима антиципирају нека битна граматичка рјешења. Чланови Комисије сматрали су да *ѿаква обрнуѿа лоѿика* може бити оправдана, јер смирује нараслу нервозу у јавности због дугог ишчекивања стандардизације, а самој Комисији омогућује слободније располагање временом у даљем неометаноме раду» (Правопис ЦЈ 2010:11).

2. О «Правопису црногорскога језика»

Принципа «обрнуте логике», али сад правописне, не недостаје ни тексту Правописа, што га изради та «експертска комисија». Досад је указивано на низ пропуста, на некритеријалност, на «трагикомична рјешења» у том правопису, посебно његовом првом издању, које се на сајту Министарства просвјете и науке Црне Горе појавило 2009. године. Најисцрпнију и најутемељенију анализу и критику тог првог издања правописа дала је Ана Јањушевић-Оливери (2011) у тексту у коме га пореди са *Правописом српскохрватског језика* из 1960. године. Овдје преносимо само закључак њеног истраживања.

«На основу спроведене поредбене анализе *Правописа српскохрватског језика*, који је до сада био у употреби у Црној Гори, и *Правописа црногорског језика*, који се покушава наметнути као општеважећи, можемо закључити да је *Правопис црногорског језика* базиран на већ постојећој норми српског, односно српскохрватског језика, и да се са овом разилази само у ставкама које се тичу увођења „нових гласова“, јекавског јотовања и само дјелимично ијекавског изговора.

Преглед рјешења везаних за репартицију *јаџа* показао је да је 'црногорска ијекавица' иста као и српска, односно српскохрватска ијекавица, са изузетком неких рјешења која се тичу незнатног броја лексема, као што су нпр. множински падежи именица *дио* и *лијек* (*дјелови*, *љекови* умјесто ранијих *дијелови*, *лијекови*) и глаголи и глаголске именице са коријеном *сјед-* (*засиједати*, *засиједане*, *ијесиједати*, *ијесиједане* умјесто граматички исправних *засједати*, *засједане*, *ијресједати*, *ијресједане*). Нови правопис је одбацио већину дублетних ијекавских ликова и определијелио се за оне који су у Црној Гори фреквентнији. Тако су нормативним проглашени само облици са компонентом *свијейло-* у сложеницама типа *свијейлолав* (умјесто ранијих *свијейлолав* и *свјейлолав*), затим придјев *сљедећи* (умјесто ранијих *сљедећи* и *слиједећи*) и одрични облици глагола *јесам* са *ије-*рефлексом (умјесто досадашње паралелне употребе ликова *нисам* и *нијесам*), те именица *ојријев* (умјесто ранијих *ојрев* и *ојрјев*, односно новијих *ојрев* и *ојријев*). Све наведено показује да предложени претенциозни детерминатив „црногорска“ никако не пристаје уз ијекавицу, која је мање-више нормативно уједначена на читавом штокавском подручју.

Иновација црногорске абецедe, односно азбуке лингвистички је неоправдана, пошто гласови *ć* [лат. *ś*] и *z'* [лат. *ź*], који се јављају не само у црногорским него и свим осталим штокавским говорима са ијекавским изговором, не могу имати статус фонеме, како због с муком нађених дистинктивних парова, тако и због оскудног броја лексема у којима се јављају. *Правопис црногорскога језика* и рјечник приложен уз њега показали су да су јотовани спиранти *ć* и *z'* присутни само у неколико коријенских морфема и у хипокористицима и онома-топејским ријечима, које стоје на периферији лексичког фонда сваког језика.

И гласови *ћ* и *ђ* као продукт јекавског јотовања познати су и другим ијекавским говорима. Тежња правописних иноватора да јекавско јотовање скоро у цјелости уврсте у норму довела је до правописне анархије, па су тако нормативним проглашени и облици који ни у једном црногорском говору не постоје (*ћелисходно, ћелина, ћеме*) док су други (*ћриљеици, живљеици*), иначе чести у народним говорима, искључени уз објашњење да се јотовање у тим позицијама не врши» (Јањушевић-Оливери 2011: 119).

Овоме свакако треба додати и «уникатно» увођење «идеологема» у овај «црногорском правопис» (на што је указао и В. Матовић 2012). Наиме, нека рјешења у писању великог и малог слова искоришћена су за оправдање «новог читања Његоша», односно за фалсификовање историјског статуса Срба у Црној Гори.

Тако се у тачки 26. на стр. 25. најновијег издања Правописа прописује:

«26. Имена вјерских припадника пишу се малим почетним словом:

хришћанин, муслиман, православац, католик, будистички, адвентистички, протестантини, сунити, шиити и сл.

27. Уколико се именицама *срби, ђурци, лајини* и сл. означавају називи вјерских припадника, а не национална или народносна припадност, оне се редовно пишу малим почетним словом. Нпр.:

Сто путах сам гледа Црногорце,
гледа *ђурке*, а гледа *лајине*...

(Овђе се на Црногорце не гледа с гледишта назива вјерских припадника.)

Отишли су на станак *џурцима*...

Коса млада на гробље јуначко,
сипље ли се булах ка *српкињах*?

Да је бјеше *србин* уграбио,
ако хоћаш главе обртати...
Но утеци у Котор *лајини*...
Покољи се на друм са *џурцима*,
четрнаест посеци *џураках*...

У супротном, ако се овим именицама исказује етничка или национална припадност, оне се обавезно пишу великим почетним словом. Нпр.:

Зна Душана родит *Срџка*, зна дојити Обилиће...». (Правопис ЦЈ 2010:24-25).

«Овако наведени Његошеви стихови су – вели В. Матовић, прилажући и фотокопију страница првог издања *Горској вијенца* из 1847 – чист фалсификат. То се лако види из факсимила првог издања *Горској вијенца*, у коме су сви овдје малим почетним словима написани етроними (*џурци*, *лајини*, *српкиње*) штампани, како је и нормално – великим почетним словима» (Матовић 2012:203). А све је урађено с једним јединим циљем: да се одбрани давно, још прије распада СФРЈ изнесена теза, чији је творац Слободан Томовић (1990; в. критику те тезе в. у Ковачевић 2003:107, и тамо наведеној литератури): „Његош је под појмом Српство подразумијевао припадност Црногораца православној вјероисповијести! То је постулат. То мора да зна, у то мора да вјерује, сваки црногорски средњошколац! То је алфа црногорства као антисрпства. Али да се 'Власи (Срби, а и још понеко) не би досјетили', да би се како-тако укрили трагови, јер би било много провидно казати да се само етроним Срби и то само код Његоша, јавља у значењу вјерске припадности, укључени су, ни криви ни дужни, и Турци и Латини и направљена цијела игра са Његошевим стиховима. Прво се, да би ствар била убједљивија, измислио примјер у коме се Турци и Латини пишу малим словом (јер правило је правило за све), па тек онда Срби, односно Српкиње, а онда и супротан примјер гдје се тај етроним пише великим почетним словом.

Душана је, нема сумње, родила Српкиња (иако стварно није) и то није спорно, то је идеолошки исправно, али да Мићуновића – „*Српкиња ... још рађала није*“ – е, то баш не иде, то

није по црногорском правопису. Мићуновића може родити само Црногорка (која је Српкиња само по својој вјерској припадности) и никако друкчије» (Матовић 2012:205-206).

На фалсификату без сумње почивају и «аргументи» којима правописни «експерти» оправдавају своју тврдњу о дијахронијски готово досљедно проведеном ијекавском јотовању гласовних скупина *gj* и *ijj*, а потом и разлоге изневјеравања те досљедности у њиховом правопису. Правописни «експерти», наиме, у тачки 150, на стр. 56. кажу:

«Уз регресивне (нејотоване) секвенце *ijje* и *gje* у црногорском језику општеприсутне су и прогресивне (јотоване) скупине *he* и *ĥe*. Такви јотовани облици готово се без алтернативе употребљавају у црногорској књижевности до треће деценије XX вијека, а у говорноме језику остали су до наших дана» (Правопис ЦЈ 2010: 56).

Анализа стања код писаца из предвуковског периода у Црној Гори, коју је дао Веселин Матовић, разоткрива сву одокативност таквог закључка правописних «експерата», јер «тврдња да су јотовани облици некакви језички ендеми у Црној Гори, а нејотовани 'остаци' српскохрватске језичке хегемоније, нема заиста никаква смисла ни оправдања. Ти 'остаци' су, као што видимо, испредњачили у текстовима аутора из Црне Горе и прије Вукове реформе, а са њеним прихватањем – постали су правило, не само у писаном него и у говорном језику образованих слојева и 100 година прије појаве српскохрватског правописа» (Матовић 2012:210).

Ништа мањи фалсификат није ни проглашавање гласове *ć* [лат. *š*] и *z'* [лат. *ž*] специфичностима само црногорских говора, чиме се тобож критеријално оправдава њихово увођење у књижевни црногорски језик, и некритеријално им приписије статус фонема. Правописни «експерти», наиме, у тачки 155, на стр. 57 најновијег Правописа кажу:

«Фонеми *ć* [лат. *š*] и *z'* [лат. *ž*] главно су разликовно обиљежје црногорскога и остала три штокавска стандардна језика (босанскога, хрватскога и српскога). С обзиром на то да чине маркантно обиљежје црногорскога савременог језика, да су се одржали у употреби као општеприсутни црногорски гласови упркос вишедеценијској ортографској и ортоепској норми која их је третирала као дијалекталне, они су дио стандарднојезичке норме» (Правопис ЦЈ 2010: 57). То, међутим, негирају чињенице о дијалекатској распрострањености ових гласова, о

чему опширно, исцрпно и критеријално у посебном раду пише Миодраг Јовановић, закључујући:

«Ареа коју захватају ... искључује сваку помисао да су гласови *ć* [лат. *ś*] и *z'* [лат. *ž*] црногоризми. Штавише, њихово постојање у гласовном систему јесте јака веза не само између међусобно различитих говорних зона сјеверозападне и југоисточне Црне Горе, него веза између јекавских говора уопште – и са онима на западу, и са онима источно од граница Црне Горе, у приближној мјери» (Јовановић 2011:196).

3. *О «научно-методолошким основама стандардизације црногорскога језика»*

У 2010. години, истовремено кад и друго издање Правописа (Правопис ЦЈ 2010), појавиле су се и још двије стандардолошке књиге о «црногорском језику», обје, као и Правопис, у издању Министарства просвјете и науке Црне Горе. Најприје књига Јосипа Силића *Црногорски језик: научно-методолошке основе стандардизације црногорскога језика* (Силић 2010), а потом и *Граматика црногорскога језика* аутора Аднана Чиргића, Ива Прањковића и Јосипа Силића (Грамматика ЦЈ 2010) баш тако пореданих, иако је Чиргић очигледно имао само улогу «преводиоца» и »опримјеривача црногоризмима» *Грамматике хрватскога језика за гимназије и висока училишта* Јосипа Силића и Ива Прањковића, коју је издала «Школска књига» из Загеба 2005. године (Грамматика ХЈ 2005).

За разлику од Правописа, ове двије стандардолошке књиге «црногорског језика», за које «Експертаска комисија» у предговору Правопису нагласи да чине «саставни дио документата у којима је проведена стандардизација црногорског језика» (Правопис ЦЈ 2010:10) – нису досада биле предмет ширих нити продубљенијих анализа. А оне ипак с правописом чине цјелину, не само као нужни приручници, него и вриједносно. Оне заправо потврђују уједначену «вриједност» свих нормативних приручника «црногорскога језика».

Па кренимо од Силићевих «научно-методолошких основа стандардизације црногорскога језика» е да бисмо, подвргавајући анализи само неколике темељне поставке, увидјели колико су те «основе» научно и методолошки (не)утемељене. Суштину монтењегринске стандардизације и «стандардологије» Силић изводи из међуодноса: *систем - кодификација* —

норма — узус — њовор. «У тој нам је схеми – вели Силић – онда говор 'оно како се говори', узус 'оно како се обично говори', норма 'оно како треба говорити', кодификација 'оно како се мора говорити' и систем 'оно како се може говорити'» (Силић 2010: 8). При том – наставља Силић – «нама узус, норма и кодификација чине оно што називамо стандардним језиком», тако да «у складу с тиме стандардни језик дефинишемо као нормирани и кодификовани језик опште писмености» (Силић 2010: 8).

Потврђујући примјерима ту своју стандардолошку теорију, Силић покатакд несвјесно (или можда свјесно, пошто је «црногорски језик у свему уникатан?) показује да само у Црној Гори норма и кодификацији могу бити потпуно насупротне говору и узусу, тј. да се као нормативно може прописати и оно што се никако и нигдје у Црној Гори не говори. Најбољи примјер за то је Силићева констатација да се у «црногорском језику» на питање *Камо га идем?* може одговорити само са *Овамо*, односно да одговор *Овамо* «тражи» само силећевско питање *Камо га идем?* (Силић 2010:24). Ово је најбољи показатељ да Силић не зна ни како се говори ни шта је језички узус у Црној Гори. Јер, одавно је доказано, прије свега на темељу језичког стања у Црној Гори, да је неоправдано прописивати разлику између прилога *камо* и *ије*. «У српском језику, гдје се мање води рачуна о граматичким прописима, а више слиједи природа језика и језичко осјећање, та се разлика све више губи, посебно између прилога *ије* и *камо* на штету овога другог» (Остојић 1996: 18). Да је то знао, можда би Силић то уврстио у «самобитности» његовог црногорског језика. Али он је вјероватно свјесно од тога одустао јер би та особина више показивала везу његовог црногорског са српским неголи са његовским хрватским језиком. Због тога је он критеријум за «црногорски» као посебан стандардни језик потражио на другој страни – у његовој «основици» (sic!).

«Црногорски језик – вели Силић – јесте систем, али не посебан. Његов систем је штокавски, који је и систем бошњачкога (босанскога) и систем хрватскога и систем српскога језика. Што поменути језике чини посебним стандардима? – Поменути језике *њосебнима чини њихова основица*. У вези с тиме зна се рећи да је основица било једнога, било другог, било трећег, било четвртога стандардног језика штокавски систем. Не! Основица поменутих језика није штокавски систем, него одго-

варајући органски говори штокавскога система. А будући да су органски говори штокавскога система као њихове основице различити, различити су и они као стандарди» (Силић 2010: 8-9).

Дакле, сви који су до сада мислили да је Вуков српски језик језик, и његове касније «преименице»: српскохрватски, босански, хрватски, црногорски – за основицу имао само источнохерцеговачки дијалекат, нису у праву, односно у криву су. Или је, можда, Силић у подлогу своје теорије уградио откриће Радослава Катичића да «српски језик није штокавски». «Српски се – вели Катичић – не може говорити чакавски или кајкавски, па се онда не може говорити ни штокавски. Штокавски је штокавски у односу на чакавски и кајкавски. Ако је као да чакавскога и кајкавскога нема, а Србима јест тако, онда и оно што они говоре није штокавски. Ако питају *и̑и̑о* не значи да су штокавци. И Македонци питају *и̑и̑о*, и Бугари, и Руси, па нису штокавци» (Катичић 2010). Ингениозно, нема шта! Ко те пита о вриједности критеријума, битно је само – Силићев и Катичићев «аргумент» то најбоље потврђују – оспорити српски карактер његових именованом «отуђених» варијанти или субваријанти, које њихови поборници силом хоће да прогласе посебним стандардним језицима, упињући се у домишљању критеријума који немају никакве везе с лингвистиком као науком.

А колико је у Силићевој књижици о «научно-методолошким основама стандардизације црногорскога језика» (не)научног и методолошки (не)конзистентног можда најбоље показује Силићева оцјена и осуда досадашњих «честих» тврдњи о синтаксичком статусу везника *и*, *и̑е* и *и̑а*. Па, почујмо самог Силића!

«Често се – вели Силић – везницима *и*, *и̑е* и *и̑а* приступа као искључиво саставним везницима (везницима који везују реченице у независносложене саставне реченице). Не води се наиме рачуна о томе да се везницима *и*, *и̑е* и *и̑а* могу везивати реченице и у зависносложене посљедичне реченице. У сложеној реченици *Учини и̑ако и̑а ће сви би̑и̑и задовољни* реченицом *Учини и̑ако* исказан је узрок, а реченицом *и̑а ће сви би̑и̑и задовољни* посљедица» (Силић 2010:25).

Само наведено више него јасно показује да нас Силић својом «научно-методолошким» резонавањем враћа најмање у 19. вијек, када су због неразграничења семантичког и синтак-

сичког критеријума координације и субординације и могли да се «мијешају» независни и зависни везници, или пак да њиховом синтаксичком статусу у одређењу врсте реченице буде надређен семантички (смисаони) критеријум. Али откако је у славистици Рус А. М. Пешковски 1926. године критеријуме разграничења субординације и координације везао искључиво за граматичко-синтаксичке критеријуме, ниједан озбиљан синтаксичар, ни методолог, више не мијеша координиране и субординиране везнике, и лако их разграничава већ по томе што су независни везници везници и независних синтагми и независносложених реченица, а зависни искључиво везници зависносложених реченице, и што независни не припадају структури ни једне од клауза, док су зависни структурне компоненте зависне клаузе (в. о томе исцрпно у Ковачевић 1998: 11-41). Зато се, према универзалном научном логичко-математичком начелу искључења трећега, методолошки искључује постојање везника који би истовремено били и независни и зависни. Осим, очигледно, у Силићев(ск)ом «црногорском», односно «научно-методолошки утемељеном црногорском», и његовој граматици, гдје се у оквиру посљедичних реченица наводе и примјери саставних реченица (мада их као такве аутори не препознају) с везницима *ѿе* и *ѿа*, али нема оних с везником *и*. (ГраMATика ЦЈ 2010: 312-313).

4. О «Грамаѿици црноѿорскоѿа језика»

И *Грамаѿика црноѿорскоѿа језика* очигледно је, у принципу, усклађена са овим Силићевим «научно-методолошким основама стандардизације црногорскога језика», а како и не би када је Силић њен теоријски «најпоткованији» аутор, за којим, како ћемо видјети, много не заостаје ни Иво Прањковић у многим својим синтаксичким теоријско-практичним рјешењима.

«Ова граMATика – без сумње су Силићеве ријечи – бави се (првенствено) описом лингвистичких (искључиво језичких), а не (првенствено) описом социолингвистичких (и језичких и изванјезичких) законитости црногорскога језика. Она се, другим ријечима, (првенствено) бави описом црногорскога језика као система, а не (првенствено) описом црногорскога језика као стандарда (као стандарднога језика). А како систем функционише искључиво као правилност, у њему нема неправилности. Зато ни у овој граматици нема говора о неправилности

ни ма о чему што се противи правилности. У њој нема допустивога и недопустивога, прихватљивијега и неприхватљивијега, бољега и лошијега. За њу је нпр. правилан и облик генитива множине *кољевака* и облик генитива множине *колијевка*, и облик генитива множине *колијевки*. Она ниједноме од њих не даје предност. Она се не бави (првенствено) употребом језичких чињеница; она језичке чињенице даје на употребу. И ту употребу онда преузима стандардни језик укључујући је у своје функције» (Граматица ЦЈ 2010: 343).

Опет ингиениозно, нема шта! Као да је Силић заборавио да је у «научно-методолошким основама стандардизације црногорскога језика», написаним исте године кад и ова граматица, устврдио да «црногорски језик јесте систем, али не посебан. Његов систем је штокавски, који је и систем бошњачкога (босанскога) и систем хрватскога и систем српскога језика. Црногорски језик јесте стандард, али посебан, као што су посебни и бошњачки (босански) стандард и хрватски стандард и српски стандард. Треба дакле строго разликовати језик као систем од језика као стандарда» (Силић 2010: 8). Поставља се онда логично питање: ако «црногорски језик јесте систем, али није посебан» него је системски подударана са српским, «хрватским» и «бошњачким (босанским)» језиком, како онда граматица која описује само систем «српског, босанског и црногорског језика» може бити названа «Граматица црногорскога језика»? Друкчије речено, ако не описује ништа што силићевски «црногорски» одваја од силићевског «српског, бошњачког и хрватског» језика, зашто се та граматица зове «Граматица црногорскога језика». Посебно и стога што и граматике свих других језика и «језика» с којима «црногорски» дијели исти систем имају у наслову одреднице да су граматике *стандардној* или пак *књижевној* језика. Једино Силићев(ск)а граматица «црногорског језика» сама себи одриче да је граматица «црногорског стандардног језика», наводећи да је граматица «система црногорскога језика» који, тај систем, није «посебан систем», тј. није систем само црногорског језика. Можда Силић на тај начин најдиректније оправдава преименовање своје и Прањковићеве «Грамматике хрватскога језика» у «Граматику црногорскога језика»? Или, што је вјероватније, поново хоће да да потврду тези како је «црногорски језик» уникатан, па му и не треба граматица стандарднога језика, него граматица системна језика који није црногорски.

И другу «премису» наведенога Силићевог закључка да зато што «систем функционише искључиво као правилност ... ни у овој граматици нема говора о неправилности» – сам текст Граматике негира. Јер, ако се у «црногорској граматици» већ њеним, односно Силићевим «научно-методолошким» принципом искључује говор о неправилностима, како то да се у њој сусрећу не једном и овакве констатације: «Јекавска јотација лабијала *б, њ, м* и *в* присутна је само у појединим црногорским говорима. Стога облици као што су *бљежати, обљесити, њљесма, шриљеити, мљера, мљесити, вљера, живљеити* и сл. представљају дијалектизме. Умјесто њих треба биљежити нејотоване облике типа *бјежати, објесити, њјесма, шријеити, мјера, мјесити, вјера, живјеити* као једино исправне» [истицање ван примјера наше] (Грамматика ЦЈ 2010: 51); или: «Семантички конгруентни атрибут обавезан је кад долази уз именице с уопштеним значењем као што су: начин, нпр. *С њим шјерба разјоварати на дружи начин (није граматично: * С њим шјерба разјоварати на начин)*» [истицање ван примјера наше] (Грамматика ЦЈ 2010: 281).

Толико о (не)поштовању експлицитно наведених темељних «научно-методолошких» принципа «граматике црногорскога језика». Па зар се онда грамматика која не поштује властите темељне научне принципе може сматрати озбиљним научно-стручним прилогом?! Главни допринос ове грамматике јесте, дакле, у томе што она експлицитно наглашава да није грамматика црногорскога језика, а ипак се тако зове, као и то да она почива на принципима којих се у опису не придржава.

Осим тог «доприноса», ова ће грамматика остати упамћена и по још неким од у њој понуђених «иновација», на највећи број којих већ у предговору сами аутори скрећу пажњу. Тако у предговору аутори истичу да је њена највећа морфолошка новост то што је «показано да сваки *лајолски* облик има своју основу (инфинитив инфинитивну, презент презентску, имперфекат имперфекатску итд.) и своје увијек исте наставке» (Грамматика ЦЈ 2010:16). У тексту Грамматике, међутим, та «новост» је експлицитно негирана, што указује на досљедност аутора у заборављању властитих критеријума којих су се у «домишљању» мислили држати, али су у «изведби» очигледно на њих заборавили, чему најбољу потврду даје и морфолошка обрада глаголског придјева радног. «Глаголски придјев радни (или партицип перфекта активни) гради се – веле аутори Грамматике

– на два начина: 1. додавањем на *инфинитивну основу* [sic!] суфиксалнога морфема –л- и наставака за глаголски придјев радни; 2. замјеном суфиксалнога морфема *инфинитивне основе* [sic!] суфиксалним морфемом –л- и додавањем наставака за глаголски придјев радни» (Граматика ЦЈ 2010:123). Гдје је онда ту поштовање истакнутог принцип да «сваки глаголски облик има своју основу», или је можда опет у питању «уникалност црногорскога језика», за која сама не дозвољава да иједан лингвистички или научни принцип буде до краја испоштован.

Што се пак синтаксе «црногорскога језика» тиче, аутори као главну новост већ у предговору истичу то да је «у синтаксички опис црногорскога језика *унијет* и *поштенцијал имперфекта* којим се означава неостварена могућност, жеља или услов у прошлости (нпр. *хоћах виђеи*). Прије ове граматике тај је глаголски облик третиран као дијалектално обиљежје. Измјене у односу на досадашње граматике у Црној Гори унијете су и кад је у *ишћању терминологија*. Тако је, рецимо, традиционално употребљавани термин *синтајма* замијењен термином *синтајмем* (у складу с осталим ем-структурама: *фонем*, *морфофонем*, *морфем* итд. [а шта је са облицима на –а: *фонема*, *морфема*... који су уобичајенији у црногорској «стандарднојезичкој» традицији–МК] на нивоу апстрактности (као изванреченична категорија). Традиционална петочлана подјела именских одредаба на атрибут, апозицију, атрибутив, апозитив и атрибутивно-прилошку одредбу замијењена је подјелом на атрибут, апозицију и атрибутивно-прилошку одредбу. По синтаксичким својствима атрибутив и апозитив припадају апозицији односно атрибуту, па их није потребно издвајати као посебан тип одредаба» (Граматика ЦЈ 2010:16).

Као да аутори – а заправо Прањковић, коме у предговору Правописа, «правописни експерти» упутише захвалу за заслуге што је «синтакса црногорскога језика...израђена на *узорићо квалификацијан начин*» (Правопис ЦЈ 2010:11) – заборавише да често терминолошке измјене доводе и до измјена «научно-методолошких критеријума», односно да неутемељене измјене неријетко доводе до збрке у критеријумима из које могу проizaћи и велике погрешке, чак и оне материјалне. А управо то је случај са терминолошким «доприносима» у Прањковићевом опису синтаксе «црногорскога језика». За редање и коенатрисање почињених синтаксичких погрешки критери-

јум ће нам бити «тежина» научног огрешења. Па кренимо редом, држећи се критеријума тежине научног огрешења или ти промашаја.

Међу највеће термилошке, а у ствари материјалне грешке у овој граматици без сумње спада именовање и образложење синтаксичког статуса *дойунскої ̄предикаѿива* (Грамматика ЦЈ 2010: 217, 262-263). О допунском предикативу најприје с говори при набрајању «синтаксичких служби придјева», гдје се констатује: «У предикатској служби придјев се јављају: 1. као именски дијелови предиката, нпр. Данас сам поспан; 2. као атрибутско-прилошка одредба, тј. као придјеви који имају службу допуне предикату, а слажу се са субјектом, нпр. Милан се вратио кући *уморан*, Рибница тече *муѿна*, Устао је *одлучан и одморан*. (Грамматика ЦЈ 2010: 217). Дата је констатација сјајан примјер за тешко логичко огрешење типа *contradictio in adiecto*. Све је у њој котрадикторно, међусобно несагласно, искључујуће, у супротности не само с научном него и са здраворазумском логиком. Прво придјеви никад сами не могу вршити предикатску службу, него само предикативну, па се придјев никада сам не јавља у улози предикатске синатксеме, него искључиво као њен конститутивни елемент. А општепознато је да само синтаксеме, биле оне моно- или полилексичке, могу вршити неку синтаксичку службу (уп. Золотова 1988:4). Зато је нелогично службу реченичног члана приписивати лексичком елементу тог члана који никада сам ту службу не може вршити. Још већа је, логичко-методолошки непојмљива, грешка сматрати «атрибутско прилошку одредбу» «допуном предикату». У таквом схватању најспорније је тумачење, или одређење саме «допуне». Шта аутори сматрају «допунским предикативом» и «синтаксичком допуном» уопште, може се «докучити» из неких другим поглавља у граматици, понајвише на основу анализе самога предиката, у потпоглављу насловљеном «Проширивање предиката».

«До проширивања предиката – вели И. Прањковић, који је аутор синтаксичког дијела грамматике – долази или тако што се *основноме ̄предикаѿу дога какав именски или ̄лајолски дио (дойунски ̄предикаѿив)*¹ или тако да се пунозначни глагол у служби предиката рашчлани (декомпонује) на своје саставне

¹ Сва истицања у цитату, мимо курзивног истицања примјера, јесу накнадна, тј. наша – МК.

дјелове, и то на перифразни глагол и именски дио. Кад се *предикатиу* који има облик *пунозначнога глагола* *дода* именски или *глаголски дио*, такав се *дио предиката* [sic!] назива *допунским предикативом*. С обзиром на то је ли тај дио именски или глаголски, разликује се *именски* и *глаголски допунски предикатив*. *Именски допунски предикатив* обично има облик придјева, и то у неодређеном виду, који је конгруентан или са субјектом, нпр. *Ана је лежала смирена*, или с објектом, нпр. *Нашли смо га исцрљена*. Такав допунски предикатив назива се *атрибутивно-прилошким одредбом*, јер се уводи по предикату и *постaje његов дио*» [sic!] (Граматика ЦЈ 2010:262).

Из наведеног цитата је јасно само једно да аутор «допунски предикатив» сматра и *атрибутивно-прилошким одредбом* и интегралним *дијелом предиката* («јер се уводи по предикату и постаје његов дио»). А то двоје се методолошки искључује. Наиме, «предикат» и «атрибутивно-прилошка одредба» јесу различити синтаксички чланови, који имају различите искључујуће синтаксичке функције. Функција предиката никад се не може подударати нити поистовјетљивати са функцијом било које одредбе, прилошке или атрибутске свеједно: предикат је предикат, а прилошка одредба или атрибутивно-прилошка одредба јесте само одредба. Зато је и логички и методолошки немогућу један реченични члан сматрати дијелом другог, будући да би тада тај члан нужно изгубио статус члана и постао конститутивни елемент његове синтаксеме као синтаксичке јединице којом се тај члан изражава. А синтаксема јесте морфосинтаксички облик синтаксичког члана, док је функција реченична позиција и улога те синтаксеме. Због тога тумачење да «*атрибутивно-прилошка одредба ... се уводи по предикату и постаје његов дио*» који се зове «допунски предикатив» – ништи принцип синтаксичке «линеарности» реченичних чланова (чија би се суштина могла експлицирати овако: истовремено се не могу остварити два реченична члана у оквиру једнога, него они, зато што су функционално диференцијални, морају бити реализовани линеарно). Из овог синтаксичко-црногорско-хрватског «ингениозног» тумачења проистиче да предикат и кад «има облик пунозначнога глагола» није потпун, него му се као његов интегрални дио додаје «допунски предикатив» у функцији «атрибутивно-прилошке одредбе». То за собом повлачи још већу логичко-методолошку материјалну грешку. Аутори «црногорско-хрватске синтаксе» тиме

не ниште само синтаксички статус простог глаголског предиката, него укидају разлику између функције предикат и функције прилошких одредби изражених одређеним формама синтаксема, нпр. *лајолским прилозима*. Наиме, они синтаксичку употребу глаголских прилога подводе под «глаголски допунски предикатив». Тако се експлицитно наводи да «*лајолски дојунски предикативи* могу имати облик глаголскога прилога садашњег (*пролазећи*) или глаголског прилога прошлог (*прошавши*) [...] нпр.: *Обично предаје стојећи* или *Пролажаху крај нас њевушећи*; *Посмајрао нас је налактивши се*. (Граматица ЦЈ 2010:263).

Досадашња је готово сва релевантна србистичка и/или сербокроатистичка литература сматрала да глаголски прилози, као и сви прилози, врше функцију прилошких одредби, да су они «кондензатори значења» одређених типова зависних реченица, и да је значењски тип прилошке одредбе условљен управо тиме који тип зависне реченице кондензује глаголски прилог или његова синтагма. Сада нас, ево, хрватски аутори «црногорске синтаксе» увјеравају да глаголски прилози немају посебну синтаксичку функцију, него да су «глаголски допунски предикативи» у функције «дијелова предиката». Ингениозно, нема шта! Само што на другом мјесту граматике, при обради самих глаголских прилога, аутори заборавише на то «ингениозно» рјешење, па, у складу са досадашњим научним тумачењима – негирајући тиме велику новост о глаголским прилозима као «допунским предикативима» – написао да су глаголски прилози «прикладни за означавање *радње као околности*, што им је и главна *служба* [...]. Глаголски прилог садашњи најчешће има значење које одговара значењу временске клаузе с везником *док*. [...]. Глаголски прилог прошли најчешће има значење које одговара временској реченици са зависном клаузом која означава претходност (антериорност, пријевременост)» (Граматица ЦЈ 2010:180, 181). Не вјерујемо да аутори и временске реченице као значењске еквивеленте глаголским прилозима сврставају у допунске предикативе. не чине то бар експлицитно у овој граматизи! Па хајде се ти сад снађи – имају ли глаголски прилози функцију прилошких одредби, или функцију «допунских предикатива»?!

Или можда аутори сматрају да «допунски предикатив» спада у општепознате синтаксичке допуне које нису дијелови предикатских синтаксема него су, као посебни чланови, пре-

дикатски додаци, као што је то нпр. објекат? Општепознато је нпр. да се сви по предикату уведени реченични чланови, на основу степена комуникативне нужности навођења, дијеле на *одредбе* и *допуне*. Допуне су, као комуникативно неопходни чланови, нужни елементи реченичног модела. Без њиховог навођења нема минималне комуникативне потпуности исказа. У такве допуне убрајају се објекат и прилошка допуна (нпр. Они прелиставају *књигу*; Они бораве у *хоћелу*). За разлику од допуна одредбе су факултативни, необавезни чланови реченичног модела, и ту спадају све прилошке одредбе, све атрибутске одредбе, и све атрибутско-прилошке одредбе, без обзира којим морфолошким типом синтаксема су изражене. Аутори «црногорске синтаксе» очито знају за ту синтаксичку подјелу «припредикатских чланова», јер, говорећи о објекту као допуни, они кажу: «Назив 'допуна' има нешто шире значење. Под њим се наине може подразумевати и предмет који не мора бити члан реченичне структуре. Тако у реченици *Продавши кућу, комшија је њреселио у сџан* облик *кућу допуна* је глаголском прилогу прошлом (*продавши*) који нема службу предиката. Исто тако допуном се сматра и зависна саставница (тагмем) допунских спојева ријечи који су резултат рекције. Осим тога допуном се могу сматрати и неки елементи реченичне структуре који не означавају предмет укључен у радњу, но околности у којима се догађа радња предиката. Мисли се посебно на тзв. прилошке допуне какве сусријећемо у реченицама типа *Комшија сџанује на крају прага*» (Граматица ЦЈ 2010:269-270). Иако их именују «допунама предиката» аутори «допунске предикативе» заборављају поменути међу допунама. Вјероватно свјесно, у супротном би јавно признали да не разликују одредбе и допуне, а не би никако могли оправдати неукључење у предикатске допуне објекта као неспорне «предикатске допуне». Или је опет у питању «јединственост црногорског језика», у коме прилошке или атрибутско-прилошке одредбе наступају у функцији предикатских допуна, односно «допунских предикатива», док се та функција искључује код објекта зато што је он неспорна допуна?!

Научне несувислости везане за предикат и «предикатске допуне» у овој граматици се не окончавају са «допунским предикативом». Још је несувислије, ако може бити, дефинисање *именској њредикацији*. Но, погледајмо шта о томе «црногорска синтакса» каже, најприје у поглављу о глаголском и

именском предикату: «Кад службу предиката врши глаголски облик, такав се предикат назива *глаголским*, а кад сту службу врши копулативни или семикопулативни глагол *с именском ријечју*, такав се предикат назива *именским*» (Граматика ЦЈ 2010: 259). Дакле, не заборавимо, именски предикат је онај који уз наведени тип глагола у свом саставу има «*именску ријеч*»! И тако се, заиста, и у свим србистичким и/или сербо-кroatистичким чак и основношколским граматицама дефинише именски предикат. При том се подразумејева да дјеца знају шта су именске ријечи, јер се то учи још у петом разреду основне школе, будући да на основу тог знања они разликују појам именички и именски (оно што припада именицама и оно што припада свим именским или деклинабилним ријечима). Али аутори «црногорске синтаксе» очито да су заборавили шта значи термин «именска ријеч», јер, образлажући структуру именског предиката, кажу да такав предикат «чини неки од облика копулативног глагола *бићи* и именског дијела који је носилац лексичког значења. [...] У *служби именској дијела* могу бити: именице, замјенице, придјиви, бројеви и *прилози* [sic!], нпр. То је *лућо*. Сутра ће бити *прекасно*» (Граматика ЦЈ 2010: 260). То ће аутори, да би одагнавали сумњу да није у питању случајна погрешка, поновити и на другом мјесту у граматици, наводећи да «прилози у неким типовима реченица (једночланих или бесубјекатских) имају и службу која је иначе својствена *прилошкоме дијелу именској предикатној* [sic!], нпр. *Тешко* нам је.» (Граматика ЦЈ 2010:219).

Датој тврдњи, по којој се прилози сматрају именским ријечима, најбоље одговара квалификација да је у питању *оксиморонска нонсенсна дефиниција*. Или смо опет у криву. Можда, хрватски аутори, овим још једном желе потврдити «јединственост црногорског језика», у коме за разлику од свих осталих словенских језика ето и прилози улазе у именске ријечи?!

Научно неутемељени, синтаксички готово карикатурални критеријуми примијењени у обрада предиката и његових конституената сусрећу се и на обраду *објекта*. Сматрајући објектом «предмет који бива захваћен глаголском радњом, предмет у вези с којим се радња врши» (Граматика ЦЈ 2010:270), у «црногорској» се синтакси уважава традиционална подјела објеката на *праве (директне)* и *неправе (индиректне)*, али с погрешним интерпретативним модификацијама, које

само потврђују теоријско-методолошку неконзистентност примијењених критеријума анализе. А она се у првом реду тиче статуса правога објекта. У освјетљењу објекта укључен је низ исправних општеприхваћених тврдњи: да је «прави објекат начелно у акузативу, а и у оним случајевима кад није у акузативу, редовито је замјењив акузативом» (Граматица ЦЈ 2010: 270), да «акузатив правога објеката долази као *дојуна њрелазним љајолима*» (Граматица ЦЈ 2010:202), и да су прелазни глаголи и прави објеката готово у односу двоструке импликације, будући да «такви глаголи, дакле, они који предодређују такав објекат у акузативу, називају се *њрелазним љајолима*, а објекти уз такве глаголе *њравим* или *ближим (дирекћиним) објекћима*» (Граматица ЦЈ 2010:270). Али зар би «црногорски језик» могао бити «јединствен» ако ту јединственост не би потврдио и на тако значајном реченичном члану какав је објекат?! И аутори ту јединственост «проналазе» у *реченицама са више објекатја*. «Тада је – вели И. Прањковић, као аутор синтаксичког дијела «црногорске граматике» – обично један објекат прави, а други неправи» па констатује да је «први објекат увијек је у акузативу», док неправи може бити: или у генитиву, или у дативу, или «у акузативу (као и прави објекат)», или у инструменталу, или у локативу, наводећи за поткрепу међу неспорним и два у најмању руку спорна, да не кажемо потпуно погрешна примјера: *Ухвайили су их* (акузативни прави објекат) *у краћу* (локативни неправи објекат), и *Учио нас* (акузативни прави објекат) *је мајшемајику* (акузативни неправи објекат) (Граматица ЦЈ 2010:273). Није јасно по ком би се критеријуму приједлошко-падежна конструкција у *краћу* могла прогласити објектом. Примијенимо ли критеријум «парафразе», који за дифернцирање објекта и прилошке одредбе наводе и сами аутори «црногорске синтаксе», а према коме се «објекти не могу парафразирали» а прилошке одредбе могу (Граматица ЦЈ 2010:276), готово да је очигледно да у *краћу* није објекат него прилошка одредба времена, јер се може парафразирали са *Ухвайили су их за врјеме краће*. Суптилнија синтаксичко-семантичка анализа показала би, међутим, да је овдје заправо у питању атрибутско-адвербијална одредба уз *их* као прави објекат који има статус пролептичког објекта (в. Ковачевић 1998:169-180), и који би одговарао неграматичном партиципском еквиваленту **Ухвайили су их крагње*.

Реченице са хомоформним правим и неправим објектом, тј. с оба у бесприједлошкој акузативној форми, у «црногорској граматичности» поткрепљују се са три примјера: *Учио нас је математичку; То вас нијесам учио* и *Нешто бих те молио*. За те се реченице констатује да се «каткада [sic!] описују као реченице с двама правим објектима. Будући да је ријеч о објектима различита типа, објекте *математичку*, *те* и *нешто* оправданије је описивати као неправне јер би се иначе могло претпоставити да има правих објеката различита типа (што би било методолошки проблематично). Да је тако, потврђује и чињеница да глагол *учити* нпр. има различите праве објекте с обзиром на то значи ли «стицати знање», нпр. *Учим математику*, или значи «чинити да неко други стиче знање», «поучавати», нпр. *Учи нас*, те да неправи објекат у акузативу тај глагол има само у другоме значењу. Било би дакле: *Учи нас* (прави објекат) *математичку* (неправи објекат). Осим тога објекте типа *математичку*, *те* и *нешто* могуће је замијенити и каквим другим обликом, нпр. дативом, упор. *Учио нас је математички*, што иначе не важи за прави објекат, јер се умјесто *Учим математичку*, не може рећи *Учим математички нити се умјесто *Учи нас* икако може рећи *Учи нама» (Граматица ЦЈ 2010:273-274).

Готово невјероватно звучи констатација да би било «методолошки проблематично» претпоставити «да има има правих објеката различита типа» ако се зна да прави објекти нису семантички недјелјива категорија (уп. нпр. Гортан-Премк 1971), и да се они и не идентификују према семантичком него према морфолошком критеријуму. Тако се бесприједлошка акузативна форма јавља једним критеријумом прелазности глагола, а прелазност глагола и нужним и довољним условом реализације правога објекта. Зато би прихватање критеријума да се неправи објекат може јавити и у акузативу без приједлога значило укидање јединог упоришног критеријума за идентификације не само правога објекта, него и прелазности глагола. И управо зато се наведено «домишљање» аутора «црногорске граматике» показује не само «методолошки проблематичним» него методолошки потпуно неприхватљивим, или прецизније речено: погрешним. Тим прије што ни додатни тобоже подржавајући критеријуми нису, како аутори «црногорске синтаксе» мисле, потврда него управо негација њиховог мишљења. Наиме, замјена акузативне форме правога објекта и

падежном формом неправог објекта, и падежном формом у необјекатској, нпр. адвербијалној функцији – не укида акузативној форми статус правог објекта. Тако, примјера ради, у сљедећим случајевима бесприједлошке форме акузативног објекта задају том објекту статус правога без обзира на то што су замјењиве бесприједлошким дативним формама неправога објекта: *Помажем груја* (прави објекат) / *грују* (неправи објекат); *Плаћам професора* (прави објекат) / *професору* (неправи објекат) *за часове*; *Савјетујем пријатеља* (прави објекат) / *пријатељу* (неправи објекат) *да што не ради*; *Он лаже родитеље* (прави објекат) / *родитељима* (неправи објекат) *да је положио испити*, и сл. И не само да је прави акузативни објекат могуће замијенити неправим у бесприједлошким падежним формама, него је неријетко он супституентан и приједлошко-падежним како објекатским тако и прилошкоодредбеним формама, што недвосмислено потврђују сљедећи примјери: *Чекали смо дуго гвилому* (прави објекат) / *на гвиломи* (неправи објекат); *Заборавио сам ију чињеницу* (прави објекат) / *на ију чињеницу*; *Прећрчао је улицу* (прави објекат) / *преко улице* (прилошка одредба мјеста); *Проћушовао је Србију* (прави објекат) / *кроз Србију* (прилошка одредба мјеста), итд. Све ово недвосмислено показује да се иновација о бесприједлошком акузативу као неправом објекту може подвести једино под «јединствености црногорскога језика», и да другога упоришта никаквога немају!

Наведене материјалне грешке чак се могу сматрати "суптилнијим", јер представљају огрешења о теориско-методолошка начела структуралне синтаксе. Али у синтаксичком дијелу «црногорске граматике» има и приземнијих, готово основношколских грешака, од којих ћемо издвојити оне најеклатантније. За синтаксу је врло битно дати критеријуме идентификације фазних и модалних глагола, односно глаголских израза, јер су они конститутивни елементи сложеног глаголског предиката. Општепознато је, међутим, да у различитим синтаксичким контекстима иста глаголска лексема може једном имати вриједност модалног, а други пут пунозначног глагола, као нпр.: *Желим* (модални глагол) *да се одморим*; *Желим* (пунозначни глагол) *да се одморим*. Нужан услов за модални статусу неког глагола или глаголског израза није само допуна да+презент или инфинитив, како аутори «црногорске граматике» мисле (ГраMATика ЦЈ 2010:166), него и монособјекатска

вриједност реченице, што ће рећи да исти субјекат «врши радњу» и модалног и радња допунског глагола. То други услов аутори «црногорске синтаксе» очигледно нису не знали, па се код њих међу модалним глаголима налазе и сљедећи, са својим «опримјерењима»:

«йравийи се: Прави се да му је свеједно;

йрејварайи се: Претвара се да је све у реду;

гайи (се): Дао је да му уплате лото.» (Граматика ЦЈ 2010:168).

Ни један од наведених глагола у наведеним примјерима нема статус модалног, јер допуна да+презент није у функцији допуне модалном глаголу (уосталом није замјењива ни инфинитивом) него има вриједност допунске изричне клаузе. У свим наведеним примјерима субјекат датога глагола и допунске клаузе није исти, што је јасан показатељ да наведени глагола у датим реченицама нису модални, већ и по томе што дате конструкције не представљају сложени глаголски предикат него зависносложене реченице.

Још бизарнија је материјална грешка неразликовања простих и сложених везника, илити «произведених и непроизведених», како их аутори «црногорске граматике називају (Граматика ЦЈ 2010:224). Тако се нпр. у «непроизведене» везнике убрајају и везници *мага* и *йремга* (иако су настали од *ма+га* и *йрем+га*), док се међу «произведеним» сусрећу нпр. *ојкуд* и *одакле* (што онда одагнава сваку сумњу да су се аутори као диференцијалним критеријумом руководили синхроним критеријумом монолексичности и полилексичности везника).

Не само што аутори не разликују «произведене» од «непроизведених» везника него не разликују ни алолексу глаголског облика и њој хомоформни модални прилог (ријечцу). Тако се као једини примјер за модални футур први, који означава «благу тврдњу или несигурност у оно што се тврди» наводи *Биће да се разбољела*» (Граматика ЦЈ 2010:176). А у питању уопште није футур први, него ријечца настала конверзијом алолексе футура првог, ријечца у значењу «вјероватно/највјероватније»: *Биће/ Вјероватно/Највјероватније да се разбољела*. Да је то тако, лако је провјерити тестом немогућности замјене дате «форме» било којом другом формом из парадигме футура првог: **Бићемо да смо се разбољели / *Бићеш да си се разбољела*, и сл.

А у вези с обрадом значења глаголских облика треба рећи да су аутори погдјегдје на нивоу синтаксичких знања 19.

вијека. То се у првом реду односи на непотпуно, што ће рећи потпуно погрешно, одређење значења плусквамперфеката и футура другог. Тако се плусквамперфект значењски одређује као «претпрошло вријеме», пошто се констатује и примјерима поткрепљује само сљедеће: «плусквамперфекат_означава радњу која претходи некој другој радњи у прошлости» (Грамати-ка ЦЈ 2010:176). Насупрот таквом значењском одређењу стоји општепозната чињеница да се плусквамперфектом може означити и радња која претходи некој другој прошлој радњи (нпр. Он *се није био ни родио* кад је отац купио кућу), и радња која се догађа послје неке друге прошле радње (нпр. Прије него што *је био дошао*, он се јавио телефоном), и радња која је истовремена с неком другом прошлом радњом (нпр. Док смо гледали утакмицу, *били смо се изнервирали*).

За футур други аутори «црногорске граматике» пак кажу да је «увијек релатив јер означава будућу радњу која претходи другој будућој радњи или је (рјеђе) истовремена с њом» (Грамматика ЦЈ 2010:167-68), што такође није тачно јер се и њим све три временска хронолошка односа према другој будућој радњи могу изразити: и антериорност (нпр. Чим *будем дошао*, то ћу ти испричати), и постериорност (нпр. Прије него што *будем дошао*, јавићу ти се телефоном), и истовременост (нпр. Док *будем играо* утакмицу, ништа друго нећу радити).

Наведене грешке у црногорској граматичности могу се сматрати парадигматичним. Због тога их више нећемо «низати» нити их коментарисати. Треба, међутим, напоменути да материјалних грешака има и у обради конгруентног атрибута, и у обради неконгруентног атрибута, и посебно у обради апозиције, и у обради како појединих врста независнослужених тако и појединих врста зависнослужених реченица....

5. Закључак

Анализа трију нормативних приручника «црногорског језика» – *Правоииса*, *Грамаишке* и *Научно-меиодолошких основа сииандардизације* – истиче двије готово иманентне заједничке особине. Све што је с теоријско-методолошке стране ново у тим трима приручницима по правилу се може оквалификовати као научно неутемељено, и може се правдати само «јединственошћу црногорског» између свих језика у Европи и свијету, коју тако нападно истицаху његови инаугуратори и главне «перјанице». Ако су начела која су у подлози правопи-

сног и граматичког описа погрешна, онда и није могуће да тај опис буде на научно задовољавајућем нивоу. То ови приручници на најбољи начин потврђују. Они јесу пуни промашаја, великих, који често имају статус материјалних погрешака.

Све што је с «прагматичке» стране ново у овим приручницима углавном се везује за примјере који без изузетка одишу «црногоризмима». А под «црногоризмима» аутори су по правилу сматрали лексеме са источнохерцеговачким гласовима *ć* [лат. *ś*] и *z'* [лат. *ź*], који ето у «црногорском језику» имају статус «фонема», па лексеме у чијем саставу се ови гласови «псеудофонеме» налазе аутори наведених приручника тако радо и тако често употребљавају у свим могућим «опримјерењима». На основу примјера датих у тим трима нормативним књигама стиче се утисак да у «црногорском језику» и нема ријечи у којима нема *ć* [лат. *ś*] и *z'* [лат. *ź*]. Ако би се за «бошњачки/босански језик» могло рећи да почива на начелу «Гдје год најеш zgodно мјесто, ти Х убаци», онда би начело «црногорског језика» бе сумње било: «Ће гођ можеш, ти ријечи са *ć* [лат. *ś*] и *z'* [лат. *ź*] употријеби». До сличног је закључка уосталом дошла и Рајка Глушица, иначе велики поборник «црногорског језика», направивши карикатуралан текст *Тако је њоворио Мишо*, у коме, како сама каже, «нема ни једне ријечи која није из правописног рјечника другог, измијењеног издања *Правописа црногорскога језика* из 2010. године или да није у складу са правописном нормом» (Глушица 2010:42). Овај текст Р. Глушице на најбољи начин показује суштину новости «црногорског језика» представљеног у трима наведеним нормативним приручницима. Зато га овдје, у закључку, и преносимо у цјелини, (црногорском) латиницом, како је и написан.

Ovako je bešedio Mišo

Мишо подекад šчаše беšедити о некијем шећанјима из детинства и о томе како šчаše одбацити свој велелјепни пошед, иначе није имао пошедовни лист, јер га је шењало да ће се негде другде заувар ућешит од тога деџег шећанја, због којег šчаše бити по вас дан шетан и неучеšan.

Нјегов биžo иžеде шекутићем коžu ногу, а она му рогом ишеће желицу. Бда (имperfekat глагола бдјети) над нјима док се нијесу убаžдели. Тјих мука паšижех и коžижех шећао се де гођ би одшео. Поста преошетљив, ошетно детинјаст, но како бјеше дошетљив,

šeti se da pošeti severnog mu vrljookog i bastadurnog sušeda Žaja, orjedeđ, prošečnog češitelja, i njegovu ženturaču - ženturinu Žanu koja ga je pođekad mržela, i da onde prešedi vas poneđeljak. Šede u svoj dvošed, žato (hipokoristik od zlato) svoje, pa pravo na sušedni zemljopošed.

Kad tamo svugđe gušenice, izedoše pašake, šeme na semeništu i vas šenokos, nasta šeča i šeckanje, dok su sušedi šedeli bašibozučki na svojijem napuvanijem šedištima, čkileći od šekiranja. Bešedio je poslije da je predošećao da će pošetu sušedima ošencići neka šekiracija.

Videvši da zablude i da došetka, da će sušed češitelj ocerati šetna šećanja koja su ga zapošela, nije dobra, on šutradan napravi zašedu jednoj tankošenoj i usplamćeloj đevici koja šeknu, zašekomani i zašerpa kao neka ušedelica, a ne učešiteljski i đevičanski. Zaisto ga prešeće te pobježe, ne šećam se bogme, ili na Ševerni pol ili u Ševernu Ameriku da se učeši. Tamo kad gođ bi zaruđela Ševernjača i zašencića Velikog međeda, Mišo bi pravio prešek svojega života i svojijeh teškijeh i bezućešnjih ošećanja.

Istraživači sa Instituta za cmogorski jezik i književnost smatraju da treba samo da se naviknemo na ovakve oblike, a oni su inače, kao *opšteupotrebni i opštecrnogorski* ušli u normu. Kako su jotovani oblici propisani zvaničnim normativima crnogorskog jezika, onda ih svakako od jeseni možemo očekivati i u čitankama i udžbenicima za osnovne škole i gimnaziju. (Глушица 2010:42).

Утисак који остаје након ишчитавања трију наведених нормативних приручника црногорског језика једнак је утиску који остаје послје ишчитавања ове Глушићине приче. Дакле, то је тај «црногорски». А што се лингвистичког статуса тог «црногорског језика» тиче, тешко се не сложити с оцјеном Ранка Бугарског да се «лингвистички, тај [црногорски] језик готово ни у чему не разликује од српског осим у неким мање важним појединостима. Део стручњака у Црној Гори, инсистира на одређеним разликама, рецимо на та два нова слова, али лингвистички се не може говорити о засебном језику. *Црногорски је политички прокламован као посебан језик, али то је један регионални варијетет српског језика*» (Бугарски 2012:23). Само у једном треба исправити Бугарског: на «црногорском језику» не инсистира само «део стручњака у Црној

Гори» него још и прије «дио лингвиста у Хрватској». Зато и јест могућ у свијету незабиљежен «поступак: у немогућности да направе своју граматику [Црногорци] преводе/модификују хрватску и објављују као граматику црногорског језика» (Тошовић 2010:12), а без сумње «је *срамојно* да се на овакав начин врши кодификација црногорског језика» (Тошовић 2010:12 – фуснота 12).

Л и т е р а т у р а

Бањевић 2008: Branko Banjević, *Nijesmo jezik prilagođavali tuđim pravopisima*, Pobjeda, 30. 8. 2008. Kultura, str. III.

Бугарски 2012: Ранко Бугарски, *Ћирилица није на самрпји*, Прес РС, 26. 1. 2012, 22-23.

Глушица 2010: Rajka Glušica, *Crnogorski jezik u čeljustima nacionalizma*, Riječ, br. 4, Nikšić, 2010, 35-46.

Гортан-Премк 1971: Даринка Гортан-Премк, *Акузајивне синџајме без ѓредлоја у срџскохрвајском језику*, Београд: Институт за српскохрватски језик, Библиотека Јужнословенског филолога, Нова серија, књ. 2, 1971.

Граматика ХЈ 2005: Силић, Прањковић 2005: Josip Silić, Ivo Pranjković, *Gramatika hrvatskoga jezika za gimnazije i visoka učilišta*, Zagreb: Školska knjiga, 2005.

Граматика ЦЈ 2010: Adnan Ćirgić, Ivo Pranjković, Josip Silić, *Gramatika crnogorskoga jezika*, Podgorica: Ministarstvo prosvjete i nauke, 2010.

Золотова 1988: Г. А. Золотова, *Синџаксический словарь: рејерџуар елементјарных единиц русскојо синџаксиса*, Москва: Наука, 1988.

Јањушевић-Оливери 2011: Ана Јањушевић-Оливери, *Црнојорске иновације срџској/срџскохрвајској ѓравојиса*, Октоих, 1-2, Подгорица, 2011, 109-120.

Јовановић 2011: Миодраг Јовановић, *Секвенце сј, зј у црнојорским и друјим џекавским јоворима*, Октоих, 1-2, Подгорица, 2011, 175-196.

Катићић 2010: Radoslav Katičić, *Srpski jezik nije štokavski*, Vijenac, Broj 427-429, 15. srpnja 2010. ([www.matica.hr/ Vijenac/vijenac427...._stokavski](http://www.matica.hr/Vijenac/vijenac427...._stokavski), 16. 4. 2012)

Ковачевић 1998: Милош Ковачевић, *Синџака сложене реченице у српском језику*, Београд, Србиње: Рашка школа, СПКД «Просвјета», 1998.

Ковачевић 2003: Милош Ковачевић, *Српски језик и српски језици*, Београд: СКЗ, БИГЗ, 2003.

Ковачевић 2011: Милош Ковачевић, *Сагласност између језичкононсенсној уставионој и наставионој сџајџуса и назива српској језика у Црној Гори*, Слово, бр. 34-35, Никшић, 2011, 19-22.

Матовић 2012: Веселин Матовић, *Ноћ гуџих маказа: Поџискивање српској иденџиџиџиџа у црногорским уџбеницима за језик и књижевности*, Никшић: Матица српска-Друштво чланова у Црној Гори, Актив професора српског језика и књижевности, Октоих, 2012.

Никчевић 2000: Vojislav Nikčević, *Crnogorski kao maternji. Vidućnost naroda čuva se jezikom*, Pobjeda, 19. 2. 2000, str. 19.

Остојић 1996: Проф. др Бранислав Остојић, *Колебања у норми српској језика*, Подгорица: УНИРЕКС, 1996.

Правопис ЦЈ 2010: Миленко А. Перовић, Јосип Силић, Људмила Васиљева, *Правопис црногорскоја језика*, 2. измијењено издање, Подгорица: Министарство просвјете и науке, 2010.

Силић 2010: Josip Silić, *Crnogorski jezik: naučno-metodološke osnove standardizacije crnogorskoga jezika*, Podgorica: Ministarstvo prosvjete i nauke, 2010.

Стојановић 2011: Јелица Стојановић, *Пуџевима српској језика и ћирилице*, Никшић: Матица српска – Друштво чланова у Црној Гори, 2011.

Томовић 1990: Слободан Томовић, *Коменџари: Лажни цар Шћејан Мали /Луца микрокозма / Горски вијенац*, Београд, Цетиње, 1990.

Тошовић 2010: Branko Tošović, *Jezici u Bosni i Hercegovini: autoegzistencija i/ili koegzistencija*, Riječ, br. 4, Nikšić, 2010, 7-24.

Миле МЕДИЋ

ЈЕЗИЧКО БЛАГО СРПСКЕ СРЕДЊОВЈЕКОВНЕ КЊИЖЕВНОСТИ

Вика на Вука

Вук није ништа урадио што се већ није догодило са језиком свих народа Европе. Сви народи прешли су са старог језика из средњег вијека на свој нови, живи народни језик. Али замјерке Вуку не престају. Свако се осјећа позваним да штрпне Вука за бркове.

Вук није уништио стари српски језик, нити је нови српски језик створио. Они су били ту гдје јесу и гдје их је Вук затекао, и остали су ту до дана данашњег. Ево српског језика којим говоримо, ено српског језика којим смо говорили.

Неке друге силе и неки други људи учинили су да се та два језика никад не помијешају. Вук то није бранио. Прије смрти то није желио, послвије смрти није могао. А умро је прије 100 година.

Ко је коме бранио да се успоставе везе између старог и новог српског језика?

Вуковци

Бранили су то вуковци.

Није то урадио ни Вук ни његова реформа.

Међутим, послвије Вука су дошли вуковци, који су сувише буквално схватили Вука, па су учинили велико зло српском језику.

Вук није могао ни да замисли шта ће они учинити. Међу тим вуковцима били су најдосљеднији Хрвати, а никада нису чули ни једну ријеч из српске књижевне и језичке баштине. Они су уништавали наше старе ријечи.

Највећи Вукови слѣдбеници били су Хрвати. Они нису познавали српски средњевјековни језик нити су за њега марили.

Наш хрватски

Хрватска књижевност у средњем вијеку није имала значајнијих дјела на старославенском језику. Приписују се хрватској књижевности „Кијевски листићи“ , из 11. вијека. „Бечки листићи“ (2 листа) из 12. вијека, „Михановићев апостол“ и „Гршковићев апостол“ из 12-13. вијека, „Клочев глагољаш“ и разни списи за црквену употребу као псалтири, бревијари, проповиједи и друго. Али питање је шта је у тим списима хрватско, осим глагољице, која је, опет, била и српско писмо, иако се најдуже задржала у Хрватској. Требало би и то још једном расвијетлити, с обзиром на склоност Хрвата да све што могу припишу себи. Већина старославенских рукописа Хрвати су сврстали под појмом „наши“, „наша редакција“ што се подразумејвало да су хрватски и српски, као и језик. Сада су ти наши рукописи само „наши хрватски“.

Најзначајнији „наш хрватски“ рукопис је „Љетопис попа Дукљанина“, сачуван на латинском језику, иако се претпоставља да је првобитно био на славјанском. Али и тај спис је споран и око њега се сада споре Хрвати, црногорски Дукљани и понеки Србин. Још се нису разјаснили чији је поп, чија Дукља.

Хрватска књижевност развијала се касније у латинском духу. Хрватски латинисти били су познати дилем Европе. Највећи међу њима био је Марко Марулић (1450-1524), чије је дјело „De institutione bene beatque vivendi“ преведено на готово све европске језике тога времена. Касније је на чистом хрватском чакавском језику написао „Јудиту“ (Либар Марка Марула Сплићанина, у ком се уздржи историја свете удовице Јудит, у верси хрватски сложена). Тај изворни хрватски језик је вољом хрватских филолога преименован у дијалекат српског (и хрватског) језика. Тако је српски језик, ни крив ни дужан, неочекивано добио читав један хрватски језик као свој дијалекат.

Наш српски

Насупрот томе, српска књижевност средњег вијека била је богата изворним књижевним дјелима.

Најстарији српски рукописи су „Мирослављево јеванђеље“, „Вуканово јеванђеље“, „Никољско јеванђеље“ и много других рукописа за црквену употребу. Али и та су дјела била, „наша“, заједничка.

За разлику од оскудне хрватске књижевности на старославенском језику стоје монументална дјела српских писаца средњег вијека. Она су била српска, и то им је, видећемо, била највећа мана.

Књижевна ријека српске средњевјековне књижевности потекла је са извора Светог Саве, покренута његовим Житијем Св. Симеона и ширила се кроз средњи вијек преко Доментијана, Теодосија, Данила Другог, Григорија Цамблака, Константина Филозофа па даље.

Осим тих ауторских дјела постојао је велики број преведених књижевних дјела.

У српском средњем вијеку постојали су правни списи као што су Законоправило и Душанов законик, медицински списи као Хиландарски лекарски зборник, типичи, затим разни натписи, записи, повеље, даровнице. У свим тим дјелима заједно сачувано је непроцјењиво благо српског средњевјековног језика.

Сва ова дјела српске средњевјековне књижевности нису језички обрађена. Нема их у нашој граматици, правопису и нема их у рјечнику. Послије толико година још немамо озбиљан српски рјечник старославенског језика. Неколико приручних малих речника за школску употребу не могу се убрајати у озбиљне речнике, какве су наша средњевјековна књижевност и њен језик одавно заслужили. То је највећи доказ запуштености и занемаривања златног доба српске средњевјековне књижевности и језика.

Ремек дјело превођења

Средином 19. вијека српска духовна књижевност добила је нов ток и нов језик. Свето писмо, које је појам духовне књижевности, до тада на старом словенском језику, добило је ново рухо народног језика, у ненадмашном преводу Ђуре Даничића и Вука Караџића.

Превод Светог писма на народни језик је ремек дјело превођења и највећи домет српске књижевности тога доба. Све је остало исто, само је језик нови, доказан у својој пуној моћи и љепоти. Са лакоћом је српски језик улазио у библијске приче и сачувао боју, звук и мелодију старозавјетне вјере и старославенског језика, као што је пуном снагом и лакоћом изразио божанску новозавјетну мисао и вјеру јеванђелиста Матеја, Марка, Луке и Јована. Никада се више у превођењу старосла-

венског језика није поновио домет и подвиг Вука Караџића и Ђуре Даничића. Потоњи преводиоци старославенских дјела били су ћате, а не пјесници. Трудили су се само да буду тачни. Преводили су ријечи, а не поезију, дух и појање старославенског језика.

Само је Николај Велимировић касније пренио стил, звук и снагу Светог писма у своја сопствена дјела.

Величина и лепота књижевних дјела средњег вијека заслужује бољи приступ у којем би се што је више могуће сачувале старе ријечи.

Савремена духовна књижевност

Токове најновије духовне српске књижевности одредио је владика Српске православне цркве Николај Велимировић, прије Другог свјетског рата, а послије тога читав низ великих духовних мислилаца и писаца. Ево да споменемо највеће: патријарха Српске православне цркве свјатјејшег Кир Павла, па Аву Јустина Поповћа и велике владике савремене српске књижевности Амфилохија Радовића, Иринеја Буловића, Атанасија Јефтића, владика, сада рашчињеног, Артемија Радосављевића, Давида Перовића, Јована Пурића, Игњатија Браничевског и друге. Међутим, ову књижевност у цјелини није забележила српска књижевна критика нити историја српске књижевности, као да није постојала.

Велика је грешка што се послије преласка на народни језик нико није навраћао на стари језик, што није од њега узимао оно што има, а што народни језик није имао. То је највише приличило српској духовној књижевности и она је то делимично чинила. Али многи свештеници не умеју више да захвате што више ријечи из старе српске књижевности. Напротив, многе је захватила општа бујица страних ријечи, а њима није мјесто у духовној књижевности српског народа.

Многи данашњи српски духовни писци одавно су прешли границе Србије. Они су познати и веома цијењени у васцијелом православном свијету.

Језик цркве

Слиједећа неповољна околност која је допринијела да ништа из средњевјековне језичке баштине не уђе у савремени језик јесте однос према Српској православној цркви. Све што је личило на средњевјековну књижевност, уништавано је, све

што је мирисало на православље, тамјан, вјеру, Бога. То у хрватских лингвиста и српских комуниста није могло ни по коју цијену да уђе у српски језик. Управо те историјско-политичке околности су довеле до страшног односа према нашој културној и посебно језичкој баштини средњег вијека.

У школским рјечницима то је изричито писало. На примјер, за ријеч *васкрс* пише: не, застарело, треба ускрс, и то све малим словом. Ето докле се ишло у прогону старих српских ријечи. То није било дјело Вука Караџића, него вуковаца, који су то радили у његово име.

Сада се осјећа потреба да се за српски рјечник коначно шире отворе двери за ријечи српске средњевјековне књижевности. И тамо се налазе извори за градњу рјечника савременог српског језика.

Тиме би се учинило много, наш рјечник би се обогатио многим, драгоцјеним, златним ријечима из средњег вијека.

Никада не можемо заборавити да савремени српски језик лежи на богатом налазишту блага старог српског језика. Средњевјековна књижевност је огромно умјетничко и језичко благо српског народа. Њу можемо спознати само кроз језик којим је написана.

Данас се олако узимају ријечи и убацују у рјечник српског језика право са ТВ екрана, од било које новокомпоноване пјевачице или приучене водитељке, од било које шмизле, поготово ако су те ријечи стране. И сами, пратећи медије у Србији, примјећујемо у којој мјери смо преплављени страним ријечима.

Коришћење ријечи Светог Саве је нешто што теже иде. Ријечи Светог Саве су страније нашим чистунцима од сваке стране ријечи.

Како ћемо разумјети умјетност, мисли и дјела Светог Саве ако не знамо, бар дјелимично, његов језик и његове ријечи.

Пјеснички повратак баштини

Ипак, везе савременог и старог српског језика никад нису биле посве прекинуте

Постоје људи који су волели српски средњевјековни језик. То су пјесници. Савремена српска поезија, поготово

новија, 80-их, и 90-их година, примала је и чувала наше старе ријечи и уграђивала их у своје пјесме.

Почела се окретати језичком благом средњег вијека.

Сада те ријечи више не долазе из средњег вијека, из старих књига, онако како их је записао неки писар, монах или светац, већ те ријечи долазе у српску књижевност од живих, савремених пјесника. По том основу те ријечи морају, хтјели не хтјели, да постану грађа за рјечник српског језика, јер се налазе у савременој, живој српској књижевности.

Ријечи из молитве

Ипак, треба рећи да српски средњевјекови језик никада није излазио из употреба у нашем народу, боље рећи у цркви. Нашао је уточиште у цркви и из ње никад није излазио.

Наш стари језик ипак је живио са нашим народним језиком много више него што су то лингвисти мислили. Он је био заступљен у црквеним обредима и у црквеној служби. Тај језик је био у нашим молитвама, које сви Срби знају напамет. И слушају их бар једном недељно, ако су вјерници. И то је велики разлог да се многе старе српске ријечи из црквених обреда врате у српски језик, у рјечник, правопис и граматике, овог пута не из далеке прошлости, него из наше свакодневнице, из вјерског живота сваког Србина.

Сада више нема никаквих идеолошких и политичких разлога да се бојимо ријечи из наших молитава. Због тога те ријечи из молитава треба да се нађу у рјечнику српског језика, јер их изговарају сви Срби, свакодневно, у цркви, и у дому, када се сами Богу моле. То јесу ријечи из давнина, али су и данас живе у савременом језику српског народа.

(Одломак из књиге *Дух језика* која ускоро излази из штампе)

Светозар РАДИШИЋ

СРБИЦА ЈЕ ИСКРА И ИСТОЧИШТЕ СРБСКОГ ЖИВОТА

Сажетак: Бројни су показатељи да се људски род налази пред још једним технолошким, али и цивилизацијским раскрићем и вероватно новим искораком. Нанотехнологија омогућава нају хуманизацију односа на планети, квалитетнији живот, боље здравље и дуговечност свих људи. Скоро у истој равни су укоренења схватања од проверено вредних дообразиља, менталитет, култура са традиционалним мајинским ритуалима – архејски менталне мајрице.

Српска академија наука и уметности нема намеру да установи истинитост тврдњи које су понудили истраживачи попут Јована Деретића, Славише Миљковића и Милоша Гроздановића. Мислим, као што је мислила Оља Луковић Пјановић и као што пишу и говоре Јован Деретић и Славиша Миљковић да је реч о велеиздаји србског језика, која је почела са Ђуром Даничићем и још је најлашено присушна.

Очевидно је, да је реч о неиреситаном сведимензионалном рату у којем језик има важну улогу.. Да ли су се Хрвати посрбили узимањем србских речи у уста? У то нисам сигуран. То само они знају. Сигуран сам да смо заменом својих речи енглеским и одустајањем од ћирилице постали себи туђи, а при томе неиреситано губимо исконску моћ. Највероватније ћемо због тога нестати брже него од „беле куће“, планираних и обављених еноцида и прогона.

Постоје методе и средства за заштити и неактивних тенденција у просвети и култури и за заштити језика и писма. Међутим, они се могу примењивати само у организованим државама, у којима је неодрожена власи, спремна за сведимензионалну одбрану, засновану на уважавању нових садржаја рата.

Кључне речи: ПИСМО, СРБИЦА, ЋИРИЛИЦА, РЕЧ, КУЛТУРА, ПРОСВЕТА, МИСЛИ, СИМБОЛ, СЛОВО, ИНФОРМАЦИЈА СРБИ, ВАТИКАН, ОПСТАНАК.

Још увек сви путеви воде у Рим. Чини се да је свет на ивици амбиса и да му осим потрошених ресурса прете сунчеве магнетне олује, јелуостонски вулкани и Нибиру, затим људска глупост, раскалашност, похлепа и настојања научника да досегну Божију стваралачка моћ. Пентаграм моћи састављен од свештеника, научника, Хирамоваца и Хермесоваца уобличава Ватикан са обједињавањем религијске, финансијске, масонске, магијске и кроз екуменизам и научне моћи. Какве то везе има са србицом и њеним модалитетом ћирилицом? Има кључну везу, једнако важну као што је важна веза унутар поменутиг пентаграма. Та веза одгонета однос према Србима, светосављу, србском језику, србској култури, историји, србском изворишту. Када се човек запита откуд толика страст у србских непријатеља да пониште и србско име, кроз геноциде и прогоне Срба, сасвим извесно стиже до србице, првог гласа и слова Аз.

Неоружани облици агресије се најбоље препознају у Србији. Србско преобличено памћење досеже до раскола у католичанству 1054. године, а историја Срба је, по свему судећи, брисана и присвајана и много раније. Чак и последња суђења у Хашком трибуналу доказују да је важније од свега коначно отети Србима језик и културу. Све одлуке у вези с латиницом и ћирилицом су само део неокортикалног и сведиманзионалног рата против Срба. Зато није чудо што у србским окриљима ничу друштва за заштиту Срба под именом СРБ.

Са темом у вези са крађом србског језика, историје, традиција и културе повезан сам од првих истраживања у области теорије ратовања. У научном напису „Теорија завере' и политика одбране“, објављеном у општевојном теоријском часопису „Војно дело“ број 1–2 1993, године, поставио сам питање коме и чему служи „брисање историје“, будући да се прича Макса Валентинуција да Запад не познаје Николу Теслу и његово дело само надовезује на оне које су већ написали Јован Стерија Поповић, Јаша Томић, Милош Милојевић, Сима Лукин Лазић, Псуњски, Милош Црњански, Јован Дучић, Владимир Дворниковић, Олга Луковић Пјановић, Радивоје Пешић, Јован И. Деретић и многи други истраживачи узрока балканске кризе. То брисање и изобличавање траје интензивно, као што је

речено, од 1054. године, односно од раскола међу хришћанима. У најстаријим анализама спомиње се текст који је 1332. године написао Доминиканац Буркард за потребе папског двора, у којем је фратар предложио уништење двеју шизматских држава Србије и Грчке, јер су „одбациле католичанство”. Затим истраживачи и аналитичари спомињу Римску курију која је 1603. године дело Мавра Орбинија „Сумарни преглед историје појединих словенских држава на Балкану до најезде Турака” уврстила у попис забрањених књига. Тако је доказано да су после Константина Порфирогенита, Ватикан, нордијска, германска и аустроугарска школа својим непосредним утицајем, прекројили српску историју.

Масмедији су свакако и историјски сведок, јер сада нико не би знао да је дубоко у узроку југословенске кризе „крађа језика”, која одгонета странцима зашто све сукобљене стране говоре варијацијама истог језика. У „Српском листу” (Задар, 1903), објављен је чланак поводом „крађе српског језика од стране Хрвата”. О мистерији у вези са лажима и крађама које су послужиле за креирање историје писао је и правник Илија М. Живанчевић. Он је 1934. године у књизи „Будућем покољењу” записао: „Српском народу је требало почупати корене, унаказити му историју, изопачити све појмове о њему и његовој прошлости, а изнад свега – отети му и раскомадати језик, о коме је речено толико много и лепих и узвишених ствари од стране највећих европских ауторитета.”

Могу ли зналци са Запада с таквом основом, таквим резонем и приступом животу да разумеју мисли владике Николаја Велимировића: „Лудост је што је овца дала живот за шаку траве, кад је трава ради живота, а не живот ради траве” и да размисле како да напусте пусте снове и приступе квалитивном начину живљења. Уосталом, остају дилеме: да ли је човечанство на ивици амбиса зато што су се похлепни људи домогли власти и да ли је за искривљивање људске свести потребан напад на људски мозак, или је просто реч о еволуцији човека, јер многи феномени у вези са људским мишљењем и понашањем као да свакодневно прерастају у нове обичаје и што је посебно опасно усвајају се са све мање зазирања манири који од искона нису били ет(н)ички подобни.

Промоивисао сам радове Александра Антонића, аутора књиге „Ватикански тунели“ на ратној турнеји од Босанског Шамца до манастира Крка и Бања Луке у пролеће 1994. године.

Дипломата Антонић је 17 година изучавао Ватикан и принео проверене податке о милитантности папа и србомрским у окриљу римокатоличанства, те настојању и плановима да се србски род сваколико сатре.

Објавио сам напис „Прозвана је Српска академија наука“ 12. маја 1994, у листу „Војска“, у којем сам тражио да се академици изјасне о истраживању Олге Луковић Пјановић, будући да је било очевидно да је изгубила живот због смелости да прикупи 9000 страних извора за тврдњу да су Срби народ од чијих пламена потичу многи садашњи народи. Нећу више наводити доказе да имам право да нешто кажем и напишем о србици обликованој у ћирилицу.

Оно што је сигурно, када се говори о теми србског језика и писма, јесте да су у овој сваковрсно окупираној Србији највећи противници србства интернационалистички настројени системци у институцијама које издржава народ србски. Чини се да је у Српској академији наука и уметности² (САНУ) само мр Милорад Симић јавно радио на очувању србског језика и ћирилице. Чак је без подршке система направио програмски пакет „РАС“, ради стандардизације србског издаваштва. Све под паролом „Говори србски да те цео свет разуме! Да би нам се име спомињало!“

С друге стране, на шта су спремни системци довољно говоре реакције званичника САНУ и Универзитетске библиотеке „Никола Тесла“ у Нишу, на рад и дело истраживача језичких корена Славише К. Миљковића. Иако сам убеђен да на његовом опусу треба још много радити, још више сам убеђен да је став САНУ и библиотека према његовом делу суштински антисрбски.

Као што Војска Србије нема право да истражује будуће ратове и нема право на стратегију одбране изван концепта који је неметнуо окупатор преко марионетске власти, тако ни историчари не смеју да истражују историју пре седмог века, а САНУ

---

² САНУ је институција која упркос великом броју умних људи није успела ни своје име да осмисли. Реч је о Академији наука Србије, а зове се Српска академија наука. Када би била „србска“ у њој би били само Срби научници. Спој са уметницима даље обесмишљава академски ново будући да на седницама заједно седе хармоникаши и физичари, односно људи који су завршили највише школе и они са минимумом школске спреме. Поистовећени су знање и вештина. То је научно, из аспекта теорије класификације, некореткно. Као да је неко намерно помешао бабе и жабе.

нема намеру да установи истинитост тврдњи које су понудили истраживачи попут Јована Деретића, Славише Миљковића и Милоша Гроздановића.³ Мислим, као што је мислила Олга Луковић Пјановић и као што пишу и говоре Јован Деретић и Славиша Миљковић да је реч о велеиздаји србског језика, која је почела са Ђуром Даничићем и још је наглашено присутна.

Проблем напада на србски народ преко језика је много већи и значајнији него што се може претпоставити, будући да Србима краду речи и потискују писмена – слова. Да бих то објаснио почећу од суштине функционисања космоса. Научно је доказано да универзум од постања чини само енергија. Реч је о умној, самостварајућој и свепрожимајућој енергији.⁴ Све што постоји у универзуму („енергије“, материја, информације) суштински је скуп различитих, свеприсутних и свепрожимајућих облика енергије. Када не би постојали енергија, материја, информације и кретање (космички садржај), систем људске реалности би се распао, а сазнање би изгубило смисао.⁵ Квантитативни однос материје и остатка енергије је толики о корист енергије да се сматра да је космос празан. Стога га научници називају „празнина“, „бездан“, „поље нулте тачке“... Осим енергије са њеним безбројним модификацијама и материје, као што је речено, постоји и информација, која пресудно утиче на кретање, а то значи на живот, и на све врсте уобличавања енергије. Информације су универзалне – прожимају сва сазвежђа, а ипак човек зна да их контролише и прилагођава себи. Зато је важно што „прво би реч“. По свему судећи, основни проблем оних

---

³ Хашки трибунал је успео да посредством администрације Републике Србије добије све документе из Војног архива у Србији (и са ознаком државна и војна тајна), а Србија са САНУ није ни покушала да из највећих светских библиотека (посебно из Ватиканске библиотеке) добије копије историјских докумената и историјских дела, не би ли спречили истраживаче да мистификују историју Срба.

⁴ Термин „свепрожимање“, иако суштински припада филозофији, најчешће се помиње у религији. Његова специфичност, пре свега потреба за менталном представом с потпуном концентрацијом, може се уочити из примера наведеног у књизи *Евхаристијска онџолоџија*: „Обухватање и довршење времена и векова и свих бића у њима јесте бездимензионо (апсолутно) јединство у спасаванима чистог и првобитног почетка (бића) са његовим владајућим и апсолутним крајем“. Видети: Презвитер Никола Лудовикос, *Евхаристијска онџолоџија*, стр. 39.

⁵ Божидар Милосављевић, *Заборављено знање њредака*, стр. 12.

који би да што пре затру Србе јесте што је могућа истина да „прво би србска реч“.

Јасно је да је „реч“ део информације пресудан за све што се догађа у космосу. Можда треба ту мисао да преведем на планету и кажем да су сви догађаји, односи, сукоби, ратови изазвани информацијама. Информацију носи људска мисао. У писаном облику после завршене мисли стоји тачка. Мисао је дакле исто што и једна, потупна информација.

У космички обједињеном времену прожимају се прошлост, садашњост и будућност, а оно што ће се догодити често се види и доживљава као нешто што се већ догодило. Што је суптилнији план на који појединац излази, тим се у већој мери обухватају прошлост и будућност. У том „времену“ енергија се претвара у информацију. Васиона је апсолутно јединствена кад се посматра на нивоу космичког ума. Информација се састоји од речи, речи од слова. Слова су ознаке гласова, симболи, знаци. Слова носе смисао и значај. Када је знак изузетно важан, колико је онда важнија реч? Према Генацију Дљасину, азбука је проистекла из човека, пресликавањем структура аминокиселина. Шта то значи?

Постоји пресликавање унутрашње структуре човековог организма у мисли. Зато Бетовенове фуге, када се претворе у графички облик, подсећају на структуру молекула ДНК, а глас се претвара у слово. Језик је важнији од живота, јер је основа и исходиште живота. Језик омогућава комуникацију између микрокосмоса и макрокосмоса. Он је суштина магије, а магија је присутна свуда и омогућава измене свега постојећег. У поменутој петокракој структури владалаца планетом неко то одлично зна и зато је нападнут и прогоњен србски народ са свим другим народима који су стварали истинску планетарну културу.

Данас свет, нажалост, сведочи уништавање културе у Србији, Авганистану, Ираку, Сирији... Људи мисле да се ратови воде само због преосталих ресурса као што су нафта, угаљ, злато, драго камење... А зашто се онда србски језик у Хагу зове свакако само не србски? Зар постоји неко ко још увек мисли да правници у Хашком трибуналу не знају ништа о Србима и њиховој историји и да нису имали прилику да то сазнају? Када оду са својих функција као да прогледају почну да говоре и пишу истину.

Но то сви знају. Вратимо се речима и ћирилици. Реч има магичну моћ, а слово као симбол такође. Занимљиво је како и колико се о тзв. новом светском поретку, Србима, свету енергија, магичности речи и симбола, и неокортикалном рату, може размишљати на основу ставова Жељка И. Познановића, једног од београдских геополитичара: „Свест о српском назначењу и о улози отвориће нам се још више кроз свест о светим људима из нашег народа као о нашим светим прецима. Молитве њима и њихов култ реално нас доводе до сусрета са светим личностима и архетипским божанским енергијама божанских идеја. И даваће деци имена светих Немањића отвара у нашем народу просторе за прихватање тих енергија. Последњих година многа деца добила су од својих родитеља, можда несвесно, имена Стефан и Немања. То је доказ више да архетипске енергије и сами свети Немањићи делују кроз српску душу, јер је српска идеја управо божанска суштина српског бића. Свесно спајање с архетипским узором видљиво је и приликом чина монашења када нови монах узима ново име – име неког од светих. Тада се живот појединаца усмерава ка живљењу тог архетипа као умне слике – иконе... Веома је важно да нагласимо да је управо овакво следовање светим људима из редова нашег народа најјаче оружје против атлантистичке магије новог светског поретка. Суштина тог поретка управо је магијска, јер по дефиницији једног од најзначајнијих теоретичара магије Елифаса Левија, магија је изазивање промена у свету у складу с властитом вољом.”⁶

Чувене су речи владике Николаја Велимировића: „Велика је, ваистину, и неиспитана тајна речи... О браћо моја, ми не можемо ништа шапнути земљи што неће чути небеса... Силна је реч као гром. Она поражава грешника, мелем је болноме и потиштеноме, утук развратноме, а опомена богатоме... Написана реч мање каже него изговорена реч. Још мање изговорена каже о нечему, него што то нешто јесте у истини... Будите брзи да кажете благе речи које стварају мир и добру вољу међу људима, а уздржљиви у речима које воде раздору, мржњи, злоби и препирци”.⁷

Имена (и речи) су или благотворни или штетни. У извесном смислу су или отровни, или доносе здравље, у скла-

⁶ Познановић, И. Жељко, *Српска идеја*, стр. 17.

⁷ Владика Николај Велимировић, *О Боју и о људима*, стр. 105.

ду са скривеним утицајима које је Највиша мудрост дала њиховим елементима, то јест словима из којих се састоје, и бројевима који тим словима одговарају... Реч има покретачку моћ. Она је садржајнија и моћнија него што се може претпоставити и назрети. У ствари, свако слово има симболично значење.⁸ Али, слово није само симболичан запис звука људског говора, оно је специфичан квалитет, посебан, први ниво смисла језика.⁹

Довољна је реч СРБ да се одгонетну сва србска страдања. Та три гласа: „С“ је слово и закон, „Р“ је кретање и реч, „Б“ је Бог,¹⁰ заједно носе невероватну количину енергије. Колики је значај и колика је моћ речи треба питати следбенике Хермеса Трисмегистуса и сазнати из књига Израела Регардијеа. Срби због преостале моћи о(п)стају, и надам се да ће, упркос свему, опстати.

Нећу више ни о моћи речи. Сви то знате боље од мене.

Борба за речи је парадоксална. Чувене су изреке „Не узимајте туђу реч и уста... Узмеш ли туђу реч, знај да је ниси освојио, него си себе потуђио... Знај да те је непријатељ онолико освојио и покорио колико ти је речи покрао и своје потурио... Перо у туђој руци опасније је од мача...“ То је писао Мило Медић, али је скоро исто рекао и стратегиста Лидл Харт у чувеном делу „Мач и перо“.

Очевидно је, да је реч о непрестаном сведимензионалном рату у којем језик има важну улогу... Да ли су се Хрвати посрбили узимањем србских речи у уста? У то нисам сигуран. То само они знају. Сигуран сам да смо заменом својих речи енглеским и одустајањем од ћирилице постали себи туђи, а при томе непрестано губимо исконску моћ. Највероватније ћемо због тога нестати брже него од „беле куге“, планираних и обављених геноцида и прогона.

Уништавање народа преко језика и писма настаје кроз тзв. неоружане облике агресије. Мондијализам настаје превасходно применом тих облика. Уосталом, неправилан поглед на свет, или погрешна идеја могу да униште неупоредиво већи број људи него било које оружје. Културолошки рат је основа

⁸ На пример, слово *p* се често у речима јавља у значењу кретање/реч. Видети: Славиша К. Миљковић, *Огјонейање србској језика 1*, стр. 52.

⁹ Генедиј Дљасин, *Азбука Хермеса Трисмегистоса – или молекуларни тајнопис мишљења*, стр. 56 и 61.

¹⁰ Славиша Миљковић, *Одгонетање србског језика*, стр. 35–54.

већ присутног и размахнутог рата цивилизација. Будући да су информације најопасније оружје, логично је да се информациони рат води у оквирима медија, информатичких система и пропагандних институција. Ту се језик развија и убија. Символи, религија, општефилософске информације о погледу на свет, омогућавају да се уоче и схвате општи и појединачни процеси у свету и допуштају да се добије нова информација и енергија из космоса – управо преко језика. Стога није чудно да у „неоружаним облицима агресије“ важну улогу имају фактологија и хронологија, уметност, систем образовања и васпитања (дечија литература, школе, факултети, школске установе, посебно предавања из логике, математике и историје). Ништа мање није значајан систем разоноде и забаве (музика, слике, филм, игре...). Све наведено у Србији је у функцији поништавања србског језика, србице, србске културе, традиција и историје.

У затирању језика и писма учествује србска држава – Република Србија, са органима власти, државним законима и државном политиком. Најодговорнија институција за све недаће србског народа и Србије у области језика и писма је „Народна скупштина“.

Може се рећи да су највише наудила сопственом народу средства јавног информисања кроз тзв. масовну комуникацију. Једнако важан проблем су садржају исписани на билбордима и натписи на радњама, предузећима и установама. Срби који стављају натписе латиницом и на страним језицима чине велико зло будућности својих потомака. Колико је то велики проблем најбоље знају следбеници Махариши Махеш јогија и њихов заговорник физичар Џон Хегелин, будући да знају како се користи и злоупотребљава „јединствено поље интелигенције природе“ и колика је моћ мисли. Осталом, све што се помисли, каже и напише угравира се истовремено у макрокосмички „информациони омотач“ и микрокосмички „хумани геном“.

Све што сам рекао о неоружаним облицима агресије у области културе и језика могуће је разумети из цитата изведеног из Директиве 20/1 Савета за националну безбедност САД,¹¹ објављене 18. августа 1948. године:

¹¹ Директива је посвећена уништењу СССР, ЧССР и СФР Југославији. Интегрално је објављена у САД 1978. године у зборнику „Уздржавање. Документа о америчкој политици и стратегији од 1945–1950. године“ и у књизи Владимира А. Лисичина и Леонида А. Шелепина под насловом *Трећи свејски информативно-психолошки рат*, стр. 52.

„Завршиће се раӣ, све ће се некако реџулисатӣ, ор̄ганизоватӣ. Ми ћемо бацитӣ све што̄ имамо, - сво зло̄то̄ сву материјалну снагу на превару и обмањивање људи... Људски мозак и свес̄тӣ људи, способни су за промене. Посејавишӣ тамо хаос, ми ћемо нејиримејно заменишӣ њихове вредностӣ лажним и најиратӣ их да верују у те̄ лажне вредностӣ. Како? Наћи ћемо своје истӣомишљенике, своје савезнике у самој Русији. Кроз епизоде ће се одӣраваће грандиозна пра̄едџа̄ ѿо̄ибије најнејоко̀рњије̄ народа, коначно̄, нејовратӣно̄ та̄шења ње̄гове самосвесӣ...

Из књижевностӣ и уметностӣ, на пример, посто̄је̄но̄ ћемо да истӣребимо њихову социјалну суштин̄у, одучимо уметнике, одузећемо им жељу да се баве уметношћу... истраживањем оних процеса, који настају у дубинама народних маса. Књижевност̄, позориштӣа, биоскопӣ – сви ће приказиватӣ и славитӣ најнижа људска осећања... На све начине ћемо подржаватӣ и подизатӣ шако̀зване уметнике који ће почетӣ да сапују и уливају у људску свес̄тӣ култӣ секса, насиља, садизма, издајништӣва, једном речју свих неморалностӣ. У управљању државом створићемо хаос и збрку... И само мали број, веома мали, досетиће се, или чак, схватишӣ што̄ се дешава. Али, ипакве ћемо људе ставитӣ у безизлазан положај, посто̄ће̄ преде̄ӣ исмејавања, наћићемо начина да их оклевећемо и прикажемо као ош̄та̄ӣке друштва... На та̄ј начин ћемо пореметишӣ генерацију за генерацијом“.¹²

Када се наведено зна, како изгледају Србија и марионетска власт наметнута Србима? Шта је могуће очекивати од власти у окупираној, порушеној, опљачканој, посрамљеној, заглупљеној, обезбоженој држави без граница?

Мало се зна о архетиповима у вези с језиком. Уколико би била истина да је србско писмо једно од најстаријих и да су србске речи у вибраторном опсегу ниских фреквенција, то би значило да су језик и писмо енергијски моћни и не би било чудно што се за њих грабе, или што настоје да их униште и неутралишу. С друге стране, сви који отимају језик имају проблем подсвесног комплекса, изазваног космичким законима и посебно законом „космичког бола“.

¹² В. А. Лисичкин и Л. А. Шелепин, *Трећи свејски (информативно-психолошки) раӣ*, стр. 55 и 56.

Најважније је да схвати да је људски род на почетку 21. века у великом језичком проблему. Замењују се садржајни језици упрошћеним, посним, шпијунским, енглеским језиком. Они који краду србски језик, немуну су једаско, као и онемоћали Срби. Србска неумност се испољава, пре свега, у избору вођа и представника. Људи који се боре за србицу (ћирилицу) могу да успеју само уколико се разместе на места на којима се доносе одлуке о судбини Срба. У противном се вербална борба своди на умешност ради умешности. Најбоље је решење да се пронађе начин да се одваспита прва генерација васпитачица. Тада би Срби били писмени, васпитани, заштићени, умни, стабилни, самосвесни, моћни... Њихов архетипски језик и ћирилично писмо би им то омогућили.

Литература

- Библија* (Свето писмо старог и новог завета), Глас цркве, Шабац – Ваљево – Београд, 2005.
- Велимировић, Николај, *О Боју и о људима*, „Ваљевац” – Ваљево * „Књижевна заједница” – Нови Сад, 1993.
- Dvorniković, Vladimir, *Borba ideja*, NIU Službeni list SRJ – TERSIT, Beograd, 1995.
- Де Мело Антони, *Нови дан*, Л. О. М., Београд, 2004.
- Деретић И, Јован, *Анџичка Србија*, Југо-ПИРС, Темерин, 2000.
- Дљасин, Генадиј, *Азбука Хермеса Трисмегистоса – или молекуларни џајнојис мишљења*, Zepet Book World, Београд, 2007.
- Доци, Ђерђ, *Моћ њројорција*, Стулос, Нови Сад, 2005.
- Живој и њоуке сџарца Порфирија Кавсокаливииа*, Сестринство манастира Христопиги код Хања на Криту, Беседа, Нови Сад, 2011.
- Иљин, Иван, *Пут духовне обнове*, „Логос * Ант”, Београд, 1998.
- Михајловић, Slavinski, Živorad, *Psihonauti unutrašnjih svetova*, Grafičko preduzeće „Slobodan Jović”, Beograd, 1976.
- Лукић, Живко, *Информатичке операције – даља разрада доктрине КоВ Сједињених Америчких Држава*, „Војно дело”, бр. 4-5/95.
- Ђорђевић, Татјана, *Повраћак Боју и њројорци*, Светигора, Цетиње, 2008.
- Лисичин, В.А, Шелапин, Л. А, *Трећи свейски информативно-џсихолошки рај*, Академија социјалних наука, Москва, 2000.
- Израел, Регардије, *Средњи стуб*, Езотерија, Београд, 1996.

Класен, Бен, *Вечна религија њ природе*, Чикаго, 1973.

Миљковић, К. Славиша, *Одјонетиање србској језика*, Ауторово издање, Ниш, 2011.

Poznanović, I. Željko, *Srpska ideja*, Slobodna knjiga, Beograd, 1999.

Темников, Яковлевич Геннадий, *Третья сила: „Анатомия“ и „физиология“ кармических состояний человека*, Тул. полиграфист, Тула, 1999.

Франкл, Е. Виктор, *Нечујан вајај за смислом*, Напријед, Загреб, 1981.

Hegelin, S. Džon, Materijal s predavanja u Centru „Sava“, Beograd, 23. oktobar 1990.

Campan, D. Alan, *The First Information War*, AFCEA International press, Fairfax, Virginia, 1992

Тања СТОЈАНОВИЋ

И ИНФИНИТИВ И ДА + ПРЕЗЕНТ

Људи напола информисани су најгора врста (не)људи која постоји. Од тога нема ничег горег. Онај који не зна – с њим је лако, да се научити. Онај који допола зна, а одатле се прави паметан – с њим је много тешко. Тако се у нашој језичкој пракси, најчешће међу овом другом категоријом (не)људи (да, склона сам поделама!), угнездила заблуда да је инфинитив хрватски (и германски) и да ми, Срби-патриоте, морамо користити конструкцију да + презент. Недавно ми је једна читатељка писала да је њих уважени професор на факултету у Новом Саду учио да је инфинитив у српскоме језику неправилан и оштро их кажњавао ако уместо инфинитива не користе да + презент. О незнање, моћно ли си! Како не би било забуне – то је будалаштина. Дакле, у српскоме језику потпуно су равноправни и инфинитив и конструкција да + презент. Не терајте ме да понављам двапут. Инфинитив је, подсетићемо, не само хрватски и германски већ и српски и словенски. То што га Хрвати чешће користе за допуну непотпуним глаголима (хрватски: Она поче учити; српски: Она поче да учи), не значи да је инфинитив главно својство и обележје хрватскога језика.

У српскоме језику разлика између инфинитива и конструкције да + презент је, углавном, стилска. Конструкција да + презент употребљава се како би се избегло „дакање“, које резултира какофоничним (немилозвучним) изразом. Ако кажемо: Морам то да урадим јер не могу да нађем други начин, не звучи баш милозвучно. Али ако кажемо: Морам то урадити јер не могу да нађем други начин, е то је већ боље. С тим у вези, инфинитив је економичан. Наравно, и с тим треба бити обазрив. Јер ако бисмо у реченици употребљавали само инфинитив или само конструкцију да + презент, израз би био такође какофоничан, а српски језик монотон. Зато је најбоље, као и у свему, умереност и комбинација.

Инфинитив се у српскоме језику употребљава за грађење будућег времена: Ја ћу овде остати, а не: Ја ћу овде да останем. У безличним реченицама инфинитив, такође, треба употребљавати: Кад влада безакоње, штета је не снаћи се. Тако је боље рећи: Можете ли ме упутити како то да урадим?, уместо: Можете ли да ме упутите како то да урадим?

Веома је занимљиво, можда о томе досад нисте размишљали, да искази често нису чак ни приближно слични у зависности од тога да ли се употребљава инфинитив или да + презент.

Ако ви, на пример, славите рођендан и желите свом пријатељу Мики рећи да је његов пријатељ Лаза непожељан на вашем слављу, рећи ћете:

- Лаза неће доћи (наредба).
- Ако, међутим, ваш пријатељ Мика вама каже да његов пријатељ Лаза неће доћи, рећи ће вам:
Он неће доћи.
- Употребљен је инфитив и има два значења: наређење или констатацију.
- Ако је ситуација обрнута, и Лаза нема жељу да дође на ваше славље, пријатељ ће вам рећи: Он неће да дође.
- Ви наређујете:
Он неће доћи.
- Пријатељ вам саопштава:
Он неће доћи.
- Пријатељ вашег пријатеља не жели да дође:
Он неће да дође.

Ако кажете за неког, на пример: Он није знао лагати, то значи да је тај човек увек говорио само истину. Али ако кажете: Он није знао да лаже, тај неко није био свестан да изговара лажи, тј. све што каже је лаж.

Богатство једног језика огледа се у томе колико људи, заправо, познају свој језик и колико умеју њиме да се служе. Српскоме језику учинићете велику услугу уколико будете користили и инфинитив и да + презент.

ЈЕЗИК И ПАМЋЕЊЕ

ЈЕЗИК И ПАМЋЕЊЕ

Лазар ТРИФУНОВИЋ:
Ликовни израз Косовској предања

10

Лазар ТРИФУНОВИЋ

ЛИКОВНИ ИЗРАЗ КОСОВСКОГ ПРЕДАЊА

Поводом расправе о споменику кнезу Лазару

Неславне дискусије око споменика кнезу Лазару додирнуле су и нека крупна питања која залазе како у саму суштину ликовних уметности, тако и у осетљиву материју националног мита. Очито да проблем није у томе да ли ће тај нови бронзани Лазар да седи или да стоји, да држи мач или штит, да иам круну или дугу косу, да буде мислилац, војник или жртва, као што у целини више није битно да ли ће Крушевљани подићи споменик своје оснивачу града. У овом случају далеко је важнија друга страна ове јавне „народне“ дебате, она која је открила да данас – 1971. Године – постоји толико различитих визуелних представа о томе како треба да изгледа кнез Лазар, почев од оне кич етикете Рубиновог вина, на којој је српски кнез у костиму руских опера XIX века, па до захтева да се издваја епски цар Лазар, „каким су га створиле средњовековна поезија и митологија“. Тиме је, у ствари, поново покренута расправа о пластичном изразу Косовског мита, која у нашој култури има дугу и сложену историју.

Српски народ има неколико историјских личности и догађаја на којима је временом, у току дугих векова свога ропства, изградио националну самосвест, како би очувао своје национално биће, - стварање историјског мита за Србе је било егзистенцијално питање, иако су касније различити друштвени системи у већ створену легенду пројектовали своју идеолошку димензију. У том нашем скромном рашко-моравском Олимпу, две личности су симболиком свога живота, рада и смрти израгле изнад осталих: свети Сава и кнез Лазар – први као творац српске националне свести у верском, културном и историјском смислу, други као кнез који је својом свесном жртвом војнички пораз претворио у моралну победу. Ако је свети Сава симбол српства, кнез Лазар је постао симбол националног опре-

дељења које је смрт претпоставило ропству, живот у вечности тренутном животу, духовни свет физичком свету, или како то каже хор косовских ратника у одговору на лазареву беседу у „Слову“ Данила III – „умримо да увек живи будемо“. Ти неодвојиви синоними – Косово и Лазар – живе дубоко у свести српског народа, у његовој крви, у тамним и светлим вилајетима његовог бића, они су били његова утеха и нада, снага која га је одржала у пустом и глувом добу од пада Смедерева до Карађорђевог устанка. Српски народ је у неколико махова славио победу свог оружја, али ниједна победа није била толико моћна колико су то били његови порази, Косово, пре свега – на тој трагичној филозофији жртве он је изградио етичку основу свог националног менталитета. Мит о Косову и Лазару је велика национална школа која је једном народу сачувала језик и веру у сопствено биће, она га је провела кроз сва историјска искушења и учинила да одоли Ћеле кулу, вешања у прво и геноцид у другом рату.

Необично брзо стварни догађај је претворен у легенду, па у мит: за мање од тридесет година после Косовског боја написано је десет текстова о кнезу Лазару – житија, слова, похвала и служби – који су касније преписивани, читани и љубоморно чувани по манастирским ризницама и библиотекама. Треба истаћи да та прва, аутентична, од савременика створена легенда, носи један уопштен, апстрактан, универзални карактер, без историјских и географских детаља, јер је на тај начин постигнута пуна концентрација на саму суштину Лазаревог чина: на његово небеско опредељење. Детаљи и описи дошли су са народном поезијом. То је, у ствари, друга и најважнија фаза у изградњу Косовског мита: он више није привилегија писмених око деспота и цркве, већ је својина народа који је у њега уградио своју сурову и крваву стварност. У оном великом збегу 1690. Један део српског народа је, тражећи свој нови животни простор, понео са собом своје највеће и једине драгоцености: књиге, иконе, мошти светаца и усмену легенду, - тада су и лазареви земни остаци, увијени у златни и у плачу извезени Јефимијин покров, пренети из Раванице у Сент Андреју, а затим у манастир Врдник. Народ је носио свога кнеза и светитеља, како би његове мошти спасао зле судбине, коју су сто година раније доживеле мошти светог Саве, однете из Милешеве и вероватно спаљене. Била је то још једна турска, и не само турска, заблуда: спаљивањем моштију и

људи не могу се уништити идеје, митови и легенде. Али се, зато, може учинити нешто друго – може им се дати други смисао и управо то, та измењена суштина Косовског предања, притиска српску културу последњих сто година.

Могло би се навести низ различитих интерпретација косовске легенде, мада су, чини се, три односа према овој материји најзначајнија: (1) монархистичка идеологија Косовског мита, (2) примитивна глорификација мита и (3) данашњи став према националној прошлости.

***

После устанка, када нова српска држава конституише своје националне и политичке институције, Косовски мит доживљава необичну метаморфозу, нарочито између 1878. и 1912. Он поред националне добија и политичку и идеолошку боју; млада монархија уноси у њега своје амбиције и нову димензију, она хоће да освети косово и да себе потврди, да афирмише своју моћ и снагу, да на политичкој раскрсници између Русије и Аустрије излаз нађе у учвршћивању свог система. У том периоду два догађаја су изузетно карактеристична: прослава пет стоте годишњице Косовског боја 1889. у Крушевцу и прва озбиљна визуелна конституција Косовског мита почетком XX века у Мештровићевом Видовданском храму. Док је први имао ослободилачко обележје, па су паралелно освећени темељи за споменик кнезу Лазару и за зграду барутане, други је израз једне одређене идеологије, новог погледа на мит, са изграђеном иконографијом и политичким подтекстом. Од народног Косовског предања створена је класна видовданска идеологија, званична, великодржавна, једна чиста морална победа ликовно је претворена у сумњиву расну супериорност, германски предимензионирану, преголему да би један мали народ, српски, морао да је интимно доживи као своју. Видовдански храм Мештровић је уобличио у форми њему савремене и у средњој Европи тада актуелне сецесије, то је био пандан Мецентерове „Битке народа“, у основи један циновски изложбени павиљон у коме су сфинге, камене атлете и каријатиде стварале нову религију праведне жртве, суза, људских мука, тамјана и свете воде. „Српска национална религија, стоји у једном прогласу из 1913. године, симболизована Видовданским храмом, мораће да буде најдубља садржина југословенске културе, да би Југословенство постало

Хеленство модерног људства и словенске расе, и културна животодавност Балкана.“ Као лажну и извештачену, овакву интерпретацију Косова одбацили су многи напредни уметници и критичари (Крлежа, Добровић, Пијаде, Црњански, Растко Петровић), јер су у њој видели политичку глорификацију једне идеологије која је далеко од суштине и смисла народне легенде. У нападима Моша Пијаде је био најоштрији: „Његова (Мештровићева) сфинга је сељак у героку, писао је он, Египат без вере у Озириса, Египат фризура и бодљикавих сиса... Проглашавати пред страним светом који нас тако мало познаје, Мештровићеву уметност као чист израз српске, југословенске и словенске душе, упоређивати ова некултурна чудовишта са нашом узвишеном народном етиком, стварати код странаца па и код самог нашег света силом уверење да је то наше, то је оно против чега ћемо протестовати, докле год то понижавајуће уверење не уклонимо са света и докле свету не покажемо и објаснимо да је српска душа нешто сасвим друго, да српска уметност има сасвим друго лице и другу душу, да српски народ има сасвим друкчију и велику уметност“. Видовдански храм је свом тежином своје мамутске конструкције разоткрио дубоки унутрашњи расцеп између смисла једног мита и његове идеолошко-политичке интерпретације, која је била толико густа и реакционарна да је угушила прави смисао легенде. Једно истински национално опредељење српског народа требало је спасити од мегаломанског и агресивног монархистичког демона, али је тај глас уметника и критике био вапај жеднога који се није чуо у плаво-бело-црвеној пустињи.

***

Видовданска идеологија распала се пред налетом партизанских јединица али с њом није нестало и Косовско предање. У дубокој инертности друштва према српској националној прошлости и проскрибовано од званичне политике, оно је пало у руке једног менталитета који у српској прошлости види могућност србовања на примитиван и кафански начин, уз тамбураше, роштиљ и разбијене чаше. Тај свет духовне примитиве, класно и социолошки неодређен, смештен у неком безваздушном слоју између радника, сељака и интелигенције, налази се у сталном страху од сваког прогреса и од сваког покушаја да се свет обогати новим сазнањима. Он нема своју идеолошку конституцију мита, јер за то није ни класно, ни

филозофски зрео, он се без смисла и са пренемагањем служи историјским симболима и именима – легенда и историја су за њега уточиште у коме ће, као иза каквог непремостивог бедема, да се скрије и супротстави прогресивном и модерном свету. У суштини то је покушај назадњаштва да себе идејно и друштвено оправда, да своју умртвљену и заустављену слику света докаже лажним и празним величањем прошлости, малограђанском и тривијалном представом о хероизму и епу.

***

Ова два талоба на Косовском предању, монархистички и примитивни, од којих је један мртав а други животињски у малограђанској свести, чине веома актуелним данашњи прогресивни став према прошлости и према модерној визуелној конституцији Косовске легенде. Србија 1971. није исто што и Србија 1889. или Србија 1907. или 1912. Десиле су се крупне историјске промене: социјалистичко друштво ослободило је људску енергију, укинуло класну експлоатацију, створило услове за једнакост и слободу. Међутим, тај општи друштвени прогрес није се адекватно изразио у области националног живота. Србија данас није ни национална, ни суверена држава, јер више не одлучује сама о својој судбини, њене границе нису ни историјске, ни етничке, већ условне и створене договором. Народ који је подједнако са другим југословенским народима водио велику ослободилачку револуцију, изашао је из другог светског рата национално дезоријентисан и разбијен, сатеран под срамни жиг александровске диктатуре, који не само да није желео, ни волео, већ је, и оборио. Пуних двадесет и пет година тај нови, класно ослобођен српски народ нема свој национални живот ни свој национални програм. Ситни политичари претворили су једну братску заједницу из револуције у национално антагонистичку државу и доделили српском народу улогу жандарма и чувара Југославије да би тим истим разлогом оптеретили његову националну свест. Због тобожњег очувања Југославије, Срби су морали да ћуте и да заблуду својих политичара (да ли само то?) плате умртвљивањем свог националног живота – уместо да га развију, разбујају и окрену модерној индустријској цивилизацији, они су га угасили и прожели комплексом страха и кривице. Срби су заборавили своју прошлост, одрекли се своје историје, постидели својих победа на Церу и Колубари и свог пораза на Косову, јер је и

цела српска прошлост, од светога Саве до Солуна, проглашена поповштином и мрачним православљем, национализмом и унитаризмом. При томе се, ни мало случајно заборавило да је српски национализам одавно историјски завршена и превазиђена категорија, за њега данас не постоје никакви друштвени и психолошки услови, јер су Срби и национално и државно иживљен народ. Па и поред тога, на српском шовинизму се упорно инсистира и свака нормална расправа о националној култури и оријентацији проглашава се национализмом. Сумњиво је све: и проучавање културног наслеђа, и дискусије о југословенству, и расправа око маузолеја на Ловћену, и полемике о језику, и сваки разговор о националној и културној афирмацији Срба ван Србије иако они чине преко 40% српског народа. Очито да је у питању једна политичка формула која више не може да се одржи, јер нема политике која страхује од историје, ни политичара који се плаше сопственог народа.

И Косовски мит је табу, забрањена тема. Уместо да са њега, као и са целе националне прошлости, скинемо монархистичке паланачке наносе, да његову племениту поруку извучемо и спојимо са идеалима нашег доба, уместо да тај мит обогатимо собом и себе митом, ми постајемо ситно-секташки заинтересовани само за оно што смо ми створили, за свој рат и своје хероје. Као да свет почиње са нама и од нас, као да смо ми неки скоројевићи а не стари народ са дугом историјом. Теза да наша традиција почиње радничким покретом и Светозаром Марковићем, која је недавно изнета, тачна је али непотпуна – тачна зато што је и то наша традиција, непотпуна зато што српски народ нема ниједан разлог да се одрекне целе своје прошлости, која је исто толико светла и слободарска. Нација се васпитава и уздиже само на великим историјским примерима, од светога Саве и Лазара до јунака са Сутјеске и Кадињаче, а не идолима и симболима потрошачког друштва. Кад све ово кажем никако не мислим да данас на силу треба обнављати старе националне митове, окретати се прошлости и живети за њу. Напротив. Будућност српског народа је у његовој интеграцији са модерним светом, у учењу и гомилању знања, у стварању модерне радничке класе и свестрано образоване интелигенције, у борби за максималне људске слободе, у изградњи правог демократског социјализма. Разумљиво, и у порасту његове националне свести. Судбина Србије и Срба ма где они живели није ни на Истоку, ни на Западу, већ у модерном свету,

у оном који ће доћи, у свету без класних, националних и државних предрасуда. Али, пут у ту будућност је сигурнији и чвршћи ако је ослоњен на свесно сазнану прошлост!

У таквој визији нових могућности српског народа и духовне националне вредности имају своје место, не да га повуку надоле, у преживели романтизам, већ да га у критичним часовима охрабре, да му пружи снагу и сигурност, да се укомпонују у његове истраживачке напоре како би модерни свет испитао и освојио. Ти нови хоризонти су у овом часу замагљени националном конфузијом и депресијом, па је зато и савремени погледа на национално биће нејасан. Све док су национални интереси, национални живот и национални програм уклете теме и црвене мараме, са српске прошлости се не може уклонити романтичарски, монархистички и малограђански талог, како би се из ње извукло оно што је аутентично и прогресивно и то спојило са нашим садашњим и будућим животом. Потпуно је неразумно и неодрживо да због погрешних и реакционарних интерпретација одбацимо све оно што у историјским појавама изворно, светло и прогресивно. А то данас радимо и тиме прошлост српског народа и његов духовни живот препуштамо у руке кафанских патриота и силеџија.

Ма колико пресудни, друштвени услови нису и једини у визуелној конституцији националног мита, јер су они каузалне природе, они треба саму уметност да надахну и покрену. А проблем је и ту отворен. После разиграног таласа у првим послератним годинама када су многобројне поруџбине испуниле земљу бронзаним и каменим херојима, дошло је до снажне осеке. Изгубили су се велики ктитори, нестали су прави задаци, споменици су постали ствар смишљеног бизниса. Тражећи своју перспективу, вајарство је, природно, почело другим путем, према камерном и поетском свету и чистим пластичним истраживањима. Модерни концепт који је скулптура освојила за последњих двадесет година, угрозио је сваку литерарну и дескриптивну форму, уместо у реалистичким њен смисао је све више изражаван у симболичким и асоцијативним облицима. Како, дакле, тај савремени пластични израз може да конституише Косовски мит ако се и прихвати таквог задатка? Сасвим је сигурно да се скулптура не може враћати назад, ка неком романтичарском реализму – она једино може да визуелну трансформацију легенде реши у модерно пластичној форми коју је већ усвојила да на тај начин остане доследна себи и да

прилагођавање уметника теми буде само до границе која неће угрозити његову уметничку личност. Сумње нема да је данас мало вајара чији је интерес окренут оваквим темама, утолико пре што већ сама визуелна представа националног мита као чин, носи собом сложене и крупне проблеме. По природи и својој структури мит је везан за сензибилитет речи, писане или усмене, он се потпуније и комплексније уклапа у литерарну грађу. Његово превођење у пластичну форму, суштински са становишта уметности, значи преношење једног феномена у други, у овом случају једног описног, сликовитог и разиграног ткива речи у један згуснути, синтетички и симболички језик скулптуре. А те разлике су огромне. Није случајно да до сада није подигнут споменик кнезу Лазару и да су његови сликарски прикази веома ретки. Сваки ликовни уметник који се прихвати таквог задатка долази пред неминовне тешкоће и изузетну одговорност. Нико не може да пропише како треба да изгледа пластични израз националног мита, њега треба да створи сама уметност, мада је једно сигурно: он данас мора да у здраву и од наноса ослобођену легенду унесе наше време, и не може, ликовно да буде испод модерног уметничког израза који је вајарство већ освојило. Због тога су бесмислене све оне примедбе које траже да споменик кнезу Лазару буде изведен у реалистичкој форми са патетичним ставом и тобожњим епским изразом. Право и једино питање пред овим спомеником захтева друкчију стилизацију: не да ли је он довољно реалистичан, већ да ли је довољно савремен, да ли је у потпуности усвојио онај прогресивни дух који се налази у темељу модерног вајарства. То је једини услов који дозвољава модерну визуелну конституцију Косовског мита и савремен споменик кнезу Лазару.

(Књижевне новине, бр. 285,27. II 1071)

БЕЛЕТРИСТИКА

Петар МИЛОСАВЉЕВИЋ: поезија

Никола МАЛОВИЋ: *Орканска бура*
Одломак из романа у настајању

Игор РЕМС: поезија

Живко ВУЈИЋ: поезија

Шћепан АЛЕКСИЋ:
Билећки несуђени жангарм

Тијана ТРКЉА: поезија

Миленка Цица ЧОЛОВИЋ:
Посетирима чавка

Петар МИЛОСАВЉЕВИЋ

БИБЛИОТЕКА

АЛЕКСАНДРИЈСКА БИБЛИОТЕКА

Никад нисам упамтио име оног калифе
Који је наредио да се спали Александријска библиотека.
Због те чињенице могао бих, можда,
И Фројда да позовем у помоћ.
Али сам запамтио његове речи,
У интерпретацији учитеља мог, из основне школе, Радише.
На молбу доглавника да Библиотеку не пали,
Калифа је рекао: „Ако те књиге
Садрже исто што и Куран
- Треба их спалити.
Ако не садрже исто, опет их треба спалити“.
У свакоме од нас, изгледа, чучи по један калифа.
А ако калифа чучи у уреднику онда је он још опаснији.
А још је опаснији ако чучи у библиотекару.
Најопаснији је ако чучи у политичару.
А ипак нема опаснијег калифе
Од оног што чучи у филозофу.
Књиге се, као и људи, из уверења убијају.
Најпре страда оно у књигама
Па се после смрт из књиге премести у људе.
Књигоубиства су први знаци масовних убистава.
Ај, ај! Треба се бојати оног калифе
који је одмах ту поред нас.
Не зове се више калифа,
Али је његова, калифска, моћ и мисао остала.

О ПАЉЕВИНАМА

Књигоубиства могу да буду различита.
 Кад је горео Хајне
 Цела Немачка је била осветљена.
 Са ватре тих књига
 Грејала су се после покољења.
 Вештије књигоубице књиге уопште не пале.
 Не пуштају на њих ни воду ни ватру.
 Пусте да књиге једноставно пропадну од времена.
 Понекад пусте да књиге остану привидно живе.
 Довољно је да се за њих не зна
 Па да буду стварно мртве.
 Без читалаца оне су само предмети: цигле од хартије.
 Лоша страна таквих књигоубистава у томе је
 Што убијене књиге бар потенцијално постоје.
 Њихова егзистенција, кад тад,
 Може да буде актуализована.
 Најефикасније књигоубице су они
 Који књигама не дају да се појаве.
 Књига која се није појавила – не постоји.
 За њу се чак не може рећи ни да је мртворођена.

У ПОМОЋ ЗОВЕМ МРТВЕ

Кад ми је тешко, кад ме са свих страна опколе,
 Ја онда зовем у помоћ мртве!
 Да ми дају нека помагала.
 Да ме снабдеју продужецима.
 Мртви су послушне полуге,
 Јер дозвољавају да се употребе.
 Тада се понашају као живи.
 Нико не може да буде такав ослонац
 Као тај прах претворен у гласове и слова.
 Кад ме опколе са свих страна.

Бежим у библиотеку;
Тамо су моји мртви:
Благонаклонији према мени од живих.
Кад си у савезништву са мртвима,
Користиш њихову снагу.
Нико ти више ништа не може.

ДУХ СКРИВЕН МЕЂУ МРТВИМА

Кад се помешам међу мртве,
Јуритељи тад не могу да ме пронађу.
(Како да пронађеш неког ко се сасвим расточио!).
То ја знам, али они не знају.
Зато и луњају ходницима између књига.
Књиге су, за њих, мртви предмети:
Свакоме се не отварају.
А да би се међу мртве помешао,
Мораш поседовати спонтаност да постанеш чист дух.
Међу мртве се, ипак, не може свако сакрити.
Крије се ко може и ко мора.
И ко се усуди да постане што и они:
Дух који лута међ другим духовима.

БИБЛИОТЕКА

Ко има власт над библиотеком,
Има власт над моћима мртвих
И над свиме што они живима значе.
Ко влада картотеком, каталогом,
Тај има у руци срце једног народа:
Има његову прошлост,
Може да има и његову будућност.
Све то зна и дотични Петловић.
Зато се Петловић, са својим Петловићима,
Потпетловићима и Допетловићима,

И бори грозничаво за срце срца библиотеке.
 Зато Петловић и настоји да уђе у главну просторију.
 Зато се он и умиљава мртвим корицама књига.
 Плахе речи оставља за после:
 Одавно знам и зашто.
 Хоће ли моји мртви (наши мртви)
 Одолети Петловићу?
 Хоће ли се књиге затворити, речи занемети?
 Да Петловић мртве не упрегне,
 Да не завлада њиховим моћима.

ЗНАЊЕ

Ја знам да они знају да знам.
 И они знају да знам да они знају.
 Али ми не разговарамо као људи који знају.
 Ми разговарамо као људи који знају да не знају.
 Односно, ми разговарамо као да не знамо
 Оно што стварно знамо
 Или што бисмо морали знати.
 Све што покушавам јесте: да читам гестове.
 Али ја знам и да они пазе на моје гестове.
 И они и ја. Они мало мање, јер се уопште мање крију.
 Ја мало више: знам да сам слабији.
 Тако се круг комуникације затвара.
 У томе кругу означавајуће и не означава означено.
 Означавајуће означава нешто нестварно.
 Кад год, у лифту, разговарам о времену,
 То је замена за нешто друго.
 А оно што, при том, стварно мислимо,
 То је ван система означавања.
 Али није и мимо система значења.
 Мој систем и њихов систем, то су два система.
 Али то су системи који међусобно кореспондирају.
 И поред прикривености – ти системи су отворени.
 Битно се докучи. Остало се надограђује.

ОЧИ

Човек се усели у другог човека
И кад му добро чини и кад му зло чини.
Тако су се и они у њене очи уселили.
Виде се у њима туђи трагови.
Кад год погледам у те очи – видим и њих.
Човек је састављен од меса и костију,
Али је састављен и од других људи.
Састављен је и од догађаја који се не памте.
Тек кад почне да се усправља,
На том прагишту разлучују се
Силе које ће га трајно обликовати.

СРЦЕ ТРЕБА УПАЛИТИ

„У безнађу нема звезда водиља.
Срце треба упалити“.
Тако је говорио Васко Попа,
Унук Петра Петровића Његоша,
Оног што је написао стих:
„Нека буде што бити не може“.
Нека буде што бити не може,
То значи: нека је могуће у другом систему,
Оно што је немогуће у овом.
Треба систем једних могућности,
Заменили системом других могућности,
Немогућност спознати као могућност,
Спознати је у систему других могућности.
Све се умом може обухватити.
Али се у њега само срцем може продрети.
Ко хоће да продре у ритам природе,
Треба са њом да усагласи силе крвотока.

ПОСТОЈАЊЕ

У турско време, најтежи порез био је данак у крви.

У наше време – то је откуп права на постојање.

Долазе мафијаша продавачицама љубави и траже

Откуп за заштиту.

Долазе трговцима и траже порез за заштиту.

Долазе писцима и траже порез

На право за објављивање.

Свако мора да откупи право на своје постојање.

Постојање – то треба да је претпоставка

Свих претпоставки.

Али је оно постало услов свих услова.

Кољу те тамо гдје си најрањивији.

Ако само хоћеш да постојиш

Изложен си опасности да се ухватиш у менгеле.

А ако нећеш да постојиш –

Онда ником ништа. Не постојиш – побуне нема.

Тако, да би уопште могао да постојиш

Мораш да негираш и само своје постојање.

А негирајући своје постојање –

Постојиш само привидно.

Привидно постојећи ти не постојиш а изгледа

Као да постојиш.

Свеједно ти је – и тако си ухваћен у кљусе судбине.

Жив си, али те је ухватила сусмртица.

Постојиш, а ниси који треба да јеси.

Односно: јеси који треба да ниси.

Што значи да ниси који јеси.

А то, у другом смислу, опет значи да не постојиш.

А у још дубљем: да и постојиш и не постојиш.

А кад у схватању дотле доћеш – свеједно ти је.

Остаје ти само да се топиш кад гледаш месечину.

Никола МАЛОВИЋ

„ЈЕДРО НАДЕ“

Одломак из романа у настајању
Поглавље III, глава 2.

Зима је стегла.

- Зима је стегла!

Научио сам: кад то кажу перашки рибари, тада мора да говоре без све шале. А како и не би кад се Которски залив заледио, па је у риболов и Которанин и Пераштанин и Ришњанин – могао само онај ко је, као некада што се радило – на прамцу придодао и учврстио дебео дрвен ледоломачки кљун.

Иако би прије само 50 година за то што чине добили батине под образложењем да је прекршај затрпавати обалу, дјеца су мјешовита но удружена, српска и хрватска и јеврејска, из руку бацала облутке с плажа не би ли наудили леду. И јесу, без збора, они пробијали ледену покорицу. Тиме нису прикупљали рибе, него се само гладни забављали.

Било ми је хладно по глави, откако сам се оно био ошишао, по средини на јединицу и по, а на јединицу са страна. Носио сам солдатску фризуру, и ишло је то с поткошуљом на морнарске пруге.

У коноби „Вериге“ причало се за чашом беванде, а не више за чашом вина, да је свака коза на каскадама у залеђу добила име, колико их је само мало преостало.

-Свети Сава Дунав замрзава! – пијано је зборио неки ремућадур с континента, носач, нанесен у Пераст почетком сезоне. Па је и остао у Граду да се са парама

зарађеним тако што је терет с Риве узносио и до 12. каскаде уза степенице – грије алкохомом у коноби.

Када је повратница Рута, кћи Анина, поред палате Брајковић-Мартиновић пошла Малим скалама до палате Криловић да пита Крила као најстаријег Пераштанина да ли памти овакву зиму, нашла га је смрзнутог.

Мачка Вицка VII усвојила је, како је казала: - Што је био добар и није изио Крила.

Палата Криловић с терасом припала је Перасту, и пет каскада винограда у залеђу.

Хиљадуметарски врхови фјорда бјеласали су се и током спровода на зубатом сунцу. Виши за неколико десетина метара, колико је само нападао снијега.

Снијега уз обалу није било, али је данима дувала орканска бура, па се свима чинило да је многократ хладније. Са сазнањем да о Смекијином крову има ко да бригне, ноћи сам проводио будан с Маријом и Тонијем, ћутљив као и они, све вријеме фокусиран на звук црепова по којима је снажан вјетар прелудирао невидљивом руком. Изјутра бих покупио попадале лимунове – да попијемо лимунаду, уз ручак.

Повратник Филип, коме је Змајевићка омогућила воду у кући, кабловски интернет и соларне панеле на кредит преко Перашке банке, казивао ми је на 44. скалину Великог степеништа да је добро остати у кући кад је орканска бура, бити сигуран да су и дјеца унутра, отац, мајка – са вјером да је баш сваки цријеп везан жицом. Говорио је брзо, с пушећом векном у платненој борси, забринут, да на нас у уској улици не падне каква тигла каналица с рушевне палате Мартиновић...

Орканска бура данима се трудила да извали кипарисе, поломи медитеранске борове, рашчерупа палме. Хладан сјеверни вјетар обарао је билборде дуж Јадранске магистале као доминe; у заптивене станове улазио је кроз

систем за вентилацију еда би угасио свијећу кад опет и опет нестане струје.

Докле год се по Боки могло погледом да допре, видјело се гдје бура са незалеђених језера заливског мора подиже облаке водене слане прашине.

Ууухххффф...!

УУУХХХФФФ!

Поморци су тој сили салутирали. Жене плакале од страха. Дјеца умотана у јорган пишала су у гаће.

Сунчане но вјетровите дане хтио сам да искористим – с кошницом знакова питања изнад главе – да коначно обиђем мој град.

Пераст је, као и свака древна приморска насеобина, имао компликовани урбани растер.

Некадашња једина улица, што је цијелом дужином пратила линију обале, била је убиљежена на карти као Стари пут. С ње су бројна степеништа хитала право, или укосо нагоре, до окомитих периферија.

Испред првог низа палата, паралелно са Старим путем, временом су изграђене нове палате, Бујовић, Лучић-Коловић, Смекија, Висковић, Бронза... са подзидама, парапетима, мулима и понтама – да би се добила улица уз море илити Обала кап. Марка Мартиновића.

Са централног, Трга Св. Николе могао је човјек да крене Великим степеништем, али је оно меандрирало: и према другим степеништима, и према другим улицама, на вишим каскадама.

Знао сам оловком да на папиру нацртам кућу с кровом из једног потеза, али ми алгоритам за обилазак Пераста уздуж и попречијеко још није био јасан.

Питао сам се куда ми је прво паметније...

Раменом ослоњен на метални светионик.

Јер: није се цијели Пераст налазио на копну.

Његова два органска дијела све су вријеме обитавала по острвима. На Св. Ђорђу, и на Госпи од Шкрпјела.

Ношене буром низ Велико степенениште двије би се оне наранче откотрљале у море да једну нисам ухватио, начео угризом и прстима стао да љуштим, кад је и другу постарији један човјек, показаће се Пераштанин, такође начео истим приморским маниром. Обрадовао се што макар нешто слатко дијелимо по невремену. Потрчао је да ми се представи.

-Шјов Смекија, какве нам је вијепе наванче Бог посвао! Ја сам Јошко, дваго ми је.

Да је човјек, видјело се томе Јошку, који није могао да изговори р и л, по очима.

Раширио је руке по Боки.

-Погведајте! Ми ове љепоте мовамо да пвоучавамо...

И био је у праву. Бока без снијега, а смрзнута, на бури, економски да ли сасвим дисконектована?, увучена у Рат или не?, сама, остављена да постоји као званично најљепши Залив на свијету, била је прелијепа. Алогична географија. Једини фјорд на Медитерану.

У којим временима живимо знали смо. Али у каквим, не.

Колико се то могло да опази с Google, конце било ког нормалног, предвидивог концепта, нико није могао ни да наслути. Најпознатији аналитичари сад су гријешили јавно. Најбољи аналитичари били су скрајнути с Google.

Рат се поодавно представљао пуним именом као метастаза зла, не како су Уједињене земље жељеле да га кажу. Јер је истина била на супротној страни.

Уједињене су земље творећи у вијестима црно да је бијело силна чинила ворлдвилд непочинства. Лагали су као врази. Из закланих истинā липтала је крв. Том су крвљу истиноборци по меридијанима и упоредницима бојадисали своја чела, и чела своје дјече.

Грло ми се стезало што је Котор отворено стао на страну зла, а надао се добру. Никад то није био историјски јак град; богат да, али слаб карактером. Никад силан као Дубровник, никад генијалан – ако већ мора да буде зависан.

Дешавало се да градови у истом Заливу, у истом времену, као у доба Млетака, као у доба Турака, плове себи опозитно, који низ вјетар, који уз вјетар. Желио сам да вјерујем да Пераст овога пута плови уз. Ако ни због чега, онда зато што је то – могуће. Чак и ако се не би рекло да јесте.

Могли су наши преци да по мору плове и кад је орканска бура.

Може онда усред Рата и ова скрајнута преудодржавна честица, патриотски сам навијао.

Бура је брала и котрљала поморанџе из свих ђардина.

То се није могло да опази љети: која је најучесталија воћка у граду.

Него само зими. Кад је много тога зелено, али јарко кад су обојадисане само поморанџе!

-Какве наванче!

-Преукусне! – одговорио сам Јошку.

Игор РЕМС

СЛОВО

Када су у себи Нулу препознали
Не значиш им више ништа
У Нули су нашли Бога коме се клањају

Тебе када виде Слово златно
Знају да је њихов свет лажа неразумна

Светлост коју носиш разара им вид

Читаш их до слепог корена
До самога дна

Не дају Ти ни око да отвориш
Кидишу безумници
Знају док их Ти обасјаваш
Њих нема

* * *

Толико си Слово моћно
Да Ти сви раде о глави

Оговарају Те усред
Твоје куће насред друма
Где ветровима храниш
Исклијало памћење

Латиничном круном
Хоће да ти купе памет
Да Те баце у јарам белосветски
Слободу Ћириличну да угасе

ЈЕЗИК

Мајчиним млеком
Исисах Те целог
Затворен у теби неznam
Ко кога до дна испија
Гори утроба
Твојих синова и кћери
Полетела пламена азбука
С пупком одрешеним
Посејала Васељеном
Света ћирилична слова

ШЋЕПАН АЛЕКСИЋ

БИЛЕЋКИ НЕСУЋЕНИ ЖАНДАРМ

Од бројних прича о нашим Американцима, од којих би свака безмало могла да буде тврд темељ за обиман роман, незаобилазна је она о некаквом Милићевићу из билећког села Звијерина, који је, давно некад, пожелио да постане аустријски жандарм. То забачено село необичног имена смјестило се у кршевитим и посним брдима, али упркос околини, сивој од камена и жеђи, посједује своју љепоту садржану у невеликом али плодном пољу, шумовитом предјелу гдје расту висока храстова, јасенова и кљенова стабла и људима такође високим, кршним и лијепим, а уз то често и веома умним. Ни тај Милићевић, по имену Никола, није оскудијевао ни са чиме што Бог човјеку може да подари.

И све му је било баш потаман и по мјери до онога дана када је, спуштајући се наниже према ријеци и питомини, гдје жеђ није била свакодневна људска невоља, угледао Бојану, кћи чепеличког кнеза Стојана. Чепеличанке су у Херцеговини одувјек словиле као најљепше, а како и не би кад су расле крај ријеке, поред врба, трешања и смокава, гдје је снијег права ријеткост и гдје, за разлику од брдовите Херцеговине, лице не пуца и не груби на оштрим мразевима и јаким и хладним сјеверним вјетровима. Између свих издвајала се, по стасу и лијепом лицу, та Бојана коју укућани, за разлику од турског времена, у Аустрији више нису морали да скривају, па је слободно ходала поред ријеке заједно са осталим чобанима, перачицама рубља и водоношама. За разлику од других дјевојака, које су имале по двије плетенице, Бојана је своју густу и бујну кестењасту косу сплијетала у само једну, дебелу као рука иза шаке.

Никола Милићевић, син сиромашног сељака из високог села Звијерина, чије необично име казује о њему боље и од најобимније научне студије, спустивши се, докон и безбрижан,

у умнину, Бојану је сусрео у Чепелици крај истоимене ријеке и то баш у тренутку док је носила воду са извора званог Чеп, по коме су ријека и село добили име. На тренутак су обоје застали и погледали се очима пуним задивљења и љубавног жара, а онда је дјевојка оборила поглед према земљи и продужила даље, као што и јесте ред и обичај у Херцеговини. Младић, истог тренутка уловљен у мишоловку љепоте и љубавног жара, остао је још неко вријеме непокретан и нијем, гледајући за дјевојком која се трудила да се што прије изгуби између врба, јасенова и трешања. У његов унутрашњи свијет тог тренутка уселио се дјевојачки лик, који се намиче пред очи попут крилатог анђела са фреске у манастиру Добрићево и више се одатле не може одагнати. Чинило му се да су јој очи од дозрелих трешања чепеличких, воде са извора Чеп и бљештавила сунца које се купа у ријеци Требишњици, а лице од мјесечине која се ноћу просипа низ чепеличке стране.

Тог истог тренутка Никола Милићевић, син сиромашног сељака из високог села Звијерина, пожелио је за жену Бојану, кћи чепеличког кнеза Стојана. Али која корист од тога кад, осим онога што му је Бог подарио, није имао ништа друго што би водило према остварењу његове жеље. Син сиромашног сељака из Звијерине, осим по стасу и љепоти, ни по чему другом није био прилика кћери добростојећег кнеза из питомог села Чепелица кроз које протиче ријека Чепелица. Звијерина јесте имала поље и шуму, али је то све било премалено и предалеко у брдима да би човјек остварио оно што не дарује Бог него се стиче радом, трговином и добрим и паметним управљањем. Све му је то, још од онога тренутка када је угледао дјевојку крај ријеке, било јасно, због чега га је и ошинула црна пруга која се, из главе, гдје је непрекидно трептио дјевојачки лик, спуштала наниже све до желуца у коме се претварала у ватрену куглу што пече и гребе без престанка.

Упркос свему постојао је пријеки пут који је водио према дјевојци из Чепелице. Баш тих дана Аустрија је регрутовала жандарме по Херцеговини, па се Никола присјетио да би плава униформа, са позлаћеном дугмади која сјајкају на сунцу, капа везена свилом, црне кожне чизме и дебела мјесечна плата били довољни за стицање права на дјевојку. Већ наредног дана хитао је као окрилатио низ камените стазе према Билећи, са надом у срцу и Бојаниним ликом пред очима.

На провјери у Билећи, која је била пресудна за одабир будућих жандарма, био је најбржи, најдаље је бацио камена с рамена, најдуже скочио из мјеста и пообарао све противнике у рвању. Уз то био је и најизгледнији што је био важан услов за будућег аустријског жандарма. Тако је на списку будућих жандарма и уписан на прво мјесто.

Пред Николом Милићевићем, сином сиромашног сељака из забаченог села Звијерина, отворио се свијет, а она црна и болна пруга, са завршетком у желуцу, одједном је нестала.

У жандармеријској станици у Билећи поднијели су пред њега некакав папир истичући да је то уговор о ступању у службу који треба да потпише. Застао је, погледао у комад бијеле хартије и онда рекао:

-Али, ја не знам да пишем.

Аустријски службеници су га гледали у чуду и нису могли повјеровати да тако лијеп, способан и отресит младић није писмен. Искрено жалећи, саопштили су му да они који не знају да читају и пишу не могу бити примљени у аустријску службу.

Пред сином сиромашног сељака из Звијерине свијет се тог тренутка срушио, а она црна и болна пруга са завршетком у желуцу, поново га је ошинула свом снагом. Пред очима му се смрачило, али је и у том мраку, постојан и неизбрисив, стајао лик дјевојке из Чепелице. Ни часа не часећи, без пребијене паре у џепу, запутио се пјешице у Дубровник.

Још исте вечери обрео се у дубровачкој луци Груж, гдје је лако пронашао земљаке, тешке лучке раднике, који су се побринули око његовог смјештаја и исхране. Неки Вуковић са Меке Груде, око кога су се свакодневно окупљали Дубровчани да би се увјерили да заиста са лакоћом подиже и носи бачве од стотину килограма и један Рњез из Врањских, приближно исте снаге, нахранили су га и одвели у свој изнајмљени стан, који није био ништа друго до најобичнији подрум у каменој Вукелића кући. Ту им је Милићевић саопштио да је кренуо за Америку и замолио их да му помогну око одласка.

Већ трећег дана утрпали су га у једно велико и празно храстово буре, из кога је изашао чим се брод нашао на пучини. На вапору, из чијих димњака је непрекидно пушило, за слијепог путника било је довољно посла и он ниједан није одбијао трудећи се да на тај начин помогне посади и надокнади трош-

кове за неплаћену бродску карту. Пловећи тако преко Средоземља, а потом и преко Атлантика, коначно се, након пуних шездесет дана, искрцао у Невијорку.

Пуну годину радио је у рудницама у Гери, држава Индијана, а потом, са нешто зарађених долара у џепу, отпутовао у Аризону. Привлачила га је та земља, ни сам није знао због чега, ваљда зато што је, сува и каменита, понајвише личила на Херцеговину, па се тамо коначно и скрасио. Радио је у једној клаоници и неколико година касније, за мали новац, купио од државе повелики комад суве и камените земље ни сам не знајући шта би са њом. И тако је, умјесто да буде аустријски жандарм, куповином земље, већ тада постао Американац. Али лик дјевојке из Чепелице, коју бијаху већ удали наниже низ Требишњицу за неког Мулину у Дубочане, који и јесу били за ње, и даље је трептио пред његовим очима.

Све би личило, не на херцеговачко-америчку него на древну кинеску причу, да му, десетак година касније, када се, већ окућен и ријешен да се, за разлику од бројних других Херцеговаца, не враћа у завичај, није пало на памет да ископа чатрњу на своме имању. Сматрао је да је, у безводном и сушном крају, она најпотребнија свакоме ко ту намјерава да живи. И тако је копао из дана у дан кад год би имао слободног времена.

Послије скоро пола године, када је ископана рупа била дубока више од шест метара, на њеном дну појавили су се трагови неке црне течности. У том тренутку чак се мало и разочарао бојећи се да ће му сав онај огромни уложени труд остати узалудан јер ту неће моћи да направи чатрњу. Али, убрзо су му објаснили да је имао изузетну срећу и да је открио нафтни извор.

И тако је онај сиромашни младић из Звијерине убрзо постао богат човјек. Основао је и своје нафтно предузеће које је пословало све успјешније јер је нафте било у изобиљу. Тако радећи, десетак година касније, једна од најпознатијих и највећих америчких нафтних компанија понудила му је да потпише уговор о сарадњи и заједничком пословању.

На потписивање уговора, поред бројних угледних и богатих гостију, пристигао је и велики број новинара. Њиховом чуђењу није било краја када је богати и угледни нафташ, на мјесту гдје је требало да потпише уговор, притиснуо кажи-

прстом десне руке. Салетјели су га са свих страна тражећи да им одговори на само једно питање:

- А шта бисте ви, господине Милићевићу, тек били да сте писмени?

- Био бих аустријски жандарм у Билећи, рече и пред очи му искрсну лик Бојане, кћери чепеличког кнеза Стојана.

У Америци, гдје се, због обиља онога што јесте и што тек долази, све брзо заборавља, давно је изашла из памћења и прича о херцеговачком Американцу Николи Милићевићу. Али у Херцеговини, која не обилује било чиме што би произвело заборав и у којој је памћење много постојаније, она и даље живи.

Писац Момо Капор, приликом једне од посјета завичајним Мириловићима, смјештеним изнад саме Чепелице, чуо је исту ову причу и, претварајући је у литературу, искључио сваку могућност да у њу зађе црв заорава. Али и без тога она се и овог пута казује у новој варијанти, покушавајући тако да докаже да не припада само неком Милићевићу из Звијерине него и бројним другим нашим људима, који су, трагајући за бољим животом, постали успјешни и значајни Американци, мијењајући при том своју и судбину цијелог човјечанства. Већ скоро пола вијека, не постоје више ријека Чепелица, истоимено село ни извор Чеп. Сакриле су их воде Билећког језера. Причу ништа не може да сакрије.

Живко ВУЈИЋ

ПО ПОВРШИНИ

*Исти́на није у њо́ијеном вину
Исти́на је дубоко у нама
Сунцу њонекад видимо њоловину
Дру́га је (за нас) њама*

*Није онако како нам се чини
Само њи́о се сања њо њоси́оји
Живо́и додирујемо њо њовршини
А исјод неши́о недирну́ио си́оји*

*Доѡакао још није нико
Бесконечно мало и бескрајно велико
Ограничени су нам моћ и знање*

*Мјесец нас обасјава у вечери ране
Блиједим сјајем само с једне си́ране
Живо́и мно́о мно́о мање*

НЕСАНИЦА

*Зажмурим - немирне ми зјене
Кроз мрак ми се нека ријека чини
На ријеци лађа никако да крене
Мирном њрисѡаниши́у на њучини*

*Насред лађе вода кваси
Кайи долијећу као ѡчеле
Умивају ме усјомена ѡаласи
Кроз маљу си́ријеле ѡролеи́јеле*

*Изненада чујем бескраја јеку
Лађа крену лајано низ ријеку
Пјенушање слушам на њалуби*

*Као да ме несџа - осјећај љубим
Проїледам - зачућен и нијем
Лађа оде - а ја у несан џонем*

ПАТЊА

*Пајџи цвијејџ за сродним цвијејџом
Пред сјекиром дрво је у коми
Пајџи џијџица за слободним лејџом
И џравка кад је џујџа коса ломи*

*Пајџи земља кад јој оџварају ране
И вајџра кад носи олују
Пајџе ливаде и њиве неоране
И џјесме када се не чују*

*Пајџи соко кад му џнијездо руше
Бијесне муње из срхбе небеске
Пајџи срна џред оком без душе*

*Пајџи небо кад на њејџа сврајџи
Свејџо име џојџођене фреске
Пајџи и ко не мислиш да џајџи*

ЗАПОВИЈЕСТ

*Пођи док џе зора зове
Пођи своју звијезду вјерно слиједи
Пођи било куд из џааме ове
Пођи џамо ојџкуд џођи вриједи*

Буди њежни цвијет̄и да те уберу
 Буди сочна трава нек те не косе
 Буди зрела крушка за вечеру
 Буди злаћини ирсиен нек те носе

Крени пућем којим ијесма иде
 Крени сџазом која Небу води
 Крени њивом нек те звијезде виде

Иди шумом - то није беспуће
 Иди ријеком - то је пући слободе
 Иди збојом - и очекуј свануће

НАС ЋЕ БИТИ

Сумрачје. Кама. Блајо.
 Јаме. Маљ. Сјечиво.
 И друјо. Већ познајо.
 Нама. Мриво и живо.

Зашир. Пререзано јрло.
 Мржња. Крв не иију. Лочу.
 Дрина. Жалосџан врло.
 Цик из јроба. Руше јлочу.

Сџанише! Нож у сџрану!
 Признамо. Знани сџе јо злоћи.
 Јасеновац. Позлиједи рану.

Досџа је било! Неће моћи!
 Мајка љуља. Усџаванку киши.
 Родило се! Нас ће биши!

САЧУВАЈ КОРИЈЕН

*Авала. Козара.
Оїњишије. Кључа чорба.
Крајина. Динара.
Срїска суза. Торба.*

*Милош. Бања Лука.
Немањићи. Млијеко.
Крсї. Рањена рука.
Зора. Тамо далеко.*

*Кућа. Насред друма.
Крв. Уїарак. Диоба.
Без браїи. Без кума.
Са косїима. Сеоба.*

*Боже! Помилуј свја!
Серб. Тобом сїворен.
Прса! Исїред зла!
Сачувај! Бар коријен.*

ЗАМОЛНИЦА

*Милосїи Ти Твоје крјейки
Ако смо у каквој заблуди
Не узми за зло већ шїреїни
И обамрло Племе їробуди*

*Оїриј їа їако да се не оїече
Одухови да се не колеба
Оїомени да се јуїром и увече
Обраћа Оном коме шїреба*

*Поучи кајању наїуїи кад замоли
Избављење из вјековних калуїа
Учини да уїиїхну заваде и расколи*

Наѿради вијеком без ѿресѿуѿа
Прими ријечи услиши осоколи
Цијело Племе за сѿас Те моли

АКО ПАДНЕМ

Ако ѿаднем мајко
У цвијеѿну башиѿу
Нека ме ѿокрију цвијећем

Ако ѿаднем мајко
У лиснаѿу шуму
Нека ме ѿокрију лишићем

Ако ѿаднем мајко
На ѿокошену ливаду
Нека ме ѿокрију сијеном

Ако ѿаднем мајко
У бисѿру ријеку
Нека ме ѿокрију ѿјеном

Ако ѿаднем мајко
У ѿшенично ѿоље
Нека ме ѿокрију сламом

Ако ѿаднем мајко
Изван ѿвоѿа ѿуѿа
Нека ме ѿокрију ѿшамом

Ако ѿаднем било ѿдје
Нека ме ѿокрију било чим
Али само ѿвојим
О ѿ а ѿ б и н о

ОДБРАНА

Они не знају кога нападају,
ми знамо шта бранимо

*Као дијете видио сам њчелицу
Како се бори њрођив сѡриљена
И ѡиђао се - како је ѡо мођуће*

*Као дјечак видио сам сјеницу
Како се уђорно брани од вране
И чудуо се - зар је ѡо мођуће*

*Као одрасѡао нисам видио Пѡицу
(То је било немођуће видјети)
Како руши Невидљиву ѡрабљивицу*

И нисам се чудуо како је мођуће

*Да крхко ѡиђело своје одбрани
Да мађи кљун мнођо веђи рани
Да најаднуђа Пѡица Невидљиву обори
Да се с ѡјесмом ѡрођив јачеђ бори*

*Јер (чврсѡо вјерујем у ѡо)
Јачи је онај ко брани
Гнијездо најаднуђо*

Миленка Цица ЧОЛОВИЋ

ПОСЕСТРИМА ЧАВКА

стигао сам на тражену адресу. Улица Тополска број осамнаест. Покуцао сам. Врата се одшкринуше. Испред мене засакаута чавка. Иза ње је, држећи једном руком за штекту на вратима, а у другој гусле, стајала старица.

– Уђи, незнанче. Не бој се, неће она излећети. Неће посестрима никуд од мене. Припитомила се уза ме. Она ми је једини друг међу овим проклетим Арнаутима – позва ме бака, док сам, забезекнут, пред призором који ми се указао, одступио корак назад.

У дубокој црнини, жена двапут коракну назад и сједе на дрвену столицу која је стајала на сред собичка. На наслон, иза њеног рамена, слетје чавка. По изгледу, рекло би се да је загазила у осму деценију живота. По тузи која се читовала на њеном лицу и тупом погледу, личила је на жену којој је живот узео све, и оставио у њој само оно мало паре у носу и сузе у очима. У крилу је држала омалене гусле, боље рећи гуслице, а у руци гудало. И оно помало. Што би се рекло „према свецу и кандило“. Црна марама на глави бјеше јој развезана, па јој се видио жилави, од старости смежурани, сув као биљка, врат. Из усахлих очних дупљи чкиљила су два, смеђа, стара ока, без искре наде у њима. Испитивачки је гледала придошлицу и наваљивала.

– ’Ајде..., укочи слободно, шта си стао. Уђи, севап ти је. Да коћикад с неким проговорим. Да стално сама са собом не разговарам. Причам ја и чавки, а она мучи. Само ме гледа и по који пут куцне кљуном о наслон дрвене клупе ђе најчешће стоји... Ко да ми каже да ме разумије. А кад гуслам она се умири, гледа у ме, слуша

како ми у старачким рукама подрхтавају струне, а из грла јецајем тече пјесма.

Стајао сам и нијемо гледао. Навикла на саморазговор, она настави:

– Шта је младићу, шта ти је чудно. К’о да ми не вјерујеш да сам гусларка. Додуше, ријетко је то да жене, па још бабе гуслају. Гусле су српство одржале. Да их није било да нам пјесмом казују и преносе ко смо, све би се истурчило. Ја сам се уз оца приучила, али се с’ гулама стално дружим откад ми шиптарски накот укопа сву срећу. Тужна је и претужна моја пјесма, синко. ’Ајд’, сврати, сједи Бог ти дао. Осевапићеш се, ако мало са мном проговориш...

Иза ове молбе, прекрочих праг собе, боље рећи подрума, јер је једним дијелом била укопана у земљу. Да је од подрума, за невољу, направљена соба види се и по прозорчићу који је споља лежао на земљи, а унутра је био високо, испод самог плафона. Погледом потражих столицу да мало отпочинем.

– Реци ми, ђетићу..., оли да ти стрина одгула неку пјесму – гледајући право у мене – упита она. Збуњен свиме што чујем и видим, ћутао сам. По глави су ми се врзмале мисли о нечем што ми је наговијестила. Шиптари су јој, изгледа, побили сву дјецу? Очито, жељна разговора, само је она причала. Није ми полазило за руком ни да јој се представим, нити кажем због чега сам дошао. Чавка је око ње скакутала, летјела са кревета на сто, па с’ њега на прозорску шупљину и опет тамо ’амо. Кад под гудалом и њеним прстима забрујаше струне, меким, а тужним, старачким гласом са њених усана потече пјесма о Марку Краљевићу и Муси Кесеџији.

– Шта је, чудиш се мојој пјесми – упита она и не чекајући одговор продужи да пјева: „Мркла ноћи буди на помоћи, бијел дане освани на здравље.“ Пјевам у инат Шиптарима, у инат животу. Пјесмом призивам себи здравље до судњег часа. Да на ногама претрајем док својој срећи не одем. Пјевам..., а смрт би’ купила да се купити може... Шта ће ми ’ваки живот. Живот без наде у коме

само тугу носим. А живот без вјере и наде, зар је то живот?

Још увијек не успијевајући да кажем ко сам и ради чега сам дошао, она, од самавања одвећ жељна разговора, настави да са струна гусала извлачи звук и уз њега запјева неку нову, мени непознату, пјесму:

*Ја каква је косовка ђевојка
 Шћо 'но оди ѿ Косову ѿљу
 Шћо 'но ѿји цар Лазара војску
 Рујним вином и водицом 'ладном
 И ѿревија рањне јунаке
 А ѿросиље сузе низ образе,
 Жали млада млађане делије
 Шћо на бојном ѿљу изѿбоше
 За крстѿ часни и слибоду злайну.
 Међу њима Орловића Павла
 Српску дику од Косова равна
 Пољем 'оди наѿркиња вила
 Висином је ѿору нагвисила
 Вишким стѿасом јелу нагмашила
 Милим ѿласом ѿишце наѿијевала
 Паунима ѿерје наѿиздала
 Лабудима крила раширила
 Љеѿоѿом је цв'јеће уљеишала
 Сјајним лицем сунце нагсијала
 Сјај мјесецу вео ѿребаѿила
 Горском зденцу жубор ѿојачала
 Кад заѿјева ѿовија се ѿправа
 Када гише лисѿ на ѿори њише
 А душа јој босиљком мирише.*

Ову ниси никад чуо. Сама сам је спјевала – рече она и док је на кратко заћутала уграбих да кажем: Ја сам Слободан Бојанић од воде Ситнице. Так сам трећег разреда гимназије. Вас су, мајко Страхинић, извукли из бубња да одговорите на неколико питања која се углавном односе ваш живот међу Албанцима. Док сам ово говорио, ваљда да би боље чула, смакла је црни убрадач са ушију и руком придржала десну ушну шкољку.,.

Хм..., мој живот међу њима...? – запита се па наста-ви: – Несретне су државе, мој синко, које се са њима гра-ниче, а некмоли народи који с’ њима живе. Како су, Србе, стали гонити још за вакта патријар’а Арсенија, те их је предводио у бјежанији горе, на сјевер у Војводину, па чак и у Маџарску, још се нису зауставили. Не богоми! И за мога живота неће, а ’оће ли кад то ти не умијем кас-ти. Они све ’оће силом да покlope. Дивљи народ, па ето ти. Ко да су јако сишли с’ гране? Прич’о ми је покојни отац, а каже да су то њему његови стари причали, да то пасје милне, никад никак’ом цару ни краљу није било покорно. Ето..., ти балисти, без икак’е учињенице, кад драговољно нисмо шћели да им продамо предачко има-ње, кућу су ми затрли, траг им се ископ’о дабогда – рече и руком показа на источни зид собе. Високо, под плафо-ном, са обје стране иконе светог Николе, стајале су, у простим, дрвеним, рамовима, војничке слике младића. – То су, кукај мени довијека, моји синови, мајчини соко-лови. Угасили су им зјене у очима, наши душмани, љути Арбанаси. Сад гњиле под земљом, умјесто да мајку ’ране и одазла бране. Додај ми јаглук да покупим росу с’ лица – замоли, показујући руком на везену марамицу што јој је ваљда из рукава, пошто на сукњи ни на џемперу није имала џепа, испала поред кревета. – За све јаде смо поче-ли пропадати отк’о Тито, по рату забрани Србима да се врате на своја огњишта. Балисти се тада ваздигоше, у’ватише фурсат. Бјежећи, један по један и од њине руке гинући, све нас је мање остајало. Све смо се теже брани-ли, а они све више фурсатили. – Уздахнула је болно и дубоко, да је одјекнуло собом. Више је личило на крик него на уздах. Из големих наслага њене туге, одломио се тај, повелики комад. Јер..., већ много година у њеној души станује само туга. Заузела је сваки кутак. За радост у њој нема мјеста. Исто као ни за осмјех на лицу. Погле-дом је прелетјела преко оскудног намјештаја па преко мене и зауставила очи на зиду с иконом и фотографијама њених синова. Стала је стиховано да набраја њихова имена:

*„Жарко сине, жарко сунце моје
 Борисаве дуњо са ормана
 Мој Милане, миле очи моје
 Вукашине сјајна мјесечино
 Ти ми старој освјетљава њуше
 А сад ми је сунце пресјенуло
 Остјаде вас жељна јадна мајка
 Ја, Милица, божја несрећница!“*

– Имали смо велику имовину. Село дивно, равно ко тепсија. Земља к’о у Мисиру, плодна и родна. Ја рано обудовила. Нисам, к’о друге много удутила по туђим кућама, но радила к’о црв. А и пристасала моја четири сокола – опет дубоко уздахну, готово јекну – па смо свега имали. Али нам се, к’о и осталим Србима натурише Арнаути. Мало, мало, па их ето. Траже да им продамо имање. Нуде добре паре. Ми нећемо. Куд да пртљамо са своје земље? Како да оставимо рај на земљи, ће су Срби давно, прадавно, пропирили ватру на огњишту. Ми не дамо, а све се чешће чује: прод’о земљу Марко, одселио се Станко, Јанко... И тако, они долази ми их одбијај. Годинама су нас тако, подмукло, гонили. Како су се Срби више одсељавали, све су мање за земљу плаћали. Веле, што их мање остаје, даваће пошто-зашто!

Тако они почињу, уграбих да кажем, тек да, као нијем не ћутим стално. – А онда, ако нећеш милом, ’оћеш силом – додаде она. – Страше нас, не смијеш од њих, ноћу, прекућу изићи сам. Напујдају пашчад на нас, пуштају стоку по нашим пашњацима. Не бране им ни у ливаде, ни њиве. ’Оће све да сарају. У нашем забрану сијеку дрва. Некад се свађам, некад се коме од њиних старијих пожалим. Па и они, богме, и тамо и ’вамо. Али..., зери-чак су бољи. Мало се боје Бога и гре’оте. Некако с’ њима и можеш доћи до реда. Али с’ млађим, никако. Пожалим се једном комшији, који ми није био лош. Сложи се он у свему са мном, али да ли не може, да ли не смије да ме заштити, ђаво би знао, а ја, богоми, не знам. Она њина млађарија опасна, насилна. Неће с’ нама да разговарају љуцки. Но само осорљиво. Пале нам манастире, руше

цркве да се немамо ђе Богу молити. Ни мртвијем не дају мира. Руше гробља, разбијају крстаче и споменике. Чиме било пустекну нашу стоку. Прекосили они међу и зашли у нашу ливаду. Утом стиг'о мој Вукашин, па по баксузу, пит'о што тако раде?

„’Оћу, воља ми! Што не пртљаш одавде, шта чекаш?“ рек'о му бијесни Арнаутин, па га ударио гвозде-ном шипком по глави. Тако ми дијете с' животом раставио. Тада су почеле моје несреће. Од тад' ми зоре поче да буди кукавица. А гробље, мјесто ђе су ме могли најчешће наћи. – зајецала је и заћутала.

А суђења и казне, би ли тога, упитах.

– Е мој синко! Ово је бесудна земља. Судили му на вр' три године и ослободили га. Рекли да је убио, како се то каже, у самоодбрани – одговори и ућута. Сматрао сам да је непристојно да је тог часа било шта питам па сам чекао. Да јој ћутњом помогнем да, на миру, тугује своју тугу Када се прибрала, настави:

– Не прођоше ни пуне четири године, из велике ливаде, ђе су тога дана косили, донесоше ми мртве Милана и Борисава. Убијени из пушке. Пуцано, на њих, из шуме. – Установи ли се ко их уби, упадох јој у ријеч! – Јок, вала. До дана данашњег ништа. Не пронађоше их. Нису их ни тражили. Све се бојим да нису знали ко је. Но, слободно убијај Србина. Так'е још награђују. ’Оће све српско да сниште и прогнају. ’Оће велику Албанију, па нека за њу погине, кол'ко ’оћеш и њиних. А бели нема ошта. Сваки их има по петн'естакторо. А у нас ушла нека проклета мода. Све једно, двоје, ја ниједно. Шта ћеш, моје дијете. Стара је ријеч: „Нико никога не може нагрдити док се сам не нагрди.“ А док се рађасмо било нас је и за њиве и ливаде, за болести, за несреће, за рата..., и да нас опет преостане. Ето, мој роде. Све ти, по истини, казах, тако ми бога, шта се од нас ради на нашим вјековним огњиштима. Правда плаче пред неправдом, а нико не ’аје – рече, а низ образе просу сузе.

И опет није прошло много. Ласте под крилима донијеле мај и расуле га по баштама и шумама, по лива-

дама и њивама. Дан дуљнуо, зајуборили потоци. Косовом и Метохијом замирисали јорговани. Из земље кренули божури. Жарко, једина утјеха и нада Миличина, јакнуо. Тек му загаравили брци. Тога дана била сеоска завјетина. Ништа се није радило. Он отишао да обиђе ливаде и није се вратио. Дуго га ноћу, по мјесечини, тражили, дозивали. Није се одазивао. Нашли га на пропланку, на ивици њихове ливаде, са великом раном на потиљку. Поред њега је, сав крвав, пао камен којим су га убили.

– Кад су ми га, рођаци и комшије, донијели на носилима смрче ми се пред очима. Сунце ми је пресјенуло. Више ме не грије к’о остали свијет. Како сам тада, над последњом срећом, закукала, више нисам престала. Проклети да су Арнаути. Сјеме им се затрло. Дабогда се само по патњи и нездрављу казивали. Станили се дабогда за морем, ће се мјесец спочинуо, што ми кућу ископаше. – Док је ово говорила, низ избраздано лице, сузе су јој, као поток, лиле и падале на гусле које су јој лежале на крилу. Било ми је жао да је овако несрећну оставим па сам одлучио да још останем. Кад се мало смирила и прибрала снагу, настави:

– Вјечна кућа мојих синова, постаде мјесто ће сам, док сам могла ногама, сваки дан одлазила. И по киши, и по цичи зими. Газила сам снијег до појаса да би њима стигла. Мјесто моје соколове, грлила и миловала ледену гробну плочу. Причала им. Босиљком им китила гробове. Рузмарин им посадила. Да им душе на њега миришу... Не оста ми ништа од њих. Не уграбише да мени, несретници, и роду своме дарују потомство. Вукашин ми се био ожењено. Али ми невјеста, за тако кратко, не оста ђетиња... Имање сам запустила. А кад сам побољела и издале ме ноге, те ми свеједанак требају доктори, они из социјале су ме у ову магазу довели. Ово је к’о гроб, а мени једино он треба... Ту чамим сама, чилим к’о лампа кад извлачи задње капи гаса. Жива, а душа ми гњили. Жива, а мртва. Бона сам. Не радујем се ни санку ни уранку. Моја туга никуд не одмиче од мене. Она и моју сјенку прати. Знам, срећа никад више неће ни завирити, а камоли укочити у

мој дом. Све су моје наде покопане. Преостало ми је да се с'а тугом сјећам мојих зора које су будили славуји. Сада ме походе само злосутне птице. И ова чавка је та. Видиш как'а је црна. Несретница, к'о и ја. Зато сам је донијела, кад сам из села попртљала у овај ћумез. Метнула је у корпу, па горе испреплела жицом, да ми не излети, да не останем сасвим сама. Мада, вјерујем да ме она не би оставила. Дошла ми је кад сам, на овом свијету, остала сама. Кукала сам непрестано. Она ме, бели, чула. Неколико дана неко ми куца на прозор. Помислим, можда ми се причиња. Једног дана устанем да видим. Кад оно слећела чавка. Отворих прозор. Она ме тужно погледа. К'о да зна за моју несрећу. Рашири крила и улеће. Прелеће испред слика мојих синова и на моје раме слеће. Дошла да ме тјешу, шапнух себи. Тако ми је данима долазила кад чује да кукам. Завољесмо се и она остаде код мене. С' њоме дијелим дане и ноћи. И ону корицу 'љеба с' којом душу водим....

– Моја имовина пусти. Кажу ми, Арбанаси сијеку моју шуму, напасају стоку по мојим ливада и закоровљеним њивама. Немам снаге да се са њима носим, а и не треба ми ништа. Ако шта могу, нек бране моји извањи ђеверичићи... Говорили су ми људи да бјежим у Србију. Куд да идем из своје постојбине? А коме да оставим гробове? Зато остах ту, близу, да у овој земљи, крај њих, отпочинем. Ту ће сам никла, да ме покрију земљом..., и да смо, довијека, заједно. – Док је говорила дрхтале су јој усне. Чавка се није оглашавала. Ђутао сам и ја. Њену причу повремено би пропратило крцкање зглобова пошто је непрестано кршила прсте.

Паковао сам анкетне листове и припремао се да идем.

– Не 'ити, забога, остани још мало – замоли она. Пришла је зиду уз који су стајала два стара дрвена сандука у којима је, кад је дошла за Саватија, донијела дјевојачку спрему. У тим, истим је, каже, своје руво донијела њена мајка, кад је некад давно, из Црне Горе, дошла за њеног оца. Прекрстила се. Побожно, као кад се пред ико-

ном поклања, стала је из њих вадити одјећу своје дјеце. Комад по комад, редом је љубила, миловала, на груди привијала. Стезала уза се, к'о да се борила да јој се из руку не истргну синови. Сачекао сам док је све пресложила. Затворила је сандуке, обрисала сузе. Окренула се и погледала ме болећиво.

– Личиш ми, сунце те гријало, на мог Вукашина. Само што је он био зеричак виши и крупнији од тебе. Стани, сине, да на теби још мало напарим очи – рече и примаче се да ме загрли. Загрлио сам и ја њу. Зажелио да узмем дио њеног бола. Засузиле су ми очи. Нисам успио да их све задржим. Једна ми, низ лице, потече. Обриса је дрхтава старачина рука. Објаснио сам јој да морам да идем јер имам да обиђем још пуно кућа. Обећах, да ћу опет, негдје, свратити да је посјетим. Поздравио сам се и пошао. Испратиле су ме до врата. Кад сам поодмакао, окренух се. Бака је, с' чавком на рамену, још стајала на прагу. Обје су гледале за мном. У знак поздрава махнух им руком.

Отишао сам и оставио старицу да у овом собичку, међу успоменама њених умрлих нада, дотрајава. Да одбројава последње дане свог горког овоземаљског живота.

Њена исповијест није могла да стане у анкетни листић. Зато одлучих да уз њега приложим ову причу. Она је најбољи одговор на питање: „Како је Србима на Косову и Метохији.“

***

Нисам стигао да испуним обећање. Сада сам у Калуђерици код Београда. Са свог вјековног огњишта преселише ме овдје 1999. године, у акцији „Милосрдни анђео“, бјелосветске агенције за „људска и демократска права.“

Боже..., а да ли је стара Страхињићка стигла код својих синова?

Тијана ТРКЉА

ОПРОСТИ ЛАЗАРЕ

*Ослушни некада кришом када њрава засје,
Сјећка задријема,
звоник заћуши...
Осјеји како њруну у нама косји наших њредака,
Као да им нисмо род, ал ињак нас ојомињу кроз њишину која
ћуши.*

*Осјеји, осјећам и ја у њољедима њужнооких дјевојчица,
Пољеду који ме најјера да њољедам уназад,
и врашим се њамо.
Тамо јдје сам оствавила све,
Име и њрезиме, род, језик, кришијење.
Тамо јдје сам баџила све и њобјејла од земље своје.
Тамо јдје ујкано све у једно биће,
У камен Немањиној и Савиној Хиландара,
Сѡруну Херцејовачких јусала,
а и моју љују рану шњо ме дозива са Газимесјана.*

*Ојросји свеји, ојросји кнеже Лазаре,
Нека ме њоубе, нека ме не буде,
Нека ме увриједе дјечији њољеди,
Нека ме ѡуђа ријеч унакази и ослијеји.
Нека не видим живоји своја сврху,
Нека ми не заруди зора,
Нека ме ѡама ѡројуши,
Нека ме не буде када не знам да волим.*

*Ојросји Лазаре,
Ојросји Свеји
Шњо своја незнања не видјех крај.*

Ојросџи шџо Ђирилицу кудим
 Шџо своје мрзим а џуђем се клањам,
 Ојросџи још увјек сам дјевојчица која сања.
 Ојросџи шџо сада сџознајем исџину,
 Гдје нема заслује и исџјеране џравде,
 Гдје џуђена џевица не зна колико има,
 А колико јој наивносџ соџсџивена оџима и краде.
 Ојросџи шџо џуђе џјевам џјесме,
 Шџо се срамим десесџерца.
 Ојросџи шџо рушим здање језика своја,
 Шџо ми је лашница џреча.
 Ојросџи шџо немам своје Ја,
 Ојросџи шџо не моју сџати и рећи Да,
 Ономе ко ме џиџа да ли сам срџкиња
 Да ли сам џоносна на борбе џвоје,
 Ојросџи Chesџиџи кнеже уби ме не знање моје.

Ојросџи шџо нисам имала џубави за двоје,
 Сређу сам крила за себе саму
 Своју душу сам сакрила у џаму.
 Било ми је мрско све шџо ме веже за Косово џвоје,
 Осјеђај свој сам крила,
 И ако сам ја вољела, никада џо нисам џоворила.

Ојросџи шџо не џосџрадах,
 Оноја исџоја дана,
 Када сам џомислила и рекла,
 Шџа сам рекла...
 Ојросџи џрољегала сам.
 Сада видим душу корјена џвоја
 Осјеџила сам џојлоју срца искреноја.

Сада знам ко сам и шџа сам,
 Одакле сам џдје ми је колијевка.
 Сада знам да сам џричешћена
 Херцеџовка,
 Косовка дјевојка.
 Сада знам шџа је џламен вошџанице свијеће,
 Сада знам шџа је Голуб и зашџо џод небески свод долијеће.
 Сада знам да је моја земља Свеџа.
 Сада знам Chesџиџи кнеже,

да на костима њалих јунака
 просјор српске земље се креће.
 Сада знам да на свакоме кораку
 Лик свештеника нас сусреће.
 Сада знам шта је причест и ршеније за мој рог.
 Сада знам шта је њајна поштања твоја.

Сада знам, а исто у овој тишини
 Док стојим и ледам себе кроз сјенине очи неке дјевојчице;
 Некога косовскога божура што вене...
 Ја Вас још једном молим,
 Честити и праведни кнеже
 Опросиће не знање и наивности,
 Која ме усмјери да динем глас прошив рода свога.
 Опроси што ме малоумности и заворености ока мога
 Свела са пута праведнога.

Опросиће Лазаре...

ЧОВЈЕК БЕЗ ГОДИНА

Вјеровали или не,
 Јуче сам ујознала човјека без година.
 Ако га сусрећеш знам прекознаће га и ви,
 Не разликује се пуно од осталих,
 Али је посебан по томе што у очима носи.

Јуче је носио сиви мантил,
 Црне ципеле,
 Тегаи њанталоне и неку тамну кошуљу,
 Чак је и кишобран носио,
 А киша није падала.

Пишала сам га од кога се крије,
 А он ми је рекао „Од невремена“,
 Нисам га разумијела док га у очи нисам погледала
 И прочитала све године које има и нема,

Све усјоне и њадове,
Сва надања и чекања,
Сва узалудна љубљења времена.
Све је њо носио у очима,
Али била је њу и звијезда,
Права бескрајна која се звала Љубав.

Да, он је био човјек без њодина,
Јер је осјећао нешњо ња ња са дружим нисам њоредила.
Као и обично нисам њуно њажње обраћала
Да ли је сијед или не,
Знала сам да је млад, безрешан, да нема њодина
Јер воли и њо је њејова њривилеџија.

ЕСЕЈ

ЕСЕЈ

Будимир ДУБАК:
Њејошев ѿлемос

Вукашин Баћовић:
Вукова ѿбједа – међаш српске духовности

Радинко КРУЛАНОВИЋ:
Пред смирај своја животиа

Будимир ДУБАК

ЊЕГОШЕВ ПОЛЕМОС

Његошев први спјев „Глас каменштака“ изгубљен је. До нас је допро на италијанском, у слободном препјеву Франа Никића Војновића. Али је сачуван аутентичан, кратак предговор младог, 20-годишњег Његоша овом спјеву, који је „Пјесма о јуначким дјелима Црне Горе од 1711. до 1813. године“. То је, како аутор каже „Српска пјесма од српског пјесника који радо пјева о ономе што се односи на његов народ, а не воли да пјева о подвизима страних народа“.

Овим исказом Његош аутопоетички објављује свој пјеснички и животни кредо.

Грчка ријеч полемос, која у дословном преводу значи - рат, потка је цјелокупног Његошевог дјела.

Не само хронологије ради, начинили смо увод у овај запис, насловљен „Његошев полемос“, јер „Свободијада“ (сачувана у, по свој прилици, вјерном препису Вука Врчевића) почиње:

„О висока неба кћери,
којом вјечност види човјек,
која увјек свезу храниш
међу малим чојка умом
и високим неба духом“

Почињемо сказ о Његошевом полемосу причом о изгубљеном дјелу „Глас каменштака“, стога што је рат с цензуром, при покушају штампања свог првјенца, Његошева прва изгубљена полемика.

Да се подсјетимо историјата те „полемике“.

Његош је прије своје 20-те године, као архимандрит, завршио пјеснички првенац „Глас каменштака“. Кад је 1833. године кренуо у Русију, да се завладичи, однио је и рукопис овог дјела. Задржавши се у Бечу, готово двије седмице, посредством Вука Караџића је рукопис предао Јерменској штампарији. И ту се овом дјелу губи сваки траг, до 1941. године,

када Петар Колендић у „Споменику“ САНУ обзнањује да је у Задарском архиву пронашао примјерак „Гласа каменштака“, у виду превода на италијански. Објаснио је и којим путевима Његошев спјев доспијева у Задар.

Полемика коју ће Његош водити у свим својим дјелима, с различитим противницима слободе, вјере и културе свог народа, почела је дакле тако што су његов књижевни првенац, а преко њега писац и национ коме припада, били жртва више-струке цензуре, која је била израз политичке воље великих сила.

Бечка цензура је Копитарево мишљење сматрала недовољним да би дала дозволу за штампање, те је министар полиције, гроф Седлицки, прослиједио рукопис далматинском гувернеру Лилиенбергу. А овај га упућује дубровачком окружном поглавару, задужујући га да нађе неко лице од повјерења, које влада српским језиком, е да би превело Његошев спјев.

На почетку ове својеврсне крими-сторије о Његошом ходу по мукама међународне цензуре (читај: контроле међународне заједнице), појављује се извјесни Петар Сентић „поглаварствени канцелиста приправник“, у улози преводиоца „Гласа каменштака“ на талијански. Потом је оригинал враћен у Беч, с негативним мишљењем, у погледу његовог објављивања.

Вративши се на Цетиње, „неподобни пјесник“, 4. априла 1834. године обраћа се Вуку Караџићу, с молбом да му пошаље рукопис оригинала (који му је био предао у љето 1833. године), како би га штампао, на Цетињу.

Рукопис је већ био изгубљен, па је Његош одлучио да напише његову нову верзију, под насловом „Свободијада“, која је по налазима руског научника П. А. Лаврова била завршена већ 1835. године. Тим поводом се Његош обраћа писмом руском министру просвете кнезу А. Голицину, с молбом да му издејствује допуштење за посвећивање овог спјева руском престолонаследнику Александру Николајевичу. И руски консул у Дубровнику, Јеремија Гагић, добио је на читање дио незавршеног рукописа. Али ни овај спјев се није појавио за Његошевог живота. Сад није аустријска цензура тражила оцјену Његошеве политичке (а не књижевне) подобности, као у случају „Гласа каменштака“, већ је руско министарство иностраних дјела наложило да конзул Гагић упути рукопис на оцјену,

како би се видјело „не содржи ли се у њему штогод од политике, које би могло бити препјатствијем (сметњом) к посвештенију престолонаследнику“. Тако је рукопис „Свободијаде“ 1836. године доспио у Петроград, гдје се и данас налази.

Петроградски рукопис није оригинал, већ препис Вука Врчевића, који о томе свједочи у својим успоменама на Његоша.

Боравећи у манастиру Маине, крај Будве, с прољећа 1836. године, Његош је запослио Врчевића да својим лијепим рукописом начини препис и доведе у ред интерпункцију дјела, што је овај и учинио, за 27 дана. За то вријеме Његош је био надгледан будним оком аустријских шпијуна, који су сазнали и да је владика том приликом добавио квалитетну хартију, из Котора... Али, ти извјештаји нису били сасвим поуздани, јер је писац вјешто затурао трагове пред својим скривеним посматрачима.

Очигледно обесхрабрен чињеницом да му из Петрограда не стиже одговор, сочинитељ „Свободијаде“, који је задржао оригинални рукопис, одустаје од његовог штампања.

Који мјесец прије смрти Његош је учинио својеврсно завјештање, обећавши Љубомиру Ненадовићу, у Напуљу, да ће му послати један рукопис „да га, ако се кад скрасите код куће, печатате“.

Ненадовић је извршио ту опоруку, три године после Његошеве смрти, 1854. године, у Земуну.

Чему ово низање познатих, фактографских детаља, о судбини првих Његошевих пјесмотвора, који су се појавили тек после његове смрти? Стога, да укажемо како је доминантно политичка ситуација на међународном плану била ограничавајући фактор за промоцију ослободилачких и херојских идеја младог Његоша.

Та прва „пјесничка полемика“ с великим европским силама, од којих је Црна Гора апсолутно била зависна, ућуткана је прије него што је и добила шансу да угледа свијетло дана. Отуда боље од ичег о овом изгубљеном Његошевом „рату“ свједоче ријечи с насловне стране првог издања „Свободијаде“. Оне, у поменутој редакцији Љубе Ненадовића, гласе:

„Посмртни остатак

Владике црногорског
ПЕТРА ПЕТРОВИЋА ЊЕГОША“

Његошев полемос настављао се у наредним дјелима, махом пред очима јавности.

Прву експлицитну поетску полемику налазимо у пјесми, без наслова, написаној у Трсту 1844. године, и објављеној исте године у листу „Пештанско-будимски скоротеча“. То је полемика између филозофа, астронома и пјесника. Уводни стихови гласе:

„Ко си ти? – Филозоф
 Ко си ти? – Астроном
 А ко си ти? – Поета
 Чудновата друштва!“

Радознали посматрач и слушалац жели да се обавијести о природи њихових занимања, прије тога овако карактеришући скуп:

„Тројица вас насамо, један другог не гледа,
 један с другим не збори, како да сте у распру“.

Филозоф каже: „Дјело ми је мислит, мислит и мислити“. Резултат тог мишљења је апсолутни ниҳилизам. Надмени мислилац закључује свој исказ: „Све на св’јет презирем, па и самог себе“.

Астроном супротно филозофу, сагледава узалудност свог посла. Каже: „А моје је дјело мучно, / исплетено, - / неће му се краја довијека наћи“. Свјестан да прелази границе људских могућности, очајнички се пита: „Је ли ово дужност од које се луди?“

Пјесник каже: „Ја сам предан слуга матере природе; / њезина је књига, тαιне пунана, / ради мога ока вјечно отворена“.

Арбитар и пасивни учесник у тој распри одриче се службе све тројице, јер су на земљи, а живе на небу. За смртника је њихова нарав „страна и смијешна“.

Његош непрекидно полемиче с издајством и превјеравањем својих сународника, жигосући њихове срамне поступке. То је нарочито беспошtedно демонстрирао у пјесми „Кула Ђуришића“, која је испјевана 1847. године, на основу стварних догађаја, кад је скадарски Осман-паша искористио Његошево дуго одсуство из Црне Горе, и велику глад, како би поткупио погранична црногорска племена. Његош је уз пјесму написао и напомену: „Ове је године Порта отоманска које у одијелу, које у новцу, које у жити и разним стварима више од сто тисућах талијерах потрошила да смути и покоље Црногорце...“

Његош нечојство, кукавичлук, лакомост и издајство приказује и у алегорији, кроз полемику, као у каквој поетској басни, између животиња. Типичан примјер те „алегијске полемике“ је пјесма „Орао и свиња (или наша браћа подмићена од Турака)“. Поднаслов пјесме већ довољно разјашњава ову алегорију, у којој свиња оличава онога који је подмићен од Турака, а орао, разумије се, симболизује „наше племе поносито“. Полемика између свиње и орла доминантно је етички мотивисана. Свиња, лочући из пунога корита, прекоријева орла: „Шта ту чучиш на голој литици, / несретнице и гладни ајдуче...“

Свиња из брлога поручује орлу: „Помири се и предај људима“. Тако ће, рачуна свиња, и орао живјети обилато, у глибу, без части и свијести о свом посрнућу, што је горе од смрти, која свињу свакако чека, али она то не зна, будући да свињски мисли и свињски говори.

Разговор се завршава тиме што орао подсјећа свињу: „Но ликови наши поносити / јесу символ земног величанства, / на крунама царскијем блистају;“

Орао полијеће у своје царство над облаком. Тек из те перспективе постаје до краја јасна биједа и трагедија орловог саговорника:

„Оста свиња у гадном брлогу
чекајући у чело сјекиру“.

Полемичке идеје нарочито је Његош развио у својим главним дјелима: „Луча микрокозма“; „Горски вијенац“ и „Шћепан Мали“. Сачинити њихову типологију и подробно изложити те полемике, изискивало би замашан рад, што превазилази наше амбиције. Стога ћемо се осврнути само на оне магистралне.

„Луча микрокозма“ се темељи на највећој космичкој, и земаљској полемици, која се води између Бога и сатане, у виду полемоса као оружаног рата, и полемике, као вербалног облика сукоба.

У име Вишњег архангели Михаило и Гаврило предводе небеске легионе. То су „Два војводе небеског војинства“. Праћени „грмљавом небеске музике“ они долазе „у двор сјајни“, код Бога, коме се архангел Михаил обраћа: „Ах, преблагачи оче бесмртнија“. Гаврил га пак назива источником „среће бесмртних“.

Бог открива архангелима да је сатана отпадник, чија се горда душа „облачила у хаљину црну“. Вишњи објашњава да је сатана устао против Њега, превасходно из славољубља и властољубља. То је имало за последицу сатанину оружану побуну, и, казано језиком савремених војних доктрина, борбу за подјелу територија, и „самодержавије“. Бог каже: „Осл’јепљена душа злочестијем / и вјечитом својом погибијом, / мисли са мношвом владу дијелити...“

Страшан је тај опис рата, на небу. Рата Бога и сатане. Свјетлости и таме. Добра и зла. Истине и лажи. Видимо како: „Копља, мачи и пламене стр’јеле ангелском су крвљу обојени“.

Чудесан призор са проливеном крвљу ангела, који су бестјелесни и бескрвни! Једнако као што је и сцена доласка Бога, у златним колесима, који пресуђује о исходу овог крвавог рата тако што: „Пушти стр’јелу сјајну и крилату / из својега алмазнога лука / на сатану, грдна отпадника, / на његове мрске легионе;“

Сурова је казна од Бога намијењена сатани и његовим мрским легионима. Биће низвргнути у „јудол плачевну“, на шар састављен „од хаоса и мрачне прашине“ и непостојаног времена. Свемогући каже: „Мир ћу груби овај *земља* назват“.

Али, на земљу, Њиме послат, као Спаситељ, долази „син достојни оца превјечнога“.

Славословљем Христу рат је коначно завршен. Стиховима: „Васкрсењем смрт си поразио, / небо твојом хвалом одјекује, / земља слави свога спаситеља!“, завршава се и овај јединствени Његошев полемос, звани „Луча микрокозма“. Полемос између живота и смрти, у којем је смрт васкрсењем поражена.

Небески полемос из „Луче“ и Његошева поетско-теолошко-филозофска полемика, у „Горском вијенцу“ ће се рефлектовати на земаљски полемос међу појединцима, народима, вјерама и културама. А нарочито на својеврсни и најтрагичнији рат, у оквиру сопственог народа. Тачније, на истрагу плахе и лакоме, превјерене браће.

„Горски вијенац“ је генијална драмска полемика, која се одвија на више планова и има мноштво актера. И као што је „Луча микрокозма“ полемос и полемика између Бића и ништавила (како би казали егзистенцијалисти), тако је „Горски

вијенац“ полемос и полемика између православља и ислама. У суштини, дакле, ријеч је о вјерском рату.

Карактер тог рата на почетку спјева дефинише Владика Данило. Отварајући полемику између хришћанства и ислама, он наставља причу о Богу и отпалом анђелу, кроз визију „демонског месије“, који пружа посланице лажне вјере.

Његош не полемисе само с исламом, већ и с католицизмом, који оличавају Млеци. Казивање Војводе Драшка непоновљиво свједочи, језиком тобож наивног цинизма, о том лажном и суровом свијету.

Његош се, опет по узору на небески рат, сем земаљских ратова и трвења међу народима, културама и вјерама, враћа метафизици полемоса, кроз монолог Игумана Стефана, који младом и невјештом Владици саопштава да „Св’јет је овај тиран тиранину“. Тим свијетом влада паклена неслога. То је свијет полемоса, који је непромјењива датост. Свак са сваким ратује. Све је детерминисано непомирљивим супротностима. Бубњеви рата застрашујуће и злокобно одлијежу земљом и небом, кроз девет пута поновљено: „у њ, у њ, у њ, у њ, у њ, у њ, у њ, у њ, у њ“. А прати их: „ратује, ратује, ратује, ратују, ратује, ратује, ратује, ратују“.

Какви добошари смрти!

„Шћепан Мали“ је пјесмотворје о рату истине и лажи. О лажном идентитету. О најтежем рату.

Потоње Његошево дјело својеврсна је, пророчка најавна његовог трајног рата, и после смрти. Али, не више владичиног полемоса против иних народа и вјера, већ рата отпалих његових сународника против себе и свог пророка ловћенског.

Цјелокупно Његошево дјело је, рекосмо, посвећено рату. Али, једини страх је осјећао „од зла домаћега“. Знао је да се од тог врага одбрани најтеже.

Прије него што је на самртном часу саопштио свој аманет, Његош је у пјесми „Ловћену“ поручио:

„Ти одбијаш сваког створа друштво
што не сличи орлу ал’ курјаку,
ал’ Милошу или Карађорђу,
а отровне блујеш анатеме
на вуковце, рода издајнице“.

За живота је хтио да одбрани Ловћен од издајница свога рода, што ће у будућности, коју је видио, срушити завјетну цркву Светог Петра, и у њој, његов гроб!

Покушавајући да их одврати од злочина, страхом од казне, поручио је у разговору с Ловћеном: „А отровне бљујеш анатеме“.

И у пјесми „Поздрав роду на ново љето“, која је први пут објављена у „Серпском народном листу“, у Новом Саду, 1847. године, Његош поручује:

„Ко је вјеран домаћој светињи,
 полезан је власти, домовини;
 ко л' на мајку своју родну хули,
 на њега се у страшној љутости
 ломи вјечна родитељска клетва;
 прах ће његов буре хуленија
 волновати вјечно у гробницу“.

Својим савременицима је, напуштајући ову „јудол плачевну“, Његош саопштио: „Ја сам живио међу вама, али ме нијесте познали“.

А јесу ли га познали потомци његових савременика?

Једни јесу, читајући његово бесмртно дјело, као „српску Библију“. А јесу и они други, који не могу никако да изваде легитимацију на лажни идентитет, јер их Његош одавно познаје, и пред њим се не могу сакрити.

Његош је за кратког земаљског живота ратовао добар рат. Најтежи је овај који ратује, после смрти.

То је најтужнији Његошев полемос, коме се у трену из којегга ово казујемо, не назире крај. Али знамо извјесно да несрећни полемос против „зла домаћег“ Његош не може да изгуби.

Вукашин БАЋОВИЋ

ВУКОВА ПОБЈЕДА – МЕЋАШ СРПСКЕ ДУХОВНОСТИ

Говорећи о генијалном пројекту Вука Караџића, Иво Андрић је истакао да у цијелом Вуковом дјелу господари здрав разум и истина¹. Он врхунски вреднује Вуков главни предмет интересовања и циљ, а састоје се, првенствено, у народној стварности и живом човјеку у њој. Мисли се, наравно, на говор и књижевни израз тог човјека, његове обичаје и вјеровања, једном ријечју на традицију и наслеђе из прошлости. Љубомир Стојановић је у својој монографији рекао за Вука Караџића да је чедо српске револуције, а Јован Скерлић, дивећи се његовом дјелу, истиче да Вук није био кабинетски научник који би се задовољио да износи своје теорије и да остави времену да им оно извојује победу. По Скерлићу, Вук је имао борбени дух свих великих реформатора. Вукове велике идеје говоре да је имао посебно развијену способност да уочи стварност и да је искористи за што брже и што потпуније остварење својих идеја. Зато је он једини могао да изнесе, пред културним и научним круговима Европе, српску народну књижевност, историју и фолклор, једном ријечју огромни потенцијал духовног живота српског народа.

Такође је познато на какве је тешкоће Вук код својих људи наилазио и колико је тешких разочарања у својој земљи имао. Његовим непоколебљивим радом и духом успјело се да српске народне умотворине продру у друге словенске и несловенске народе и добију велику популарност. Знамо да је, уз Копитареву помоћ, успио да заинтересује Грима, Фатера и друге њемачке научнике. Посебно је био поштован од Гетеа, који се живо интересовао за српску поезију. Такође је Вук дао

---

¹ Иво Андрић о Вуку Караџићу: *Вук Сцеф. Караџић, Живої и обичаји народа српскої*, Нови Сад – Београд 1969, страна 32.

њемачком историчару Ранкеу материјал за његово дјело о српској културној и језичкој револуцији. Поменимо и то да је Јакоб Грим, поводом прве Вукове збирке народних пјесама, предвиђао да ће се због љепоте тих пјесама почети у свијету учити српски језик. И сва друга књижевна критика указивала је да су наше пјесме најпотпунији израз народног духа. А Војислав Ђурић је то лијепо нагласио: *С њима смо Хомеру уз колена и живо њрисујни у сојсџвеној истџорији.*²

Наука о српској књижевности разликује три најважнија периода у Вуковом књижевном и језичком раду. Први период је 1814-1818. године, у којем посебно мјесто заузима *Писменица сербскоја језика* (1814). У овом периоду су настале познате полемике са Милованом Видаковићем. Други период карактерише вријеме од 1815-1835.године. Уствари, *Срџским рјечником* (1818) Вук дефинитивно заузима став о потреби уношења чистог народног језика у нашу књижевност и о питањима ортографије. У том периоду излази њемачки превод *Срџске џрамаџишке* (1824), затим *Оџлед срџској буквара* (1827). Тада се објављују и *Главне разлике између данашњегџа славенскоја и срџској језика* (1826) и др. Трећи период траје од 1836-1864. год. почиње и издање *Срџских џословица* (1836). Ово вријеме карактерише и позната полемика са Јованом Хацићем. У самој језичкој револуцији најзначајније је то што Вук прекида са произвољним српскословенским правописом и уводи фонетски правопис. Такође у српску ћирилицу уноси и нова слова да обилежи гласове који постоје у нашем језику. Тиме Вук уклања из српске књижевности вјештачки славеносрпски језик и уводи народни језик, и то језик из говорних подручја у којима су поникле наше најљепше народне умотворине, првенствено српске пјесме.

Српско усмено књижевно стваралаштво које је сакупио Вук Караџић постало је најтврђим темељем националне културе уопште. Све до Вукове појаве био је запостављен један од најважнијих сегмената стваралаштва српског народа. Генеза средњовјековне књижевности, која траје све до средине осамнаестог вијека, указивала је на изразито присуство православно-теолошког духа, при чему, наравно, српска књижевност стоји изнад књижевности многих других европских наро-

² Војислав Ђурић: *Анџолоџја народних џесама* I, Београд, 1969, страна 7.

да. Али се до цјелине испољавања колективног народног духа није могло доћи без открића усменог књижевног блага са којим је српска духовност добила највећи значај у европском културном свијету. Вук је био генијалног духа и умио је да пронађе и одабере све што је суштинско и за наслеђе битно. То нам он сам казује у предговорима својих збирки. То посебно сазнајемо из предговора прве и четврте збирке пјесама лајпцишког издања и предговора *Српским народним њријовијеј-кама*, у познатом чланку *Прави узрок и њочешак скуљвања нашијех народнијех њјесама*. Такође о овом генијалном подухвату сазнајемо из разних његових напомена које се налазе у његовим дјелима и писмима, прије свега у препискама са Копитаром, Гримом и Мушицким. У тим писмима и напоменама Вук је покренуо и многа питања из теорије и саме умјетности народног књижевног стваралаштва, о чему наука није много знала, нити је много расправљала. Усмено књижевно пјесништво указује на први и основни принцип по којем народне умотворине треба штампати (печатати) онако како народ говори и пјева. То је сам Вук рекао у писму Јернеју Копитару од 16. априла 1815. Године. Он веома прецизно формулише свој рад на сакупљању овог народног блага као *вјерно, чисто и њејокварено биљежење*.

Јован Деретић, указујући на Вукове принципе, истиче: *Тим њринцијом којим Вук удара њемеље научној, њеренској бележења народних њесама, решена су, у ствари, на најрадикалнији начин два основна њроблема о која су се сјошњици њисци и научници осамнаестјој века: њроблем аутњнњичности народној стваралаштњва и њроблем њраница између усмене и умњјничке књижевности. У живо и аутњнњично народно стваралаштњво сјада само оно шјо народ у шјом њренушкњ њовори и њева, а бележити вјерно, чисто и њејокварено значи, с једне стњране, чувати шњ аутњнњичности њпроизвода народној духа, с друге стњране, не узимати у обзир оно шјо је раније објављено и записано и шјо је на било који начин мојо изђубиши изворни народни карактер*³.

Ови принципи су условили да се испита и проблем изворности народних умотворина. То је дуго било и главно питање у науци о усменој књижевности. Тако је мислио на

³ Јован Деретић: *Ојлеги из народној њесништњва*, Београд, 1978, страна 93.

примјер Јакоб Грим да се еп ствара сам од себе и да нема никакве везе са индивидуалним пјесником. Грим је своју теорију засновао потпуно супротно од Вука Караџића.

Знамо да је Вук говорио да *ијесме нијесу одма (у њвом иочейку своме иосиале онаке какве су, неіо један иочне и сасиави ишио, како он зна, іа иослије идући од усіа, расіе и киіи се а кашіо се умањује и кварі*⁴.

Вук такође даје предност редактору пјесме над првобитним пјесником иако је она резултат индивидуалног чина. Он је сматрао, а наша наука је то у потпуности прихватила, да је умјетнички оригиналнија свака пјесма која је прошла кроз дужи процес умјетничког уобличавања. Знамо да је мало таквих пјесника који су, на самом почетку настанка пјесме, разумијевали и осјећали њену мисаону структуру. Такође знамо да су изнад свих били Тешан Подруговић, Филип Вишњић, Старац Милија, Слијепа из Гргуреваца и Слијепа Живана. Тако је Вук расвијетлио проблем преношења пјесме створивши касније од тих добрих пјевача, један нови чин, а то је принцип избора пјесама. Зато он каже у предговору четврте књиге пјесама: *Рђав ијевач и добру ијесму рђаво уіаміи и иокварено ијева и казује, добар ијевач и рђаву ијесму иоірави ірема осіалим ијесмама које зна*⁵.

Он је под овим прије свега подразумевао умјетничку снагу и способност самог пјевача, пјесника или приповједача, односно касније редактора пјесме, или приповијетке, од којег је коначно и забиљежио пјесму или неку другу усмено-књижевну умотворину.

Вук је веома брижно водио рачуна о будућности свог плодносног рада. Знао је унапријед да овај рад мора остати међаш у укупној српској духовности. Будућност усменог пјесништва првенствено је сагледавао у стваралачком настављању народне књижевности, у првом реду поезије. Ова књижевност је успоставила стваралачки континуитет и пресудно је утицала на даљи развој наше свеукупне књижевне структуре.

Вук је у основни проблем смјестио појам и одређење усменог књижевног стваралаштва у контексту српског нацио-

⁴ Предговор њвој књизи *лајјцишкој издања*, Вук, СНП, страна 96.

⁵ Предговор четвртој књизи народних пјесама, Вук, СНП, страна 151.

налног духа и његовог бића уопште. То најљепше потврђује његов принцип избора одређене стваралачке врсте. Ту су, прије свега, његова одређења према појединим пјевачима. На то нас упућују избори пјесама и однос према казивачима – односно самим пјесницима. Он је сваку пјесму и пјесника понаособ знао и цијенио. Знао је, прије свега, како ће српски национални дух прихватити одређену пјесму или неки други литерарни жанр. То све скупа упућује да је Вук био јако усредсређен да свој генијални пројекат укључи у интегралну националну свијест. Није дозвољавао да се колективна свијест парцелише, већ да се српски народ обједини у својим димензијама. Овдје мислимо на колективно памћење, мит, религијска схватања, етику и посебно на колективну рецепцију хришћанско-православног духа. Најљепше потврде за ово су пјесме које је високо цијенио и записао од познатих пјевача. На примјер, *Пройасїи царсїива срїскої* и друге пјесме о жртвовању српских јунака за православно-теолошки дух. Лазарево опредјељење за царство небеско и његово жртвовање говоре о непоновљивом подухвату у обједињавању познатог пјесничког циклуса коме се не може ништа додати, нити одузети. О томе је наука већ давно дала свој коначни закључак.

Да Вук Караџић својим стваралачким поступком утемељује појам нове српске књижевности на основама усмене традиције, потврђују *Песме* Бранка Радичевића које се појављују крајем 1847. године. У овој збирци су се нашле Бранкове лирске пјесме, баладе, поеме и сатире. Језик у пјесмама је народни, метрика је такође народна, најчешће несиметрични десетерац и осмерац. *Песме* Бранкове ће бити од снажног утицаја да 1847. година постане преломна у српској књижевности. Ова година ће у будућности остати као најтврђи темељ у афирмацији српског националног бића. Радичевић је пошао од једног фолклорног предлошка, у ствари, да преобликовањем створи умјетнички текст у чијој је структури усмена књижевност. Он успијева да освјежи својом умјетничком зрелошћу и ритам, и фабулу, и паганске и хришћанске елементе које носи српска усмена књижевност. Његова поезија потврђује да се умјетнички књижевни израз наслања на усмено народно пјесништво.

Она је остала јака основа за будућа стваралаштва и зато што је писана Вуковим језиком, односно што је постављена на темељима Вуковог књижевног пројекта. Сама инто-

нација је изњедрена из простог народног говора. Она има доминантнију улогу у односу на дотадашње српске пјеснике. Његова метрика, за коју смо казали да је народна, и мелодија заједнички стварају у одређеном мотиву, нову, њежнију, усмено богатију и музички оплемењенију пјесничку слику. Његови пјесничко-музички тонови су покретљиви, изведени су из саме природе српског народног говорног језика. И његове честе наративне интонације су све у духу народне поезије на коју је указао Вук. Да је то тако, нај љепше казује његова пјесма *Девојка на ситуденцу*, која је сва у симетричном осмерцу, у духу усмене српске поезије. А његове *Врајолије* и *Ђачки расјанак* су најљепши узорци блискости са народним стваралаштвом и најтврђи темељ за будућа умјетничка остварења на темељима усменог књижевног пјесништва. Сатирична пјесма *Пуш* је образац будуће сатиричне поезије у српској књижевности. Ту су и алузије на жестоког Вуковог противника Јована Хаџића и др.

Народни језик је у новом таласу српске националне духовности дао у насљеђе превод *Нової завјейџа*. Тај епохални значај Вуковог превода је у ствари нови споменик српском народу и његовој цивилизацији уопште. Знамо да је Вуков ученик Ђуро Даничић говорио о великом значају овог превода за историју наше свеукупне књижевности и културе уопште. Вуков генијални дух успио је да у преводу *Нової завјейџа* стопи говорни и стари словенски језик у нови књижевни језик који ће истовремено постати и писани књижевни језик. Његошев *Горски вијенац*, објављен 1847. године у Бечу, означио је још једну крупну побједу идеја Вука Караџића. Иако је ово дјело Његош писао старим правописом, означио је крупан догађај, јер чини синтезу свеукупног српског народног пјесништва на чему и почива Вуков епохални пројекат. Његош је, знамо, трансформисао усмено српско стваралаштво у нову умјетничку трансферзалу и тиме његова индивидуална умјетност постаје најкомплетнија синтеза Вуковог генијалног сакупљачког народног усменог блага. Дакле, Његош је добро познавао српску народну поезију, у првом реду јуначку, и у свим њеним сферама остао вјеран њеној традицији. Успио је да народно, колективно, епско и фолклорно унесе у своје познато дјело и тиме реализује одређене поетске и филозофске визије. Његов сјјев је најљепши примјер пјесничког реализовања народне стварности. Иако стилске облике узима из народних

умотворина, он их умјетнички претапа на народном, Вуковом, језику у особене личне експресије и такве добијају нов умјетничко-пјеснички сјај. Примјера ради, Његош је народне тужбалице умјетнички транспоновао у лирску пјесму сестре Батрићеве.

У прилогу овоме навешћемо мишљење најпознатијег српског лингвисте професора Александра Белића. У часопису *Наша књижевност*, 1947., Белић каже да је 1847. године Његош дао највеће дјело српске књижевности. Истичући да је Његошев језик исто и Вуков и Бранков језик каже и ово: „Наш књижевни језик добио је тако врло даровито освјетљење у драмском спјеву Владичином, у добуку националним песмама а тако исто лаким, често несташним лирским песмама Бранковим и у живописној прози Вуковој“.

На ове научне доказе указивао је и наш познати књижевник Меша Селимовић. У научној студији *За и његош* Вука.

Осим наведених дјела, побједу Вукових идеја крунисао је *Српски рјечник*, у издању 1852. г. Знамо да је овоме претходио *Српски рјечник*, из 1818. г. Знамо да је Ђуро Даничић идући Вуковим научним стазама, објавио научну расправу коју можемо назвати и лингвистичким дјелом *Рај за српски језик и његош* (1847). Даничић је упутио пјеснике на народну поезију, као пјесничке изразе националног народног духа. Он је рекао да су народне пјесме *сјеме: из њој сјемена њереба да никне књижевност: њо ће само бијти њрава књижевност*.⁶ Познато је такође, да су многи писци, научници и разни културни посленици широм Европе, прихватили народну пјесму као врхунски естетски домет књижевне ријечи. Тако је Јован Суботић, као чувени познавалац европског романтизма, истакао у чланку *Неке черти из њовеснице српској књижевности*, 1846, да се општи естетички закони налазе и у нашој народној поезији.

Вуков рад на *Српском рјечнику* није само лексикографски, већ и литерарно-енциклопедијски. Вук је и у напомени рекао да је дјело намијенио широкој читалачкој публици.

Синтетички књижевно-језички пут Вука Стеф. Караџића послужио је као нови правац будућим српским књижев-

---

⁶ Миодраг Поповић: Историја српске књижевности, Романтизам II, Београд, 1972, страна 60.

ним ствараоцима и националном духу уопште. Без његовог епохалног пројекта не може се говорити о духовности српског народа и о 1847. години. За развитак националне културе непроцењив је значај реформисаног Вуковог језика, односно духа који живи у језику српског народа.

Његов књижевно-језички пројекат, заснован на источнохерцеговачком говору, одредио је нови правац српској књижевности, спојивши народни и писани књижевни говор, у један нови реформисани, српски језик. Његов језик којим је сакупљено огромно народно књижевно благо, живи као наслеђе од непроцењивог значаја. Зато му је учени круг европских интелектуалаца високо цијенио рад и одао велико признање.

Радинко КРУЛАНОВИЋ

ПРЕД СМИРАЈ СВОГА ЖИВОТА

Пред смирај свога живота, човјек се запита над животом, загледујући сјетно у оно што је било и непомирен са оним што мора бити. Одакле почети, кад крај одређује све. Али, док не дође крај колико човјек покушава да докучи срећу, колико у њему жеље да осмисли вријеме, колико ужаснутих ноћи пробди над трагедијом космоса.

Опомињуће дјелују ријечи Талмуда - **“Ко загледа у четири ствари: шта је горе а шта доле, шта је спреда а шта позади, боље да није ни дошао на овај свет“**. Наведену опомену не треба тумачити у смислу да о свијету не треба мислити, него да о свијету треба мислити, а да ономе који о њему мисли неће бити нимало лако. **„Јер, гдје је много мудрости, много је бриге, и ко умножава знање, умножава муку“**, рећи ће Библија. Суочити се са највећом срећом да је живот човјеку дат и највећом несрећом - да се живот мора завршити, одлика је оних који живот не изједначавају са пуким живљењем и који празнину покушавају надомјестити смислом.

Из једног таквог понора израња Андреј Тарковски, син бреза и огромног пространства што се зове Русија. Русија није земља него парче неба, Русија је носталгија која се обоготворила у свакоме Русу, она је зрак живота и без ње нема живота. Отуда су тешка руска странствовања **„свима је позната њихова трагична неспособност да се утопе у туђу заједницу, и незграпност њихових неуспјелих покушаја да се прилагоде начину живота у туђини“**, каже Тарковски. И мучио се Тарковски у својим странствовањима, носталгично погледујући у оно малено парче завичајног неба, које је понио са собом да тугу своју блажи, али одлучан да **„ни жив ни мртав не жели да се врати у земљу која је“**, рећи ће он, **„мени и мојим ближњима проузроковала толико бола, патње, понижења. Ја сам Рус, али себе не сматрам Совјетом“**.

Зашто то говори Андреј Тарковски? Он то говори, јер: „**Дух воли свуда да дише**“, рећи ће Књига истине, а у тадашњем Совјетском Савезу дух је био под надзором различитих цензора и њиховог одређења да једини исправан пут у животу и умјетности јесте соцреализам, приступ који се огледа кроз једноставан стил и нарацију, са јасним порукама, херојима комунизма и привлачношћу за масе.

Каква је умјетност, пита се Тарковски, и какви су умјетници који се стављају у службу „**друштвене превентиве**“, кад знамо: да је у Русији умјетност поред Бога нешто најузвишеније, када знамо да она „**тражи позив и жртву**“; „**патњу умјетника**“, „**вјеру да таленат је Божији дар**“, а „**да умјетник кроз стварање сличи Богу**“. Како издати ово специфично руско разумијевање умјетности, како, кад „**Увијек ми је било важно да потврдим да ја сам припадам сасвим одређеној традицији, култури, кругу људи**“.

Упознати и пронаћи себе, повратити лик, служити другима, бити слободан, бити свој, вјеровати да свијет можемо поправити, да сличимо Богу, да умјетност није свемоћна, али да је моћна, да је „**љубав јака као смрт**“, да борбом добијамо - основна су начела његовог погледа на свијет.

Упознати и пронаћи себе није могуће у времену, иако је оно битно и одређујуће у нашим животима, упознати и пронаћи себе могуће је једино у вјечном, неподијељеном, јединственом, упознати и пронаћи себе није могуће рациом, логиком, упознати и пронаћи себе могуће је кроз умјетност, јер се она „**обраћа свакоме у нади да ће произвести утисак снажнији од свега доживљеног, да ће постати узроком емоционалног потреса и као таква бити прихваћена, придобијајући људе не помоћу неопозивог рационалног аргумента, него кроз духовну енергију којом је умјетник испунио дјело**“.

Умјетност не објашњава и не увесељава, она само наговјештава и наслућује бесконачност. Она бесконачност чини додирљивом кроз слику, ријеч „**ријеч умире посљедња**“ рећи ће његов отац Арсеније (Рубљов почиње поново да слика тек када је повратио вјеру у човјека и Бога, када је повратио ријеч, јер у почетку свега она бјеше), без тога се не може докучити апсолут, он је „**докучив само кроз вјеру и стваралачки чин**“.

Истинска умјетност мора бити утемељена на моралу, јер она је увијек трагање за смислом постојања, она је увијек служење: другом, узвишеном, духовном. Овдје је Тарковски дубоко у оном грчком разумијевању живота и умјетности познато као калокагатија, гдје нешто да би било лијепо мора бити и добро. Са друге стране, ако не и са прве, Тарковски ће рећи да је умјетност религиозна **„због тога што је надахнута посвећеношћу вишим циљевима“**, или пак ако то није онда је она тривијална.

„Истински умјетник увијек служи бесмртности, трудећи се да бесмртним учини свијет и човјека у свијету. Умјетник који не покушава да досегне апсолут, истину, може бити само слуга оном пролазном у времену“...Умјетник који нема вјере је као сликар који је рођен слијеп“.

Умјетност човјека буди из дријемежа из свакодневице, истинска умјетност се стално суочава са оним страшним питањима о којим говори Достојевски: ко смо, какви смо, питањима живота и смрти.

Она никог не оставља равнодушним, она је способна да код сваког изазове потрес, катарзу. Оно што је обично она чини необичним, она преко поетских слика појачава осјећања. Њена снага је у **„емотивној убједљивости“**, сматра Тарковски. Умјетници се дошаптавају са звијездама и космосом, због тога они с једне стране горко страдају, док с друге представљају *vox populi*, јер оно што обичан човјек не може да изрази, уобличи, умјетник то чини својим талентом, он, **„подиже ниво разумијевања код људи“**. Умјетничко горко страдање и служење дивно осликавају ријечи заборављеног аутора **„Пјесници су они који пате. Они заодјевају своју патњу цвијећем. Ми уживамо у цвијећу и не размишљамо о сузама, божанска хармонија стиха чини и најтужнију арију, радосном, лијепом“**.

И не чуде овакви ставови Тарковског о умјетнику који пати, о умјетности као жртвовању, то су биле уобичајене теме руске интелектуалне мисли, то су биле основне теме и његових омиљених дјела као што су Злочин и казна од Достојевског и Смрт Ивана Иљича од Толстоја, као и омиљеног му пјесника Пушкина. Пушкин је и дефинисао какав умјетник треба да буде, он мора бити **„ПРОРОК И МУЧЕНИК“**. Уз такво разумијевање умјетности Тарковски придодаје и текстове Досто-

јевског који су му били „**ДУХОВНА ОСНОВА**“ у свим његовим филмовима, уз јасну поруку да се мора водити жестока борба против логаритама, материјализма, прогреса, позитивизма.

Филмови Тарковског су романескни, јер његови јунаци пролазе „**кроз страшни пакао сумњи и искушења**“, како би рекао Достојевски, поетични (јер су препуни асоцијација и опијајуће слободе) и мемоарични (јер ни у једном тренутку не остављају аутора по страни, него га увлаче у страшни свијет унутрашњих сукоба). Филмови Тарковског су, како је неко запазио од његових јунака стварале Тарковског. Стога ће он и рећи: „**Ако хоћеш нешто да постигнеш у умјетности, ако хоћеш да радиш добре филмове, не буди безличан, не бој се замјенице Ја**“.

Сви његови јунаци су на овом путу животног трагања: имагинарног, физичког, духовног, с тим што трагање у духу и духом искорачило је као најнасушнија потреба и једино право трагање за пуноћом живљења. Али, борба његових јунака није некако набусита, изражајна, осим код Ивана, његови јунаци су пуни неке сјете, повучености, сањарења и сновиђења.

„**Главни јунаци његових филмова желе да се врате у изгубљени рај, дјетињство, моралној невиности, неисквареној природи, вољеној породици, дому- чак ако се и испостави да је ова тежња илузорна или недостижна**“.

Стога не чуди што су главни јунаци Тарковског: умјетници, научници, интелектуалци, они су склони езотеричном са једне стране, а са друге, они су моћни и дужни да изнесу проблем до препознатљивости, до огољавања, они су дужни да укажу на **ПУТ, ИСТИНУ И ЖИВОТ**. То не значи да су они бољи, супериорни у односу на друге, већ само да они суптилније запажају раље живота и артикулишу људску бол тако да је она видљива за све. Умјетност по Тарковском је у односу на друге духовне дјелатности најизраженија, најсуптилнија, најспособнија да се приближи животу, она је гледање кроз слике, а онога тренутка када се слика удружи са ријечју, настаје филм као посебна умјетност рећи ће Тарковски. Умјетност не признаје баријере, ни просторне ни временске, она је ванвременска и ванпросторна, она нам омогућава да се смјестимо у далека времена и просторе, упознајући нас тако са културама и временима бившим.

Ту наступа филмски редитељ који попут вајара из необликованог обликује смислено и лијепо, с тим што редитељ ваја у времену и из мноштва времена гради мозаик. Стога ће Тарковски негдје и рећи како је филм мозаик времена. Наиме, редитељ монтира вријеме тако што из мноштва равнодушних времена и истина назначује праву истину и прави живот.

Несебично одан умјетност, Тарковски ипак увиђа да ни она није свемоћна, уздишући горко над бесконачним бројем **„безуспјешних покушаја да се свијет поправи“**. Умјетност нас је учила, истиче Тарковски, али нас није научила, да нас је научила **„одавно бисмо постали анђели“**.

Но, и поред свега, живот умјетника је предодређен, он се никако не мири са чињеницом да је његово умјетничко стварање још један вапај узалудности. Јер, умјетник је слободан и неслободан. Слободан да бира хоће ли умножити своје таланте и неслободан, јер је ограничен својим позивом. Тиме се тежиште проблеме пребаца на ниво личне одговорности. Питање се поставља – шта урадити са талантима?

Чини се да Тарковски није губио наду, исто као и онај његов филмски јунак, који је из дана у дан заливао суво јапанско дрво, слиједећи унутрашњи глас – како је у Бога све могуће. Умјетност је узнемиравајућа, као што су и филмови Тарковског, они никога не остављају равнодушним. Не чине нас његови филмови добрим, али могу у нама пробудити добро, стога ће он и рећи: **„умјетност има могућност да кроз потрес и катарзу учини људску душу пријемчивом за добро“**.

Један његов јунак, Доменико, ће узвикнути **„Свако мора бити спасен, цео свет“**, Сталкер ће рећи: **„Ми морамо подсећати људе, и то чешће, да су људи“**, то ће рећи да је питање личног спасења и спасење свијета основна преокупација Тарковског и његовог умјетничког стварања. Умјетност мора да укаже на идеале, да укаже да циљ постоји, да пут до циља је **вјера, нада и љубав**. На том путу милион је препрека, милион идола који нас спутавају и заваривају. Да би се приближио циљу, спасењу нас и свијета око нас, умјетник мора да разобличава постојаност и једнакост на којој друштво почива.

Модерно доба и друштво инсистирају на правилима и једнакости, а заборављају основну ствар да свијет није направљен из нужде и из принципа него из љубави, рећи ће Шмеман у свом Дневнику, да би онда наставио како инсистирање овога свијета на једнакости, живот чини неприродним, јер не може-

мо бити једнаки кад се разликујемо. Овај покушај стрпавања живота у „**свјетски кокошињац**“, како би то рекао Достојевски, у човјеку ствара бунт, јер човјек је личност и он своју личност хоће да оствари, не на присили него у заједници и љубави са другим личностима. Значи, не једнакост, рећи ће Шмеман, него јединство, гдје разлике не ишчезавају него се снагом љубави претварају у јединство живота. У јединству нема разлика, поређења, у јединству имамо апсолутну предају.

Тарковски кроз своје филмове и своје јунаке наглашава овај моменат модерног времена и указује да је духовна криза неопходна да се човјек пробуди из летаргије, да потражи себе и стекне нову снагу и вјеру који му неће дати да застане и да се преда животу и мноштву заблуда којима вјерно служимо.

Јурњава за утварама и идолима унијела је немир као најизраженију болест модерног времена. Модерно друштво служи Мамону умјесто Богу, живи за вријеме а не вјечност, испољава се кроз Генерацију Икс и Мртве душе, надомјешта истину сурогатима, вјерује у Велике инквизиторе и њихов лов на људске душе назива прогресом, у изобличености и безличности као резултатима вулгарног материјализма, у чињеници да је потрашачко друштво све свело на робу, у чињеници да се све покушава купити, у чињеници да се у борделима нуди љубав а мисли на секс, у чињеници да психијатри и психолози исповиједају и скидају чини, у чињеници да је слобода сведена на потрошњу, у чињеници да је све дозвољено, а заборављају да све није на корист, у заборављању да је слобода одговорност, у масовној култури и конзумирању свега и свачега, у чињеници да све више лично на карикатуру а не на слику и прилику Бога и тако даље, све даље и даље од Бога, а све ближе и ближе врагу.

Захваљујући браћи Лимијер, човјек је добио још једну нову могућност умјетничког изражавања. Умјетност која је утемељена на непосредности и визуелности брзо је стекла масовну публику. За разлику од књижевности која се казује кроз ријеч, музику кроз звук, сликарство кроз боју, филм је изградио сопствену философију узимајући вријеме као свој говор. Тако се филм показује као једина умјетност која чини „вријеме видљивим“.

„...Једном виђено и снимљено, вријеме је сада могло бити сачувано у металним кутијама заувјек“.

Природа филма није да забави, одвоји од стварности, увесељава публику, природа филма је у „**људској потреби да овлада и упозна свијет**“.

Филм треба да „**испуни духовни вакуум који је настао као исход посебних околности модерног људског постојања, као што су стална активност, одсуство дубоког људског додира и материјалистичка сврха савременог образовања**“.

Међутим, овај узвишени циљ данас као да је занемарен чињеницом да филм има више комерцијално, а све мање умјетничко обиљежје. Филм се све више показује као забава, а све мање као „**духовна визија стварности**“. „**Многи продуценти...виде филм не као умјетност, већ као средство за прављење новца**“, тако да његова умјетничка вриједност опада, а потчињеност законима тржишта расте.

Због тога Тарковски на западу није био популаран, због тога им је био тежак за разумијевање. Тадашња критика и гледаоци више су вољели да заваљени и дебели уз сјеменке и кока колу у филму виде разбрибригу и разоноду. А филм није забава, филм је забиљежено вријеме, забиљежено искуство, филм је продирање у вријеме и покушај да се живот сагледа у пуноћи. И не само то, филм треба да увуче гледаоца у радњу, збивање, дешавања, не би ли и он кроз размјену осјећања упознао и овладао свијетом. Тарковски ту жели истаћи ону јевањелску истину да се сами не можемо спасити, можемо се спасити једино у заједници и једино кроз љубав.

„**Сви моји филмови говоре о томе да људи нијесу напуштени и усамљени у пустом космосу већ да су безбројним нитима повезани са прошлошћу и будућношћу, да сваки човјек живећи свој живот додаје једну нит која га повезује са цијелим свијетом, заправо са цијелом повешћу човјечанства**“.

Кроз све филмове Тарковског провлачи се појам жртвовања и саможртвовања и то увијек због нечег вишег, бољег, лепшег. Иако је данас појам жртве немодеран, непрактичан, идеалистичан, његови јунаци тихо и снено у жртвовању виде највећи чин љубави, упркос модерном духу који је за такво гледање и слијеп и глув. Рећи неком, да га волимо, изгубило је чар, рећи неком да га волимо попримило је димензију шта можемо узети, откинути од њега да би задовољили свој его.

Али, Тарковски упркос модерном обесмишљавању свега искомског каже: „Ах, љубав, та љубав ето...доказа против приглупе тврдње да за свијет нема наде...иако ми више, заправо, и не знамо како да волимо „Мој задатак је да свакога ко погледа мој филм учиним свесним ове потребе да воли и да пружа љубав уједно и свесним да га љепота на ту потребу позива“.

Усправивши се изнад модерног грађанског кукавичлука, дакле неслободе, Тарковски са својим филмовима указује, да су на овом „свијету благословени само путеви љубави“. Постати сличан Богу, имати могућност да будемо као Бог, путоказ је ка правом и истинском прогресу. Овај прогрес утемељен је на љубави и пожртвовању за другог, као некога ко и нама даје одређење. Лична борба да се дође до себе, да се буде свој, уједно је и позив другима, јер личности нема без других, без заједнице.

На крају се враћамо почетку и питању свих питања, враћамо се животу „јер умјетник који није свјестан смисла живота тешко да може створити било какав јасан исказ језиком своје умјетности“.

Једном у Америци један младић је питао Тарковског: Господине Тарковски, шта ја морам да радим да бих био срећан? То питање за Тарковског је било запањујуће, и љутито је протествовао. Али, на крају је ипак одговорио: „Нека се замисли над тим зашто је призван из небитка, зашто је призван ка постојању, нека покуша да одгонетне улогу која му је у космосу предодређена, нека је извршава, а срећа... она ће или доћи или неће доћи“.

Ето, толико о сину бреза и пространству што се зове Русија, ето толико уз још једну анегдоту која се везује за њега. Наиме, он је вјеровао у пророчанства и у једној спиритуалистичкој сеанси он је призивао Пастернаков дух и дух се јавио. Тарковски га је упитао колико ће снимити филмова? Дух пјесника је одговорио седам. Зар, толико мало зачудио се Тарковски. Седам, али добрих, рекао је дух великог пјесника.

КРИТИКА

Милош ЂОРЂЕВИЋ:
Идејни системи и историјски

Ранко ПОПОВИЋ:
Њојин новелистиа

Радоје ШОШКИЋ:
*Староенглески јуначки епс Беовулф:
Ејски мејдани у свјетлу херојске иницијације*

Слађана АЛЕКСИЋ:
Белејрисничка дела Пејра Милосављевића :

Лабуд ДРАГИЋ:
Ојисци времена

Светлана КАЛЕЗИЋ РАДОВИЋ:
Ојварање школке

Милош ЂОРЂЕВИЋ

ИДЕНТИТЕТ И АЛТЕРИТЕТ

(Раичковићева пројекција косовског мученика Ђорђа Мартиновића)

Збирка *Сувишина песма*¹ је специфичан израз у Раичковићевом процесу зрења и спознавања генезе и критичке дистанце према Другом светском рату и другим народима. Израз средишног животног и историјског искуства дат је у форми абреакције² (емоционалног процеса пражњења) као ослобађајући афекат повезан са сећањем на трауматичан догађај и поништава његово патетично дејство. Он остаје везан за сећање као трауматичан догађај које постаје извор и импулс поетских слика или њихов „симптом“. Такав стилски израз завештао је пре тога у лирско-мисаоној структури *На некој њадини: Кренимо, песмо, наш џуџ: од зла – јорем* у којем и интерпункцијски знаци откривају драматику историје као личне и националне драме. *У њом искуству кристалисала се и песникова слика других народа, суседних или оних са којима је живео, и она је дубље освећљена у историјском контексту.*

Као и тероризам, геноцид је „форма насилног реаговања на друштвеном пољу“ или „у свим видовима трансполитичко огледало зла“. И док је старинско насиље истовремено „ентузијастичко и више жртвено“, наше насиље које производи „хипермодернитет јесте терор“.³ Оба примера се виде у фрагментима *Крвава бразда* и *Кайија Шумадије*, посвећеним мучеништву Ђорђа Мартиновића, као и у свим осталим Раичковићевим сведочењима зла, односно геноцида, и индикативни су за пројекцију *других* (народа) у лирици.

У политичком свету геноцид и насиље играју „на убитачну кристализацију равнодушности“ и он је израз мука

¹Рад представља извод из монографије *Пјеснички кругови Стевана Раичковића*, ЦАНУ, Подгорица, 2012.

²*Речник психоанализе*, Издавачка књижарница Зоран Стојановић, Сремски Карловци, Нови Сад, 2002, 14.

³Жан Бодријар, *Прозирност зла*, Светови, Нови Сад, 1994, 71. и 77.

историје или муке ћутања. Оба појма или представе о злу су, показаће анализа, у основи фрагмента *За сйоменик у Пркосу, Јесен Јасеновцу, Уместо камена за сйомен цркву у Пребиловцима* или *Румунски ноќтурно*, јер сведоче о злочину почињеном у циљу уништавања читаве групе људи, националне, етничке, расне или религиозна, (у Раичковићевој песничкој слици историје то су Срби) што је, по дефиницији, бит геноцида.⁴

Геноцид на Косову и Мејхохији. – Суштинско питање анализе јесте: Како и зашто велики српски песник гради слику *друћих* народа? Пет целина фрагмената *Крваве бразде*, са поднасловом новинске конотације и форме „*Шта ми је исцрпчало Ђорђе Мартиновић о догађају који се збио 1. маја 1985. године у Гњилану*“,⁵ саздано је на идеји сведочења жртве/мученика и песника. Њен подтекст је историјска идеја о набијању Срба на колац у Отоманском царству. Исходиште је епско казивање или слика свакодневице лишене сваке уметничке основе или драматике, и то се види у нашем преслагању стихова у прозу:

Када је око њоднева/Завршио њосао у официрској менизи//И оно/ Нешићо мало у касарнској канићини//Ућућу се

⁴Видети наш рад *Историја и њоезија (Геноцид у лирици Стевана Раичковића)* у Милош Ђорђевић, *Трокраки свећњак знања (Поешика, Рејшорика, Кришика)*, Академија лепих уметности, Змај, Београд, Нови Сад, 2009, 37-65.

⁵*Крвава бразда* као сведочење „о набијању, кроз чмар, окрњене флаше у утробу овог недужног Србина од стране непознатих шиптарских шовиниста“, маја 1985. године, које је маскирано изјавама да је Ђорђе Мартиновић то учинио „сам себи у хомосексуалној побуди задовољења својих наопаких еротских потреба“, настала је годину дана касније, када је песник посетио „унесрећеног и још увек тешко оболелог“ мученика: „У импровизованом песничком облику“ фрагменти су настали „такорећи у самом трајању разговора са Мартиновићем, на страницама бележнице у коју сам записивао поједине моменте из ове потресне, двочасовне исповести“, бележи Раичковић.

Стеван Раичковић, *Моћиви*, СД, 4,174.

Документарну основу овог историјског злочина, који је парадигма српског страдања на Косову и Метохији, у виду хронике и судског досијеа о страдању овог Србина даје Светислав Спасојевић у књизи *Случај Мартиновић* (Партизанска књига, Београд, 1986). „Запамтили смо и за време Турака и за време рата (Другог светског, М.Ђ.),(38) каже Мартиновићев син.

„Афера Мартиновић, остаће забележена као једна од најмрачнијих и најморбиднијих афера новијег доба, на велику и трајну срамоту нашег правосудја, и не само правосудја“ (63), изјављује Миодраг Булатовић, председник Удружења књижевника Србије.

војни хиџијеничар Ђорђе Мартиновић/Својој кући//У њој није било никога//Ни жене/Ни ћерке/Ни њри сина/Ни снаје.

Реалистичка слика обичног: *И са мошником/На рамену// Уиушио се Ђорђе Мартиновић/На своју њиву* поетизована је у другом фрагменту сликом која читаоца уводи у структуру његове националне и социјалне личности: (*Била ми је/Као да је њог руком*) и језички обојена локалним говором мученика, вредног радника и мирног грађанина:

*Да окојам око међе
И шправу да исџирсим.*

Концепт *alteritet* (латински: један из пара, други, различито, супротно) има улогу у Хегеловом дијалектичком мишљењу у којем су све ствари одређене својим односом према другим стварима, и то је разликовање од свега другог. Тај алтеритет свега коначног истовремено представља и његову дијалектичку покретљивост. Свако коначно постојање садржи у себи, у облику алтеритета, властиту негацију и дефинише се као различитост (а) или се та различитост рефлектује као бивствовање за друго, што значи да се постојање одражава у алтеритету којег је учинило властитим и који му се надаље не супротставља као непосредна негација (б).⁶ Идентитет на крају увек тријумфује над алтеритетом, и то пре свега у облику апсолутног духа, за кога је физичка природа – као другост духа – прелазна фаза на путу самоостварења. Идентитет Ђорђа Мартиновића, означен у песми Раичковићевим термином-индикатором *да исџирсим* и у коментарима: *сџареји син* и *њум*, управо је вредност која доказује трајање, супротставља се злу и објављује властити идентитет и тријумф.

Трећи фрагмент структуре *Кржаве бразде*, у којем је перцепција геноцида на примеру злочина над појединцем,⁷ у

⁶ *Лексикон савремене културе*, одредница *Алтеритет* (приредио Ралф Шнел), Плато, Београд, 2008, 19.

⁷ „Неколико цитата – описног или термилошког карактера – преузети су у овој песми из званичних докумената (специјално формираних стручних комисија) који су у 1987. години били повод политичких, до крајњих граница исполаризованих дискусија у Народној скупштини Југославије. У тим полемикама назирала се једна злехуда тенденција да се читава ствар са Ђорђем Мартиновићем – по старом и опробаном методу – замрси у чвор и испроблематизује до апсурда, стави у *ad astra*, а самим тим и овај најновији *јеноцидни чин према српском народу* (подвукао М. Ђ.) преда заборава“, објашњава генезу *Кашеје Шумадије* песник /сведок и показује како у фрагмен-

знаку је идентификације жртве/мученика и сведока/песника, чиме уметничка интенција и језик добијају на тежини и уверљивости:

*Био је већ наинуӣ
Са мошником
Над закорелом ораницом
Занеӣ у њослу
(Као шӣо сам ја сада са оловком над овом
Тешком харџијом):
Довукоше се двојица
За леђима
Нечујно.*

У средишту четвртог фрагмента је опис злочина и пројекција историје:

*Они су урадили
Оно шӣо су њочинили:

Са окрњеном флашом
На кочићу
(Као кроз аїнеца
Неко̄и
Али живо̄а)
Кренули су кроз Ђорђа Марџиновића
Као да су са њрвим и њешком неким својим
корацима у њихову будућу њиву
закорачили...*

Пети фрагмент сведочи аналогиче у историји којих се трауматски сећају лирски јунак и епски мученик Ђорђе Мартиновић:

тима о геноциду функционише симбиоза различитих типова говора и језика: поезије, политике, медија, науке, реторике. СД 4, 177.

„Узнемирен сам, немам сна, савест не може да ми прихвати ову ћутњу, ову мртву тишину, када људе деру, убијају, потапају и мртве и живе“ (168), пише колегама адвокат Велимир Цветић, који је изнео правну страну Мартиновићеве драме. Свестан је да не може да исправи криву Дрину, али слика стање духа из којег је поникла и Раичковићева песничка побуна. С. Спасојевић, *н.г.*

*(Као да се из некој̄ ѓрохујалој̄
Османлијској̄ времена
На коцу ѓробудио)*

*У мукама
За какве одавно још нико није знао
(...)
И ѓојурен
Као да вуче ѓлуј̄*

*Кренуо је ѓреко своје ѓиве
(...)
Са сѓаклом
У уѓробѓ*

Осѓављајућѓ за собом крѓѓѓ брѓзду.

И док је некада лирски јунак пеѓао, што има ознаке стилизације и измишљања: *Ево већ ѓешке руке сна / Прибијају ме коцем за ѓле*, сада се срео са историјском сликом човека на коцу. И док је некада на исти начин пеѓао о рукама: *Знам руке које дену, ѓубе, руше / Бацају у амбѓс и воде у ѓмуше*, у *Суѓишној ѓесми* биће то убилачке и геноцидне руке. Раичковић увек тежи да „саму песму постави у животни контекст“, чиме се она артикулише и одупире пролазности.⁸ И Ђорђе Мартиновић, и Владимир Пурић су подвучени у поступку такве стилске и историјске контекстуализације.

Крѓѓѓ брѓзда, крѓѓѓ свѓдбе, крѓѓѓ канли-куле у којима су хришћани тамновали осућивани на сто и једну годину робије – све сугерише идеју геноцида која у разним облицима траје на Балкану вековима. *Слика бућења на коцу - ѓлобална је идеја од које је ѓошао ѓесник/сведок и којом заѓѓѓѓѓ фрејменѓ о ѓеноциду*. „Тражити истину значи тражити предмет ѓубави“ – то може бити гесло Раичковићевог сведочења. „Очи су тачка сусрета душа, казао је један мудрац. Погледом се

⁸„Запитаност и сумња, меланхолични наговештај и помиреност са пролазношћу јесу опесивни мотиви Раичковићеѓѓ поезије“, установила је критика, уопштавајућѓ проблем.

Видети Петар Пјановић, *Реч на додели Жичке хрисовуље*, у зборнику *Сѓѓѓѓѓѓ Раичковић, ѓесник*, Краљево, 2001, 18.

душа упија у душу“.⁹ Злочин над Мартиновићем, када већ власт није хтела да га посведочи, залажући ауторитет уметника, Раичковић сведочи и показује моћ поезије у историји.¹⁰ Као у *Јесени у Јасеновцу*, библијска визија је мера ствари. Трагедија Ђорђа Мартиновића пулсира: *Као у библијској некој (само за мене) некој оживелој слици*.

Хришћанска култура и семантика симбола. - У основи песниковог хуманизма у *Фрагментима о јеноциду* јесу хришћанска култура и свесћ о жрџви. Уметникова песма у настајању и сводном луку значења јесте истовремено жртва за мртве и жртва за живе. То значење иницирају реторика наслова фрагмената, али и епски трагични ликови лирско-мисаоних структура фрагмената и историјске личности и сведоци, какви су Ђорђе Мартиновић, “изгнаник са Косова и трновим нимбусом овенчани мученик“, који „јернејски понавља своју гњиланску (баш као неку нову ђакон-авакумску) причу“ у *Крвавој бразди* и *Кайији Шумадије*, Срби заточеници из *Румунској ноќтурна* или *Љубан Једнак* из *Сувишне ђесме*, на пример., чија је прича “кондезована и згуснута до максимума, конкретизирана и опредмећена, лишена патетичких ријечи и било каквих коментара, сведена на конкретно, на своју голу предметност, али зато потресна и снажна“. То наводи на закључак да је у *Сувишној ђесми* Раичковић „изузетно даровити приповједач“¹¹ и да се анализа лакше изводи и доказује теоријом прозе него поезије.

Али, с друге стране, Раичковићеви фрагменти као рефлексиие историје у поезији звуче и као молитва спасења за живе и молитва утехе за убијене. „Жртвом за живе порицана је у овом животу истинитост и пуноћа, жртвом за мртве порицана је смрти уништавајућа моћ над човеком“. Песник о геноциду јавља се као висински творац етике, „драматичне као што је

⁹Николај Велимировић, *Мисли о добру и злу*, Невен, Београд, 1999, 15. и 18.

¹⁰„Дух родољуба и висока етика Стевана Раичковића није устукла пред мрачним сликама окупације у Другом светском рату, пред усташким злочинима, мартирством набијања на колац (флашу) Ђорђа Мартиновића“, пише у сећањима на друговање са песником В. Вуковић, и закључује: „Интуитивно сам осећао и знао да се родио велики српски песник“.

Владета Вуковић, *Предели као душевно стање у лирици Стевана Раичковића*, у *Зборнику Поезија Стевана Раичковића*, Београд, 1996, 100.

¹¹Јован Делић, *Да ли је Стеван Раичковић ђао једном ђриликом низ стиубе?*, у *Поезија Стевана Раичковића*, 57-59.

свет драматичан“, и пропева њена два основна начела: „неисказан ужас греха“ (1) и неисказану „моћ спасиоца од греха.“(2)¹² У односу према другима: другом народу, вери, култури он не исказује ни помисао мржње или зла.

Раичковићев однос према другом и другима илуструје реторика наслова збирке *Сувишина њесма* и три фрагмента истоимене лирско-рефлексивне структуре у којој „једини преживели из покоља у глињској цркви августа 1941. године, Љубан Једнак, сведочи на суђењу Андрији Артуковићу 24. априла 1986. године у Загребу.“¹³ Настајање песме једнако је усмерено ка жртви и ка злочинцу, доказ је Раичковићевог хуманизма и хришћанске културе и илуструје га идеја уводних стихова:

*Помажем једном мученику
(Као шћо и он
Помаже друјом)
Да се створи још једна њесма.*

Иако сведок сведочи: „Вичу: // Ви сте осуђени / Осамнаесте (...) Мајку ти српску“ и преноси слике липтања „крви по црквеном поду“, батинања и клања, Раичковић трећи фрагмент *Сувишине њесме* окончава идејом:

И како да се сада / И њесник // (Са својим измишљеним речима) // Умеша у ову њовесј? // Сем / Да каже: // Камо ли ње леје среће / Да оваква њесма / Није мојла бијли ни најписана.¹⁴

„Апокалиптичном национализму“ и мржњи, која истребљује друге народе и вере, што је унутрашња енергија свих фрагмената о геноциду, и „космичком ужасу“, који поткопава веру у смислени ток историје и могућност човека да се етички брзо усавршава колико и технички, супротстављен је хуманизам по песничком начелу „побратимства лица у свемиру“ и он најбоље афирмише порекло, културу и веру српског народног песника и његову веру у моћ поезије у историји.

¹²Николај Велимировић, *н., г.*, 102. и 114.

¹³И овај,у суштини, новински поднаслов илуструје истородност и истозначност иницијалног поверљивог материјала и исказа из којег настаје Раичковићева визија геноцида и потреба да о њему пише.

¹⁴„Већ годинама“, илуструје критика Раичковићеву дилему, „он у својој поезији у ствари обрће једно једино питање: чему песма? шта ћу са њом?“

Света Лукић, *Савремена јујословенска лијературу*, Београд, 1968,

У мисаоно-лирској структури *Уместо камена за сиво-мен-цркву у Пребиловцима* геноцид је дат прозним исказом у којем доминира идеја сатирања: *и не ошћа* а симболика и стилистика исказа сакупљени су у жижу појма *нико*:

Нико од Јована

Нико од Ђорђа

Нико од Сима

Нико од Дамјана

И нико од Срећка Шарића...

Тежишна тачка значења *Излећа у Сенџ-Андреју* су стихови: *И чујем // Само своје срце / У тишини...* којима лирски јунак сведочи историјску драму асимилације и нестанак српског народа у Мађарској, на северној тачки његовог духовног и историјског постојања.¹⁵ Асоцијативна основа Раичковићеве поезије као реконструкције историје и историјских факата, наслеђа и памћења, учестала употреба литерарних тема, мотива и симбола: Ракићев долап, Јаков Игњатовић,¹⁶ модеран српски роман, у функцији су истицања естетичких и културолошких вредности. Интензитет осећања – који прати историјску вертикалу нестајања – открива да народни песник промишља културни геноцид без патоса и за себе. Стапајући и овде, као и у осталим фрагментима, прозни израз са песничким, епско са реалистичким значењима стила, асоцијације и стварност, он апострофира процес трајања искорењивања и последице српских сеоба и њихов одјек у свести националног песника: *И никад се више нисам сејшио / Како је изнујира / Црква изгледала // Ни шћа сам њој у мислио // Тек њамџим // Како је била њрохладна / (По јези / Коју сам ево и сад осешио).*

Генезу и универзално казано као лично или историјски доживљено у *ошћини уметничкој њесничкој* – у критичком тумачењу писац/јунак тумачи овако: „Када сам се вратио у будимпештански хотел, настали су и први обриси песме *Излећа у Сенџ-Андреју*, над којом је као нека изнова оживела сенка

¹⁵Песма је настала 1970. године за време посете Будимпешти. „Дуготрајна асимилација (по уплашеним причама ових људи у по гласа) узимала је свој последњи данак“, сведочи С. Раичковић. СД 4, 171.

¹⁶Идеју о тачкама културе и распону: југ (Теодосије Хиландарац, аутор првог средњовековног романа) и север (Јаков Игњатовић, аутор првог модерног српског романа) Раичковић је преузео од критичара Милана Кашанина. Исто, 172.

лебдела и моја дечачка успомена на хладни април 1941. године, када сам са породицом – под најездом Хортијеве војске потпомогнуте и делом месног становништва ненаклоњеног Србима – био прогнан из свог дома на северу државе, из југословенске Суботице“.¹⁷

У дубини *Излећа* су и две опоре и противуречне идеје научника: да су Сент-Андреја и Хиландар зидани „залуд, за некога кога нема“ (1) и: „нисмо ми, тражећи излаз на светску сцену, узалуд ишли од Студенице до Хиландара и од Хиландара до Сент-Андреје, ни сејали путем само кости; сејали смо и мисли“.¹⁸

Свест о себи или самосвест најдубља је идеја *Фрајмената* о *Геноциду*, посебно оних који отварају питање културе, какви су *:Излећ у Сент-Андреју и Зајиси о пробу на Ловћену*. Свест о себи није таутолошки идентитет (ја=ја), већ представља повратак самом себи из света незнања и отуђености, свакојаких присила и аутоцензуре у свет различитости и нове односе према некој другој самосвести, чији алтеритет бива негиран или укинут. То је свест која Раичковића, у сагледавању смисла историје и њених узрока и последица, односно дејства, усмерава нужно ка поезији о геноциду. У њој се кристалисала рембоовска идеја: „Ја је неко други“. Самосвест га упућује на биће човека као властито биће, а геноцид на ништавило. Однос са другима и однос према другима успостављен је, очигледно, преко сазнања историје и доживљаја казаних поезијом, при чему су и историја и доживљај другог заиста били геноцид и зло, и то непрозирно зло а не прозирно зло, како мисли Бодријар.

Жан Пол Сартр је тврдио да је изворни однос према другом – конфликт. „Ја себе не могу да објективизујем“, пише он, „већ ме објективизује други погледом на моје тело, погледом који ме постиђује и мучи“.¹⁹ Субјективност другог је ствар подозрења и пратећа опасност – и то је онај Раичковићев доживљај прогона из „југословенске Суботице“ као подлога смислу фрагмента *Излећ у Сент-Андреју*, или присећања на ноћни напад Албанаца на његову избегличку породицу у Под-

¹⁷ Исто.

¹⁸ Исто.

¹⁹ *Лексикон савремене културе*, одредница *Алтеритет*, 20.

горици.²⁰ Тај доживљај другог јесте услов објективизације властитог бића и властитог националног бића у процесу склапања слика и идеја о геноциду. Ма колико сталожен дух, и он, у извесној мери, проповеда Сартрову идеју: „Пакао – то су други“.

Анализа Раичковићеве слике геноцида над Србима може се посматрати и из перспективе Ж. Лакана: моја жеља је реакција на жељу другог, мој говор је подређивање закону језика.²¹ У креативном смислу то представља песничково ослобађање од цензуре као контроле другог, отпор и борбу и са самим собом и ослобађање од жеље и језика другог. Указивањем на „маказе у глави“ у аутопоетичким коментарима, Раичковић, заправо, упућује на феномен аутоцензуре – и он се у његовом примеру односи на цензуру усмерену на одржавање власти, а не на одржавање смисла или успостављање канона, што је био историјски смисао цензуре као институције.

И најзад, алтеритет или други и друго, у културолошком смислу, данас, значи однос према мањини и то је основна идеја *Румунској нокијурна* или *Крваве бразде* и *Каије Шумадије*, односно односа према Србима у Румунији и Ђорђу Мартиновићу на Косову. Дубља рефлексивна истога феномена упућује на то, мисли Ж. Дерида, да је ту заправо реч „о другом унутар себе самог“.²²

Историја и поезија и позиција аутора. Истраживање односа и везе историје и поезије, проблема геноцида у лирици и *Сувишној јесми* и позиције аутора или творца из перспективе: *ми о друјима* индикативна је за разумевање поетике писца. Као слободан писац и професионалац, аутор се као уметник развијао посвећен позиву. То упућује на повезаност аутора и естетички однос према поезији и он га именује исказом да је утицај био истодобан. Пред нама је још *poeta doctus* или обра-

²⁰ „За разлог свог првог прогона“ (из Суботице, М.Ђ.), објашњава Раичковић, „сазнао је од родитеља у бесаној ноћи када се догађао нови погром: надомак Подгорице, у осамљеној сеоској кући код далеких и непознатих рођака, иза високе капије подупрте гредама и набацаним намештајем, провео је једну од својих првих ратних ноћи под опсадом наоружаних качака (Арбанаса) који су насртали на православне куће својих дојучерашњих комшија“.

Стеван Раичковић, *Један могући живић*, БИГЗ, СКЗ, Београд, 1996, 168.

²¹ СД 4, 172.

²² *Истио*.

зован аутор, монашки посвећен поезији, а *Дневник о поезији* показује – и науци о књижевности.

Ричковић признаје перманентну присилу идеологије и идеолошке државе на процес стварања, чак и утицај на његову форму и избор тема. Поезија као аутобиографија сведочи да је реч о осећању и промишљању губитка властитог идентитета, слободе и културе и сударима не само са процесима једнопартијске присиле у друштву, већ и са оним што се у лексикону модерне културе именује као глобализација света. Али, све то било је истовремено и услов да он постане „утемељивач“ једног аутономног књижевног система и стила, на што упућују форма сонета и двостих као један раичковићевски модел певања, прожимање песничког и прозног израза и непрестано *неутралисање* (овај писац, овај ко то говори итд) аутора као субјекта, доминантног у коментарима и *Дневнику о поезији*.

Као творац потврђује „личне духовне творевине“ и не понаша се „као уметник без дела“. Када пева о геноциду над српским народом кроз историју, на фону идеје не износи само политичко-идеолошке разлоге или значења, већ тихо и драматично апострофира најдубље хуманистичке идеје, какве има на уму и романтичар Ф. Шилер у свом геслу: „Говори ли *душа*, то, ах, више није *душа* која говори“. И ма колико се трудио да неутралише функцију аутора, центрирајући значење и идеју као историју зла и геноцида, он показује како је *то* било *оно* што га је трајно и једино усмерило ка поезији.

Али, фрагменти о геноциду се појављују и изван ауторове интенционалности и центрираног значења као текстови који умножавају значење и извор су многоструке понуде значења, како функцију текста тумачи Р. Барт. Понуде значења се, по У. Еку, откривају у три равни као: естетске намере аутора (*intentio auctoris*) (а), онога што текст независно од тога говори (*intentio operis*) (б) и онога што читалац, вођен властитим импулсима, налази (*intentio lectoris*) (в). Раичковићевом моделу мишљења поезије као укрштеног модела језика и стилова прозе, поезије, науке, медија, фотографије, права и реторике, овај теоријски принцип апсолутно одговара, јер је заправо једино могућ или оптималан да изрази *везу и однос* историје и поезије. Он је зачетник тог модела и има посебан ауторитет. *Фрагменти* заслужују да буду „предмет концентрисаног посматрања са дистанце испуњене поштовањем“. Њихову ауру

чини средишна тема уметности: *Зло над човеком*,²³ односно филозофија зла. Као такву филозофију Раичковићеве уметности овде посматрамо из суженог угла: *ми о друјима*.

У речнику савремене културе аутентичност значи право прописивања закона самом себи и нужен је предуслов филозофије сваке критичке спознаје. И. Кант говори о три одлучујућа момента аутономије:

- о аутономији разума у односу на теоријске законе природе;
- о аутономији ума у односу на практичне законе слободе;
- о аутономији рефлексивне моћи суђења у односу на моралне и естетичке феномене.²⁴

За разумевање Раичковићеве *Сувишне њесме* и фрагментата о геноциду из перспективе теме: *ми о друјима* битна су последња два предуслова, посебно трећи, јер обележава савремену културу и демократију.

Као аутор и народни песник, он пише не зато да оствари лепу форму, већ да подстакне критичку моћ суђења и претпоставке за етичко усавршавање човека. Он је на трагу и Кантове идеје да је лиричар кадар да у модусу игре, помоћу метафора и симбола, изрази најзвишенија осећања и недоступне идеје свог субјекта. Али, када је реч о настанку уметничког дела, *Фрајментии о ѡноциду* и то потврђују, јасно је да уметник непрестано подвргава себе самокритици и да се одваја од онога што је друштвено и идеолошки допуштено. Он улази у строго поверљив материјал и поље забрањеног и тако их чини осветљеним и доступним. То је услов да поезија сама себе ствара и одржава, а посебно у критичком дијалогу са историјом, што чини *Сувишна њесма*. Опажање уметничког дела, које се кроз историјску дистанцу мења, мења и само дело. *Узрок и ѡследица* као дејство се у уметничком делу не могу схватити као хијерархијски и вертикални след. Као што аутор није само творац него и продукт свога дела, тако и дејство уметничког

²³У промишљању односа и везе добра и зла, Николај Велимировић полази од теолошког становишта: „Главни садржај историје човечанства јесте решавање и уређење односа људи према Богу. Све остало су епизоде шатирања главног изгледа. Периоди историје човечанства представљају или плиму или осеку растојања човека и Бога.“ У плими уметници су инспирацију налазили у Богу, а у осеци су налазили у природи.

Николај Велимировић, *Мисли о добру и злу*, Невен, Београд, 1999, 71.

²⁴*Лексикон савремене културе*, одредница *Ауѡномија*, 59.

дела није само његова последица него и његов узрок.²⁵ Дејство стално одређује биће и облик уметничког дела и зато се дело опажа као „чвор или привремена тачка концентрације“.

---

²⁵ *Исто*, одредница *Дејство/Последица*, 96.

Ранко ПОПОВИЋ

ЋОПИЋ НОВЕЛИСТА

Према неким од стандардних одређења, рецимо ономе из *Рјечника књижевних термина* (Београд, 1986, аутор одреднице Ј./оже/ П./огачник/), новела представља краћу прозну форму усменог коријена, утемељену на сажетом а карактеристичном, често кризном збивању, које је у стању да предочи човјека повезујући му судбину и карактер, и које је додатно обиљежено неким изненадним, одлучним обртом као видом кристализације укупног садржаја. Приповиједање у новели се концентрише коришћењем драмске технике, слиједом експозиције, заплета, обрта и расплета, с тим што се обично наглашава да је ријеч о сценском исјечку који не допушта класичне приповиједне ретардације и детаљније сликање миљеа. Основно начело обликовања грађе је економичност поступка, односно активирање поступака апстраховања и концентрације, што изискује скоковите интервенције у сижеу, али истовремено увјерљив унутрашњи развој и јак ефекат поенте. Догађање је и фабуларно и временски и просторно стриктно омеђено, а сведен је и број актера, односно карактера. Још од времена романтизма за новелу је карактеристично присуство бајколикних, мистериозних и сновидних елемената, а основна преокупација модерне новеле, израсле на мопасановско-чеховљевском наслеђу, јесте разорни и уништавајући *продор живошта у судбину осамљена човјека*.

Ако се већ у првом летимичном покушају дио прозног опуса Бранка Ћопића примјери овако одређеним начелима жанра, неће бити посебно тешко утврдити да Ћопић по неким важним особинама свог умјетничког дара јесте и новелиста. У распону који чине класично приповиједачки обликовани романи и његове краће прозе, оне понајбоље ране и оне несумњиво најбоље, које чине први дио књиге *Башића сљезове боје*, за ову прилику су, као довољно карактеристичан узорак, одабране

приче из збирке *Скиџи јуре зеца*.²⁶ Најлакше је препознатљива код Ћопића свуда присутна црта органске везе с духом народног, усменог приповиједања, из кога он заиста израста и коме много дугује. На ту повезаност највише упућује често присуство типичних говорних формула у тексту, понајвише на самом почетку, у маниру отварања приче, а каткад на оним мјестима гдје се она одлучније ломи зарад маркирања нове важне сижејне линије или увођења новог лика: *И ѿако ѿи је мој ѿужни и весели ђего дочекао и ѿо да се једнога дана сусрејне и ѿоразѿовара и са самим ђаволом,... (Шайаѿи); И ѿако је мој дјед Раде живио и вијек вјековао сасвим ѿпросио и једноставно,... (Славно кумовање); У моје куме Саре била крава Мркуља,... (Крава куме Саре); А оѿкад бар ја ѿамѿим, наш сеоски звонар одувијек је био сѿари Ђука Ђућук,... (Звонар); Колико нас је било ѿога ужареног јулског дана, ѿиѿај ѿи драѿо бога. (Скиџи јуре зеца); Кад већ еѿлен и до ѿовечеѿа дође,... (Звонар), итд. Начин на који Ћопић протетички надограђује усмени модел литерарним елементима најочитији је кад се комбиновање остварује у само једној реченици, као у овом случају гдје су у заграду стављени конотати који припадају писаној традицији: *Било је ѿо, хоће ли – неће ли, негдје крајем (ѿиѿомоѿ сјајног) михољског љеѿа, (ѿуног ѿрејерења и ѿлавейнила)*. Многобројни су случајеви да у оквиру основног (усменог) модела једва и препознајемо стилске конотате, јер су тако мајсторски уклопљени у усмени денотат, да их и није лако препознати као елементе другачијег извора и поријекла. Најчешће је ријеч о неким од типичних Ћопићевих стилских поступака којима се остварују хумористични ефекти: *Тих дана, /дакле/, женио се некакав Ђуро Ђукман, /гржећа сѿарчина/. /Усјекао себи/, у забиѿи ѿод ѿланином, /неѿиѿо бабейшине/, ѿа навалио на ђега Рагу да му буде вјенчани кум. (Шайаѿи)* Наратолошки гледано, Ћопићу је и у овој прозној врсти најближа позиција *ѿриѿовједача свједока*, који често бива и нескривени учесник, задржавајући и у тим, али и у другачијим позицијама висок степен*

²⁶ Прво издање *Просвјеша*, Београд 1977. Наводи у овом раду донесени су према издању Сабраних дјела Бранка Ћопића, *Свјешлост*, Сарајево 1987, 14. књига. И прво и ово касније издање имају важну, карактеристичну посвету: "Успомени Петра Кочића, поводом стогодишњице рођења великог крајишког пјесника и бунтовника (1877-1977). Обасјан завичајним ватрама његове литературе, још у раној младости заволио сам све оно што и данас волим и због чега човјек, у ствари, и живи."

ауторске компетенције. Прво лице једнине, које се готово неосјетно и природно претапа у прво лице множине, код Ћопића је услов основног тона у коме је садржан темељни умјетнички залог увјерљивости, односно упућености и доживљености. Али, тај тон се у основи задржава и кад је у питању приповједна позиција трећег лица, било да се ситуација рјешава извјештајно или сценским приказивањем, тако да се може говорити о јединственом, или бар превладавајућем типу фокализације, који се суштински заснива колико на сувереном познавању једног типа менталитета, толико и на стилски надмоћно а препознатљиво уобличеном умјетничком сензибилитету, чија је прва карактеристика императив неприпуштања зла у причу. Ћопићев антрополошки програм није, дакако, радикално порицање нити игнорисање зла већ један специфични еуфемистички отклон благохуморне интонације, а још понад тога, митологија чистих, непомућених простора безазлености и доброте, какво је дјетињство, и, најзад, вјера у људе који по милости Творца бивају такве оазе чистог добра, добра по себи, али не и за себе него увијек за друге. Његови *нишчи*, *божји људи* заре привидом апсолутне наивности, најприје као *шећуцљиви* људи који непрестано бају, који се таквим збором бране од свеприсутног а неизмјерно пакосног зла. То им је прва стилска одредница, коју Ћопић радо измјешта из управног говора и у позицију приповиједног објективитета, без бојазни да би могла бити нарушена вјеродостојност тачке гледишта. *Старчина* се, упркос норми, у Ћопићевој стилистици осјећа као хипокористик, али писац ће и додатно, морфолошки да уприроди ствар па ће често да се јаве некакви *старцови* и *старкелаћи* или честити и чисмени *старчићи*; пушка је мање опасна ако се назове *шкљоца*, или бар *јуцаљка*; *земљица* јесте тврда, али је драга и тепања достојна, поготово кад човјек окрене леђа каквој неподопштину па пожури знаним путем у сигурно заклониште; *врелце* је ионако чиста љепота и *цабна благодан*; готово никад се не пљује, понекад *иљуца*, али никад на *крушац*; јагањци пасу поред *рјечице* и по *брдељцима*; *кравцу* *Мркуљцу* је грехота и *ируићем* дотаћи (а и чему, кад би и *Оченаш умјела да очати само кад би јој човјек зеричак њомоао*, како тврди *Њего* Раде за ово необично *марвинче*); *стриц* *Савица* не веже своју *кобилицу* кад улази у цркву да се *зеричак* и *маличак граиашном* Богу помоли... („Деминутиви, та пуста нежност и самозаљубљеност језика, Ћопићу свагда

полазе за руком“, каже Милован Данојлић у драгоцјеном есеју *Најбољи Ћопић*. „Он деминутиве гради од свега, убацује их и тамо где нам се чини да се у нашем језику не могу одржати. Такво једно чудо од деминутива је, на пример, ово типично ћопићевско *шћојодарце*, поименични адверб необичног звука и смисла.“) Одмах се уочава да Ћопић овакву лексику функционално дистрибуише тако што је додјељује својим *занесеним* ликовима, којима је у тој богоданој занесености и карактер и онтолошки разлог бивања, али и снага да се надвлада зло.

Прва прича (новела) у збирци носи наслов *Шћипић*, а могла би да се зове и *Сусрећ с ђаволом*. Главни актер је дјед Раде, а вријеме дешавања је оно толико Ћопићу драго бајковито и сновидно, али и мистериозно и мистично вријеме касног, сјајног михољског љета, кад и задњи „помркљеша умије да се заборави и занесе“. То вријеме код Ћопића није само основна одредница атмосфере, оно је заправо први услов приче. Експозиција и заплет ријешени су на цигло двије странице, низом карактеристичних и живописних детаља, али на једноставној сижејној окосници коју чине неприлични поступак и заслужена казна. Обичајима противно, неприлично старачко вјенчање за дједа Рада као невољног кума само је једна од многих *сћепљаних мрћивоузлица* која ће му ставити савјест на испит и потврдити карактер као судбину; он то прима по неком вишем, обичајном морању и не помишљајући да је могуће избјећи неприлику, коју ваљда зато тако једноставно сагледава и саопштава: „Тако му то иде, почне ђаво с бабом па заврши с кумом“. Присуство нечастиве силе и писац и његов кључни лик осјећају и разумијевају као резултат несклада, противљења природном току ствари, исклизнућа из освјештаног и овјешталог поретка. Ако се тумачење сведе на културолошку раван, онда је у експозицији ове Ћопићеве новеле као основну диспропорцију могуће уочити упад карневалског елемента у рурално-патријархални свијет. Нелагода од неприкладног тежа је и од страха за тог Ћопићевог *кукавној забринућој ђољодјелца* и он нема шта друго да јој супротстави до своје наивне једноставности, укочене озбиљности и безлобивога хумора, за који су способни само они, како и Карлајл каже, који имају *ћојло саосјећање са свим облицима ђојстојања*. („- А ђаво им памет знао шта им је, мене су давно прошле те беспослице“ - одговара дјед Раде ђаволу лично на шкакљиво питање, исто као

што би то казао кавом свом повјерљивом исписнику.) Гледан са *подрмечке сџазе* (што је читав један културни и духовни комплекс), и то гледан као појава, ђаво је прилично типизована *маскара*: „Тек што се спустио на углачану камену плочу поред врела, кад ли, с друге стране извора, однекуд се изненада створи побратим у црвену капуцу и риђим чулавим – чакшире ли су, ноге ли су! – нек сам враг зна... – Е, ово нијесу чиста посла! – озебло се стресе дјед и тек тад смотри да овај гологлави побро има као неке кратке јареће рогове који му виरे из коврцаве косе.“ Увјерљивост *обратној* сусрета интензивније од физичког портрета нечастивог и пар момената у опису унутрашњег дједовог стања, остварује један готово узгредан детаљ, „*мали ножиић шклойац` с корицама од роџа какав обично носе чобанчаг*“, који остаје крај врела након ђаволовог муњевитог ишчезнућа и који свједочи Ћопићево новелистичко мајсторство у избору оне незаобилазне *моћне сџињице*. Тај детаљ неодољиво подсјећа на онај Андрићев *ђавољи дукати на ћурији*, ма колико га Ћопић потпуно супротно функционално третирао, без наговјештаја да би га неко могао наћи – „Не би га, вала, ђедо дирнуо таман да му даднеш жути дукат и државу приде“ (на овом мјесту наратолошки се пројављује глас унука Баје, разложен између аутора и лика, али у свему сагласан с душевним склопом дједа Рада, и зато с правом *свезнајући* у односу на њега, до мјере у којој му с лакоћом постаје наратолошки двојник). Обрт у *обратном* сусрету, и значењски кључни, биће ријешен типично ћопићевски, хуморним дијалогом, али грађеним на логички изокренутој ситуацији па стога с примјесама бурлеске, којој иначе Ћопићев смијех није нарочито склон. Дједово уљуђивање ђавола остаје, разумије се, безуспјешно, али бива изузетна прилика да се дјед као емотивни и морални принцип Ћопићеве умјетности детаљније портретише, поготово у изненадном, граничном суочењу са истином, макар и тако *нејогодном*, о лицу и наличју свега са чим се човјек среће и о чему мисли: „Дјед осјети тугу и забринутост у гласу свог саговорника, а у исти мах препаде се неке неподобне истине која изби из његових ријечи. Тако нешто слично казивао му је давно један старац испод планине: *Синко, на овоме свијету све је двосјтруко као, да просјитиш, у јарећој кеси.*“ Али, није то најважније у причи; слиједи нови, онај одлучни обрт који ће као поенту донијети још *нејогодноју* истину о оностраности умјетничког порива, о

загонетној природи умјетности, о њеном тајном савезу с чудним, можда и нечастивим силама. Ћопићева алегорија велике фаустовске теме неће ни једног тренутка нити једном неумјереном претензијом изаћи из оквира знане приче о *добрим старцима и занесеним дјечацима*, али њена снага у тој универзалној равни је тим већа и умјетнички драгоцјенија, само ако се открије и уважи као траг ваљаног тумачења. Јасно је, при том, да Ћопић ништа није конструисао према неком раније зацртаном плану већ је великој теми, и код њега опсесивној, нашао одговарајуће наивне корелате са своје подгрмечке стазе дјетињства. Везање крављих репова, вели прича, јесте ђавољи посао, посао доконика и радозналих несмирника *најправљених мимо дрући свијетѝ*, оних који чују *шайаѝ* воде и вјетра. „- ... Шапће из воде, велиш?

- И кад вјетар пири опет неко шапће крај ува! – похвалим се ја. – Шу – шу – шу! Ја се окренем, а њега нема.

- И с вјетром то дође, па да... Е, е, шашава ђедова глава... Како ли се само онај капутлија на тебе надовезао.“

Неизбјежно је тај ђавољи шапат и везивање крављих репова читати и као меланхолично сјенчену аутопоетику, која има и поетски облик чију трагичност не умањује шеретска поза: *Руко, никаква вјеро,/ ишћо ѝи је шребало ѝеро*; она је различито и у разним приликама варирана, али никад тако убједљиво није звучала и значила као у гласу доброг, брижног дједа који и из својих простих тежачких мртвоузлица зна добро да има туга без пребола и болести без лијека: „Те јесени дјед ме више није остављао самог на пашњаку. Згурен под црним гуњем, сједио је на обнејачалом предзимском сунцу, причао ми ово и оно и забринуто ме пратио погледом, ако бих се ја понекад изгубљено заблејао у магличасте даљине повише Грмеча, тамо гдје је био крај свијета.

- Шта то гледаш, душо? Је л` ти опет неко шушка уз увенце? Ама, како нађе баш тебе, лед га убио.“

(Занимљив је примјер приче *Печаш*, гдје је трагикомично приказан један невољни, унапријед јер *судбински* промашен, покушај дједа Рада да и он буде некаква власт. Ту је моменат наслеђивања судбине као карактера на релацији дјед – унук искоришћен и у поенти, али сасвим изван новелистички предоченог збивања, у облику аутоироничног, нескривено ауторског коментара: „Давно је минуло то незлобиво и безбрижно дјечје доба, а ја, веселник, ударам и дан-дањи своје рођено име

богзна на шта и богзна пода шта. Никад се дозвати памети па то ти је, видиш и сам...“) Ћопићев Мефистофелес креиран је по мјери народног, горштакког искуства и осјећања тајновитог и оностраног, неизбјежно повезаног с моментом сна, што је мајсторски а као узгредно, у новелистичком обрту, назначено ријечима попа Лазара, коме се дјед исповиједа након необичног сусрета: „Ђавола пожалити?! Еј, Раде, прекрсти се ти лијевом и десном. Може се и попити у сватовима, и задријемати крај вреоцета, и усањати свашта, али нечастивог на прави пут изводити и вакелу му читати, е, то само на тебе наличи. Ма ко те створи таквога, да ми је само знати? Ја држим да се то ни драгом богу чисто-начисто не исплати, јок!“. Тако је питање „стварносне“ истинитости централног догађаја постављено само зато да би се из једне неутралне (и компетентне!) тачке гледишта потврдила његова новелистичка убједљивост, а истовремено додатно појачала она пресудна карактерна црта главног лика која му одређује судбину и која се поентом (очекивано, као наслеђе) пресликава у судбини унука, али на неочекиван начин, с продуженом, метаприповједачком функцијом. Као типична мала форма чврсте структуре, *Шааиш* потпуно типолошки одговара и оној кључној одредници новеле коју је Гете звао *нечувеним догађајем*, А. Шлегел и Л. Тик *изузетним* односно *чудесним доживљајем*, а Мелетински *чудновитим случајем на јунаковом љушћу*.

Као потпуно типична особина Ћопића новелисте показује се сучељавање наизглед обичне, комички постављене ситуације и велике, судбински важне теме, која се најчешће у поенти трагички потцртава. Па чак и кад није у питању оштро контрастирање, крупна тема сама по себи усмјерава писца на чисто новелистичка рјешења, призивајући неизбјежно, макар само у назнаци, један трагички тон, често остварен препознатљиво ћопићевски као *смијех кроз сузе*. У случају новеле *Тројлав Арајине* велика тема умјетности, заогрнута у рухо сеоске лакрдије, открива се проблемски у два доминантна, готово неизбјежна момента: њеног магијског дејства и односа према тзв. стварности, те односа власти према њој. У овом другом моменту, који је увијек као умјетнички изазов мач са двије оштрице, и код Ћопића се осјећа присуство тезе, истина, у великој мјери сузбијане и пригушиване комиком. Ако се уваже неки нимало занемариви ванкњижевни разлози, није тешко докучити зашто је писац прокажене *Јерейичке љриче* овдје са

толико страсти карикирао сеоске и среске властодршце збуњене цртачким умијећем једног обичног пољаревог сина, и посебно згрануте чињеницом да нигдје није прописано шта се смије а шта не смије цртати. Мада је далеко од Ћопићевих најљепших прозних медаљона, и ова новела добро показује с каквом лакоћом писац редукује класични приповиједни материјал, уобличавајући га по законима сведене драмске сцене гдје се ликови тек са по једном репликом декларишу као типови на једној степенастој скали друштвене моћи, од попа и сеоских политичара до командира милиције и варошког судије. Заиста *скоковиће* интервенције у сижеу пријеким путем апстраховања и центрације воде ка обрту и хуморној поенти, која ће сеоског првака-дискутанта као заклетог противника „слободе умјетничког стварања“ очас претворити у доброхотног „троглавог“ модела, спремног и да се нашали на свој рачун. Суштински, ипак, значењски најјаче мјесто припада оном танком, као овлаш скицираном слоју приче који за предмет има магијско дејство умјетности, поготово тренутак кад „инвалид без руке“ Ђуро Бањац, а за њим „разни инвалиди чак из других срезова“, долазе да им дјечачина Остоја наслика оно што немају, како би се бар за тренутак утјешили и да би их унуци видјели „какви су били некад док су били читави“. Доследно приказивачки, без иједне назнаке ауторског дискурса, и то из угла наивне свијести, благо карикатурално сјенчено, Ћопић нас суочава с проблемом који је и код Андрића кључни предмет разматрања у поглављу романа *Омер њаша Лајнас* које носи наслов *То што се зове сликар*.

На принципу наивно приказане и изложене велике теме заснива се и прича *Звонар*, једна од оних које иду међу најбоља Ћопићева остварења, изразито усмено интонирана а узорно новелистички ријешена, и фабуларно и временски и просторно омеђена, сведена на мали број актера, са изразитим обртом који шири тематски оквир и усложњава значење. Централни догађај као иницијатор заплета не би се могао назвати изузетним, још мање чудесним, али је у тој мјери *незгодан*, на посебан начин помало и бизаран, да постаје убједљив разлог сукоба и необичан повод да писац уведе још једну велику тему, тему религије. То што је читав један теолошки спор предочен до те мјере наивно да на моменте дјелује и фарсично, у чему је Ћопић врхунски мајстор, не нарушава ни тренутка озбиљност и величину теме. Предмет (или готово актер) суко-

ба је крава сеоског звонара Ђуке Ђуђука, Мркуља, која се побалега у звонари, испред црквених врата, и то буде разлог да се на том мјесту оклизне неки Јоја Талпа, који ће због тога напрасно да се истури као бранилац светиње и врло гласни опадач Мркуље и њеног *сахибџе*. Сразмјерно важности учешћа у збивању, које је и значењска мјера новеле, актери су као карактери обликовани изразито несразмјерно. Јоја Талпа је скициран у свега два оштра потеза као *зекерало и ђаџица*, чељаде *несасџуџане џинџаре*, кога *рођена жена вошџи мјешалицом за џаленџу* и који се тек повремено *расџомами*, наливен опаком снагом *нове ракије од шљива џрскуља*. Ревносни сеоски звонар Ђука, *дурашњи чича* и посвећеник своје службе, као лик бива саздан по мјери свога односа према цркви и стварима вјере, при чему се у природи тог односа одмах намећу знатне противрјечности: „Оно, истина, да је чича био неки досадан богомољац, то се баш не би могло казати. Никад није стао за пијевницу, јер није знао ни бекнути, није послужио за вријеме литургије, јер је био и неписмен и неспретан, а никад, ваљда, у вијеку није до краја одстајао ни једно богослужење, просто због тога што је, као веома трезвен човјек, сасвим без маште, увијек налазио разлога да то вријеме много корисније употрејеби, и за цркву и за себе. Ко ће, брате, докон стајати и блејати у олтар и у попа кад ионако ништа не разумијеш, а богу је баш запело за тебе, нема друга посла.“ Завршна реченица у цитираном дијелу текста дата је из другачије приповједачке перспективе, као нека врста стилистичког знака да осим Ђуђуку може припадати несумњиво упућеном свезнајућем приповједачу, али и готово сваком понаособ у сеоској пастви, кад би се изјашњавали о тој ствари. Овдје је јединство тачке гледишта апсолутно, за разлику од односа према ситној Ђукиној „настраности“, то јест навици да метење цркве повремено уступа свом сезонском раднику, муслиману. „Није фајде крити“ - казује истинољубиви приповједач – „ишли су наши, неки докоњаци и зајавала, да вире на црквена врата неће ли се Ђукин кићени радник, Ибро, бекељити на наше светитеље и угоднике божје, али баш ништа од тог посла. Не би они њему то баш ни замјерили толико, та чак и ред је да се туђој вјери маличак поспрдацнеш.“ У свега неколико реченица Ђопић је сажео читаву малу студију менталитета једног карактеристичног типа човјека у коме колективно несвјесно пулсира снагом своје митске пуноће, стварајући представу свијета

оштре дуалистичке подвојености, без прелаза и нијанси. Религиозност таквог човјека није нека самоосвијештена категорија, али будући у апсолутном сагласју са својим природним свијетом он се природно и остварује као религиозно предиспониран. Уз све то, он је на неки свој нарочит, скоро механички начин, „тек толико да не пометнеш обичај и да роду глас учиниш“, баштиник предањског језика који из њега проговара древним памћењем ратарске културе, као јединство природног и духовног обреда. Отуда Ђукина апологетска тирада звучи тако увјерљиво: „Балега ти смета, а? Видидер ми господске губице! Ја Мркуљином балегом њиву ђубрим, пшеницу сијем, а од тога моја жена свету нафору мијеси којом поп благочестиве християне причешћује. И ти се сад ту нашао да крављу благодат опорочаваш, једно божје давање, а! Срам те и стид било, угледај се бар на онога мог Ибру, вјеру некрштену, који сваком зна одати његову чест и поштовање, и инсану и ајвану.“ Увучени у вртлог жучне расправе, острашћени и запјењени актери *чињењем* ће потпуно обезвриједити *речено*, негирати га и поставити у потпуну супротност према праштању, смирености и благоразуменију, као темељним хришћанским врлинама. Стога ће на врхунцу заплета морати да се појави пресудитељ и помиритељ, неко ко има снагу истинског ауторитета и коме беспоговорно вјерују обје стране. И он ће се заиста појавити у лику Савице из Међугорја, *честийшої божјеї човјека* «који је умио смиривати чак и најгоропадније лудаке». Он је *соко* ове новеле, један из галерије Ћопићевих *божјих људи*, уз оне Станковићеве и Андрићеве најдрагоцјенијих и најзагонетнијих у свеколикој српској књижевности. Он и ликом и чином и ријечју свједочи постојану вјеру која се испољава као кроткост и одлучност у истовременом јединству, самилост и разумијевање према свему живом. (Ћопићеве божји људи издвајају се и тиме што знају наћи праву ријеч и у оним ситуацијама кад „стаје сваки говор и разговор“, за разлику од људске већине којој је „моћ говора дата само зато да се некако појефтино испетљамо, кад у нешто заглибимо“, како се то наглашено уопштавајућим првим лицем множине, и то мјерено према једном обичном сеоском кљусету, формулише у причи *Бесједа грују Рићану*. М. Данојлић истиче да је „Ћопић посебно одан коњима и старцима, добричинама и божјим људима, скитницама и сањарима“, који се код њега увијек појављују «као смирени и просветљени старозаветни мудраци,

као светлост и радост живота самог») „Бјелокоси чисмени старчић“, сув као бакалар, који у тој сувоћи и чисмености *сви-јетли* и који је у цркву улазио „увијек на она споредна мала врата поред пијевнице“, једнако благо као с људима прича и са својом кобилицом, потпуно увјерен да га она разумије: „- Попричекај ти, Доруша, ту док се ја, зеричак, богу помолим.“ Тог и таквог Савицу зову да пресуди у Јојином и Ђукином спору, а не попа који им је при руци, јер се распра и води на црквеном збору. Институционална званичност у цијелој ствари није, очито, довољан ауторитет; потребна је посвједочена вјера, она која се *осјећа* као чиста божја благодат, а човјек који је носи као сасуд те благодати. Ћопићеви божји људи не мисле о вјери, они је живе; вјера је за њих радосно потчињавање поретку божанске хармоније, односно онај сушти живот у задивљујућој, недокучивој шароликости појавности и односа. Бранећи вјеру, они бране сам живот, а тада њихова благодат зна бити и нешто тврђа: „Мој синко, можеш ти одрати кољена метанишући па опет не можеш барабар стати ни с овом мојом кобилицом, а о крави да и не говориш. Ама зар ти, теле једно недоказано, можеш замјерити једној доброј благочестивој кравици што своју душу маличак одмори у овоме вашем звоннику? Колико бриге, труда, а можда и жалости, донесе крава са собом, кад се спусти у хладовину испред црквених врата. (...) А ти ту, нашао се да једну честиту краву у некакав свети ред угониш, теле, да би ли теле једно улитано!“ Али, Савица није уведен у причу тек да би несаструганог Талпу призвао познанију природног поретка ствари; његова функција *сокола* ове новеле у пуној мјери се потврђује кад тему религије нагло смијени тема идеологије која ће, много година касније, оставити звонара Ђуку „у глувој старости, без звона“, јер ће му унук скојевац (коме „није у закону да се бави звонаријом“) забранити да звони. Управо идеологија овдје бива та тамна и непојамна сила која прави *уништавајући прогор у судбину осамљена човјека*, а човјек тим већа жртва што је несвјеснији те силе и што је даље од ње. Лакоћа којом Савица окреће на шалу читаву ту изненадну ситуацију свједочи, иако веома посредно, понајвише о томе како се идеолошки слој Ћопићеве прозе, онај који се осјећа као агитка, може лако одвојити од средишњег језгра, чији органски дио није никада ни постао. („Не да ти да звониш, а? Па нека, брате, доста си онако упразно лупао, знаш да си додијао чак и мени, горе у оној мојој

шуми. Јеси, вјере ми, само мени било жао да ти то кажем.“) У овој врсти Ћопићевих остварења хумор се у поенти нагло изметне у трагичан тон. Не може да му измакне ни бојжи човек Савица; највише што може у свом присном сверазумијевању јесте да пожали другог као што жали и самога себе:

„- Дабоме да ћу пожалити. Жалио сам ја и своју покојну кобилицу, и твоју Мркуљицу, а човек је, ипак, нешто друго, опхрван у старости тугом и самоћом, глумом самоћом, како ти велиш, знам ја то добро.“

Новелом *Коза*, вјероватно најсрезанијом у књизи, велики и изазовни наратив историје, посредно назначен и потиснут у дубље слојеве текста, обртом је доведен до чистог *ирагедијској* разрешења које, иако *својеврсни фрајмент*, *крхојина универзалне слике светиа* (Мелетински), рефлектује веома густ сноп значења. Новела је остварена као јединствена сцена, готово досљедно дијалошки, са свега пет врло кратких приповједачких интервенција, које понајвише наличе дидаскалији: „Печална тањушна бакица у црном лебди пред жутиим канцеларијским столом и труди се да схвати шта јој то говори власт која сједи с друге стране. – Стара, има да ликвидираш своју козу. Је ли ти јасно?“ Већ прва реплика одлучно уводи основни моменат заплета, да би се из тог почетног контрастног односа имперсоналности власти и личне судбине веома брзо и упечатљиво предочиле посљедице послеријатне политичке одлуке о укидању коза, која метонимијски значи свако ригидно идеолошко засијецање у осјетљиво ткиво живота. И мимо потпуно препознатљивог сатиричког начина, Ћопић је критички знао да се обруши на идеолошка извитоперења новије историје врло директним обликом приповиједног исказа који се обликује као глас народа, а прожет је колико карактеристичним народским хумором, за ту прилику примјерено псовачки интонираним, толико и једном нијансом горчине, талога негативног историјског искуства: „Нека се они, вала, колико хоће славе и прослављају, а ми ћемо, Рићане мој, грунути у историју онако у чопору, цумле и безимено, уз галаму и прашину, уз клепет и звекет, а буде ли неко имао кувета и `форце` да уз пут ваљано и одадре као црквени мужар на светог Илију, ејвала му гласу, живила му кубура! Нек се и види и чује како голотрба раја шенлучи под шареним пенцерима натронтане госпе Историје, опалим јој у шешир!“ (*Бесјега грују Рићану*). Горчина ратног коњевоца и послеријатног губитника,

ма колико убједљива и стилски ефектна, не може постати предмет *трагедијској*, што без остатка јесте судбина *печалне бакице-јасике*, уцвијелене мајке која на концу остаје и без козе хранитељке, сама на свијету. Безимена старица је као и звонар Ђука жртва неких невидљивих и њима непојамних сила, нешто као *колаџерална шпјеџа* у циничном рјечнику ратне доктрине новог свјетског поретка. Уз то, она је и *божје чељаде*, трепетница природом одређена да пати зато што јој је дато да разумије једнако и власт која јој узима козу, и саму козу за коју је сигурна да ће и проговорити «кад крај крају дође». Најзад, она је печална мајка која у рату остаје без јединца, безгласно несрећна женска страна свих ратова, принцип насилно рањеног мајчинства. Она је, дакле, троструко трагична, а то што је безимена значи да је стоимена, општа и вјечна, мада је остварена као лик и личност, а не као начело и функција. По мјери љубави и живота који брани, за њу су све војске и све власти исте, јер их она једино и види у димензији деструкције природног поретка ствари:

„- Све војске једнаке! Како ти то рече, стара? – поче да се костријешу власт. – Зар баш и ми као и они?!

- А шта ја знам, синко мој, које смо ми, а које они, тек – нема мога Илије.

- Не знаш, а?

- Све су то ваши мушки послови, а ја и она моја козица – шта ћемо! – своју

муку мучимо у ономе жаропеку и камену, свака своје јаре брани и над њим гине, а на крају, све је цабе, остану нам пусте и очи, и срце, и руке...“.

Сви елементи строге и веома захтјевне новелистичке композиције присутни су овдје, почевши од сажетог и кризног збивања, одлучног, у овом случају трагичног обрта, те наглашеног коришћења драмске технике. Јасно су уочљиви висок степен апстраховања и концентрације, максимално сведен број актера и јак ефекат поенте. Ђопић ни овдје није пропустио да макар у назнаци активира и моменат тајновитости, „лагашну струју празновјерна страха“ коју представник закона осјети пред старицом чија му се толика љубав за једно бесловесно створење учини као нешто што није од овога свијета. Истовремено, ово је једна од рјеђих Ђопићевих новела у којима је готово потпуно одстрањена усмена казивачка интонација и тек на махове, у ријетким пробљесцима примјетна је у говору

лика. Историја, и њен утицај на *судбину осамљена човјека*, као велика тема ове новеле дата је у неодвојивом јединству са њој блиским темама идеологије и власти. Управо су у новели најбоље примјетни разнолики начини умјетничког третмана тих Ћопићу иманентних тема. Оно што је у романима развијао као велику епску фреску, у новели се техником апстраховања износи као сажетак, често уз помоћ добро знаних усмених казивачких образаца, као с почетка већ помињаног *Печайиа*, гдје се у свега неколико реченица сабија читав Први свјетски рат, додуше из тачке гледишта човјека с далеке (али ништа мање трагичне!) периферије историјских дешавања: „И тако пође невоља за невољом, враг за ђаволом, ђаво за нечастивим, ухвати се читава вујаљка, вук за вуком у мркло вучарно доба. Најприје некакви наши дјечаци – још то ни војске служило није!- убише у Сарајеву царева синовца. Онда се убрзо зарати, све оде на Карпате, на Пијаву, на Србију. Умрије затим и цар Фрањо Јосиф, поскидаше звона са цркава, пристиже љута глад, а онда навали тешка морија, `шпањолска`, побоље се силни народ. Тако, тек што се човјек извукао из оне ватруштине и грознице и почео се пребројавати – ко ли је умро, ко ли погинуо!- ето ти новог чуда и белаја. – Преврат! Пропала Аустрија, а заступила је Србија.“ У истој новели је *шошем* власти, сагледан из перспективе чемерног пољодјелца, антрополошки освијетљен као нешто суштински неприпадајуће човјеку, противно његовој правој природи и свеукупном божјем поретку. И док у тој и сличним новелама, уз обилату помоћ комичних ефеката и успјелих обрта, готово по правилу критичку оштрицу казивања приближава граници трагичног, Ћопић ту границу у новели *Коза* потпуно прелази и осваја чисти трагедијски израз великог и опсесивног наратива историје:

„- Шта ћеш, наше било и прошло. Кад идеш ти, идем и ја. Жао ми само овога твога јарета, тек је очима прогледало. Знаш ја, рођено моје, како је то, имала сам и ја свога Илију, јела си из његове руке, док си још била оволицна козица... Мој Илија, јабуко дивија... мој Илија, пјесмо најмилија... Ето ти, још ћу и забугарити од моје туге непроболне, црна сестро моја...“

Трагика једног људског живота, вишеструко потресна и језички убједљиво остварена, нарочито у овој поенти исповиједно-нарицајног карактера, постала је једним функционалним дијелом метонимијска слика трагичног дејства историје.

У односу велике теме и њене наративне адаптације, то је управо онај кључни обрат који је најтеже убједљиво остварити, а који је Ћопићу тако често полазио за руком. Зато је новела веома важна у његовом прозном опусу са становишта вриједности крајњег умјетничког резултата. „Оно што на четири куцане странице жарко светли, у поглављу романа мутно тиња“, с разлогом тврди Данојлић, који је у поменутом есеју проницљиво запазио нешто за шта је само пјесник способан – то да је Ћопићево суверено познавање свијета о коме пише „заправо сувишак знања о стварима, што ће рећи – овејана поетска мудрост“ управо оно што му омогућава да као новелиста „у главном потезу, у првој скици, никад не промашује“. У књизи *Историјска њоејшка новеле* Мелетински износи запажање да ту врсту карактерише сасвим појединачан конфликт иза кога може *ћровиривајти и нешто фундаментално*. Код Ћопића новелисте то нешто фундаментално, за ову прилику звано великом темом, јесте можда и основни услов новеле, увијек лирски сјенчен, елемент који се унутар истог остварења често грана и умножава, у том *ћровиривању* које на нивоу значења далеко надилази сам конфликт.

Радоје ШОШКИЋ²⁷

СТАРОЕНГЛЕСКИ ЈУНАЧКИ СПЈЕВ БЕОВУЛФ: ЕПСКИ МЕГДАНИ У СВЈЕТЛУ ХЕРОЈСКЕ ИНИЦИЈАЦИЈЕ²⁸

Сажетак: Рад се бави анализом епских мегдана у англосаксонском епу *Беовулф* у свјетлу херојске иницијације јунака епа. Рад полази од хипотезе да динамику спјева *Беовулф* покреће превасходно *моћив обране ојрађеној сџанишиа* – замка Хеорота и земље Геата од сила хаоса (чудовишта Грендела, његове мајке и змаја). Борба против чудовишта изискује јунаково вршење *каџавасиса* током ког он доживљава ритуалну смрт иза које слиједи његово поновно рођење у статусу културног хероја, краља, што све одговара структури традиционалне јуначке иницијације чије прадавне слике налазимо и у *Беовулфу*: испите храбрости, одлазак ван култивисаног свијета у свијет „мртвих“, симболичка смрт и васкрсење.

Кључне ријечи: епски мегдани, херојска иницијација, одбрана станишта, катавасис, ритуална смрт, поновно рођење.

Класична англосаксонска епопеја *Беовулф* (*Beowulf*), настала у времену које је претходило миграцији англосаксонских племена око петог вијека нове ере, представља творевину изузетне имагинативне и поетске снаге (језика алитеративног и метафоричног)²⁹, несумњиво чини дио првобитног фолклора

²⁷ Контакт подаци (и-мејл): radoje.soskic@yahoo.com

²⁸ Рад је настао у оквиру истраживања која се изводе на пројекту *Превод у систему комјарашивних исџраживања срџске и сџране књижевности и кулџуре* (ЕДБ 178019) које у цјелости финансира Министарство за просвјету и науку Републике Србије.

²⁹ Англосаксонска поезија, креација министрела (или енг. *scops*), не познаје риму нити се повинује

компликованој метрици латинске прозодије. Њене главне особености јесу *џоеџичности* која се постиже *алиџерацијом*, стих подијелен на два дијела јасно одвојена *џезуром*. Стих је алитеративан, што значи да се у сваком стиху понављају одређени гласови/група гласова на оним мјестима гдје пада

старих Германа који су његовали технику приповиједања у виду усмене прозе. Како у том периоду није постојала техника писане ријечи, најранија дјела енглеске (англосаксонске) књижевности била су производ стваралачке маште минстрела (енг. минстрелс) или краљевих пјевача (енг. сцопс) који су их појали, рецитовали или говорили. Првобитна англосаксонска књижевност је стога била усмена у форми, састављена како би била казивана, и представљала је у бити облик колективног искуства коме су били изложени сви чланови друштва, што је свакако морало подразумијевати специфичан психолошки однос између стваралаца/рецитатора (краљевих пјевача/минстрела) и њихових слушалаца сачињених првенствено од младих, неискусних, непосвијећених ратника који су били на прагу упловљавања у бурне, опасне и смртоносне воде вокације ратничког живота карактеристичне за англосаксонски пагански свијет.

Иако је *Беовулф* настао у Енглеској, догађаји описани у њему збивају се у скандинавским земљама одакле су крајем петог вијека нове ере водећа германска племена Англа, Саса и Јута кренула у освајачке походе на романизовану Британију потиснувши тадашњи амалгам келтско-римске цивилизације ка маргинама британских острва. Након повлачења Римљана из Британије услиједио је „мрачни период“, стагнација на пољу књижевног стваралаштва будући да је поменуто доба британске историје било исувише хаотично за књижевно стварање које захтијева извјестан степен стабилности. Ипак, заоставштина Англосаксонаца у виду језика и првог најзначајнијег дјела-носиоца грађевине енглеске књижевности – епа *Беовулф*, пресудно је утицала на формирање британске културе, за разлику од површног утицаја Римљана, и поред тога што је њихово насљеђе Британији садржавало два, за то вријеме, изузетно значајна елемента - латински језик и Хришћанство. Упркос чињеници да су Англосаксонци покрштени током седмог вијека нове ере и да је хришћанска црква као једини свјетионик знања/писмености у то доба настојала да потисне њихова паганска усмена предања, Англосаксонци су успјели да очувају своје паганске легенде кроз причу и пјесму, изразито дидак-

---

нагласак. Поред ових, важна карактеристика англосаксонске поезије јесте употреба метафоричних сложеница (енг. *kennings*), за изражавање чијих идеја је пјеснику Шејмусу Хинију, преводиоцу *Беовулфа* на савремени енглески, било потребно четири ријечи.

тичке намјене, предаване надлазећим покољењима у сврху њиховог поучавања и посвјећивања у свијет духовних врједности заједнице и митолошких предања.

Легенду о Беовулфу записао је и у духу хришћанске идеологије преобликовао хришћански пјесник, највјероватније монах из Енглеске, између средине седмог и краја десетог вијека нове ере, на језику који је данас познат као староенглески (в. Петровић 1999: 54). Иако пјесник живи у доба Хришћанства, на већ покрштеним Британским острвима, његов имагинативни свијет још увијек походе усмена предања из англосаксонске паганске континенталне прошлости. Отуда су у спјеву творевине паганске маште у виду разних немани попут људождера, тролова неминовно претрпјеле уплив хришћанских елемената. На примјер, у смрти Грендела и његове мајке који су опјевани као „становници пакла“, „божји непријатељи“, „Каинови потомци“ уочљива је извјесна религиозна метафора. Беовулф је на тај начин преосмишљен као метафора борбе сила добра против сила зла. Како ове немани умиру (од руке Беовулфа) тако умире и паганизам и бива замијењен Хришћанством. Међутим, прича о судбини душе у загробном животу – типична у хришћанској литератури – не појављује се као доминантна.

Осим неколико међусобно повезаних језика који су временом еволуирали у енглески, Англосаксонци су собом донијели и класни систем који се нужно подударао са патријархалним (паганским) погледом на свијет прожетим херојским кодексом понашања. Попут пјесника који одабира и преобликује усмене формуле унутар поетске традиције, тако се и англосаксонски јунак управљао према традиционалном репертоару понашања познатијем као Херојски Код. Наиме, ради се о систему неписаних правила понашања односно својеврсног уговора између појединца и заједнице (ратника) који га обавезује на беспштедну, неустрашиву и одважну борбу на мегданишту, потом лојалност краљу као отјеловљењу патријархалног поретка на нивоу државе са којим јунак ступа у однос реципрочних обавеза. Херој, пошто докаже своју лојалност господару, поред награда у виду материјалних добара заслужује и „част“ како у апстрактном тако и у конкретном смислу. У апстрактном смислу, „част“ одговара добијању „почасне“ позиције унутар заједнице (енг. цомитатус), док у конкретном смислу она значи добијање заслуженог сљедовања блага.

Пошто се докаже током живота својим беспријекорним јуначким држањем на бојном пољу, храброшћу и стоичким пркосом смрти, херој бива овјековјечен кроз пјесму краљевих пјевача која се преноси потоњим генерацијама, творећи тако доказ јунакове бесмртне славе (гр. *клеос*) којој је свјесно посветио цјелокупан свој живот. Унутар таквог система реципроцитета, значајан је однос међусобне зависности између пјесника и самог јунака. Пјеснику (обичном човјеку) је јунак неопходан како би га заштитио у борби док је хероју пјесник потребан да га опјева и слави кроз пјесму/усмено предање и учини успомену на њега бесмртном, митологизујући његов лик и чинећи га тако егземпларним митским моделом понашања. Тако настале пјесме имале су недвосмислен дидактички карактер и иницијатичку сврху. Кроз њих се будућим покољењима јунака предавало не само културно корисно знање већ су служиле у сврху иницијације/посвјећивања неискусних ратника у духовне традиције родовско – племенске заједнице. Њихови сижеи се циклизују око лика митског хероја чије је дјеловање егземпларно: да би се ефективно постао јунак, мора се што више наликовати на митски модел. Управо је у таквој клими и настао староенглески јуначки еп Беовулф, дуг 3282 алитеративна стиха, који обрађује англосаксонску паганску легенду о скандинавском принцу Беовулфу³⁰, одважном ратнику земље Геата, чија је судбина нераскидиво везана за очување патријархалног поретка (космоса) од уплива сила хаоса оваплоћеним у спјеву кроз његове епске непријатеље - хтонска чудовишта Грендела, Гренделове мајке и Змаја, дјеловање које одговара и једном од елемената активности културних јунака – прапредака, или демијурга. У скандинавском фолклору присутна је тема борбе културног јунака против чудовишта и људождера, који имају обличје полуљудских и фантастичних бића (тролова, змајева) и ометају миран живот људи. Како се Беовулф бави подвизима јунака (а не бога), класификован је као еп (а не као мит). Међутим, пошто своју снагу одмјерава са циновским

³⁰ Џозеф Кембел тврди да још увијек није доказано да је јунак спјева Беовулф био историјска личност какав је био краљ Артур, његов британски савременик. Краљ Хигелак, његов ујак у епу, био је стварни краљ Геата, њемачког народа родом из јужне Шведске. Историјски извори наводе да је Хигелака убила франачка војска у бици на Доњој Рајни око 521. године нове ере. Хротгар, краљ Данаца коме Беовулф у спјеву прискаче у помоћ, такође је био историјска личност (Петровић 1999: 300).

чудовиштима и чак односи побједу над њима, херој се може сматрати полу-божанством. С обзиром на бројне подударности, Беовулф се може посматрати у односу на митове које по својим особеностима спадају у групу патријархалних митова (митова дисоцијације)³¹, прије свега у односу на митове о Тору и Водану, скандинавским мушким божанствима, чији се сичеи циклизују око лика културног јунака који убија чудовишта у циљу заштите Космоса. Групи митова који понављају наведени образац убијања чудовишта припадају и чувенији митови о подвизима Тезеја који убија Минотаура, Гилгамеша који убија чудовиште Хумбабу, Аполона који убија Питона, Персеја који односи побједу над Медузом итд.³²

Из елемената мита о скандинавским обојеним културним јунацима Тору и Водану (*Thor, Wodan*), херојским борцима који ограђују богове и људе од чудовишта, израња лик Беовулфа чије јунаштво нужно опонаша митско, егземплярно дјелање поменутих германских богова. Беовулфова егзистенција се кроз низ епских мегдана са чудовиштима, што је неодвојиви дио ритуала јуначке иницијације, обликује према моделу који су открили богови или митски преци јунаци пошто „за сваки ритуал постоји божански образац, архетип“ тако да „свако друго човеково дело постаје делотворно уколико тачно понавља чин који је на почетку света и века извршио неки бог, херој или предак“ (Елијаде 1986: 13-14). Јелеазар Мелетински, чувени руски истраживач фолклора, књижевности, историје и филологије у својој студији *Увод у историјску њоеишкy еја и романа* прихвата становиште О. М. Фрејденберг по коме се „поетска метафора надограђује на конкретан митолошки сми-

---

³¹ Весна Лопичић у својој књизи *British studies course book* (2003) помиње еп Беовулф у контексту митова дисоцијације чији је настанак везан за побједу патријархата над матрицентричним друштвом. Митови тог типа говоре о херојским борбама мушких јунака против чудовишта у разним облицима које очигледно симболизују природне силе, снажно демонизоване доласком патријархата, за разлику од претходног периода матријархата када се Природа доживљавала као „Мајка свег што живи“ (Лопичић 2003: 51-52).

³² У односу на тип митских образаца, Јелеазар Мелетински разликује групу архаичних митова о прапрецима, културним јунацима који *сјиварају* свијет, а свој живот завршавају трансформисањем у неко биће из природе (типично за фолклор аустралиских Аборицина), и других врста митолошког приповиједања, протојуначких легенди о борби против чудовишта, бића из природе, која више немају статус тотема, већ представљају демонизована створења која ометају мирнодопски живот људи (Мелетински 2009: 31-34).

сао“ (Мелетински 2009: 14). Мелетински вреднује мит као „предисторију књижевности“, „песничке форме и категорије у настајању“ (Мелетински 2009: 5-7) наглашавајући да „митологија као идеолошка доминанта првобитне синкретичке културе чини „тло“ и „арсенал“ у настанку уметности уопште, а посебно књижевне уметности“ (2009: 31). У том контексту, Беовулф се може одредити као „архаична форма јуначког епа која непосредно наставља традицију првобитно митолошког приповедања“ (2009: 12). Може се, дакле, закључити да Беовулф представља усмени текст који осцилира између књижевног и митског, односно текст који садржи и поетске и митске елементе.

И поред значајне поетске (хришћанске) интервенције, радња епа је утемељена на приповиједању о ратничкој култури и вриједностима изгубљеног времена, задржавајући реликте из своје ране усмене форме. Елементи које Беовулф задржава из пре-хришћанске ере (архаичног или првобитног фолклора), укључују лик културног јунака, заштитника и организатора живота, културних и религиозних институција родовско-племенске заједнице, који се бори против хтонских чудовишта као екстернализованих сила хаоса што пријете разарањем спокојног живота људи. Такође, елементи уткани у потку епа и који су без сумње везани за скандинавску културу усменог предања паганске религиозности јесу родовска освета, херојски кодекс понашања, смртна вјерност краљу његових сљедбеника, потом мотив злата и његова часна расподјела након успјеха у биткама итд. С обзиром да говоримо о вриједностима идеологије ратничког друштва, нужно је обратити пажњу на вјероватно и најзначајнији елемент од свих поменутих - елемент херојске иницијације која је чинила специфичну, чак и пресудну, димензију егзистенције ратника тог периода. Мирча Елијаде, историчар религије, филозоф и писац, жали због чињенице што модерна друштва више не познају иницијацију традиционалног типа истовремено истичући изузетан значај који је она имала за човјека архаичних друштава:

„Обично се под иницијацијом подразумева скуп обреда и усмених порука који за циљ имају коренити преображај религиозног и друштвеног статуса лица које се иницира. [...] После завршетка својих искушења неопфит ужива једну потпуно друкчију егзистенцију од оне пре иницијације; постао је други. Од разних категорија

иницијације пубертетска је посебно важна да би се схватио пре-модеран човек. Тамо где постоје, обреди преласка су обавезни за све младе из племена. Да би стекао право да буде примљен међу одрасле, адолесцент мора да се суочи са низом иницијатичких искушења – захваљујући управо тим обредима и откровењима која они садрже, он ће бити признат за одговарајућег члана друштва (Елијаде 1994: 7-8).“

Архаичне митове о културним јунацима, који се боре против демонизованих створења (која су изгубила статус тотема) из природе са којима је немогуће успоставити креативан однос, карактеришу тзв. искушења у „земљи мртвих“ унутар обреда иницијације (Мелетински 2009: 36). Символика иницијације у митовима се остварује кроз различите мотиве. Типични су: прождирање јунака од стране чудовишта и њихово ослобађање из утробе, потом (још рационалније) побједа над хтонским чудовиштима, силама хаоса, понекад у редосљеду родовске освете. Врло су чести и мотиви боравка групе дјечака у власти демонске старице у шуми, односно негдје ван култивисаног свијета. Цинови, људождери и хтонска чудовишта се у јуначким митовима јављају као ратни непријатељи, отмичари, рушиоци. Борба против ових непријатеља се често води у циљу заштите ограђеног простора/станишта - одакле јунак креће у своје походе и којем се враћа након извојеване побједи - и које чини битан хронотоп мита. Најважнија мисија бога Тора јесте заштита Асгарда, станишта богова, и Митгарда, средњег ограђеног мјеста настањеног људима, док је главни задатак Водана стварање града за њега самог али и за преко четиристо хиљада ратника из којег ће кренути у потоњу одлучујућу битку против преосталих змајева. Већина иницијатичких испита садржи и ритуалну смрт иза које слиједи васкрсење или поновно рођење, тј. неофит се након иницијатичке ритуалне смрти враћа у живот као нови човјек који је преузео начин бивствовања у вишем статусу. Осим тога, иницијатичко искушавање захтијева и неофитову изолованост/усамљеност. Све наведене мотиве унутар обреда иницијације можемо наћи и у Беовулфу: побједу над чудовиштима (Гренделом, његовом мајком, змајем), одлазак ван култивисаног свијета (у Гренделову јазбину на дну језера гдје пребива и његова мајка, змајеву јазбину), његову усамљеност током ових мегдана, заштиту ограђеног простора (замка Хеорота), родовско/ратничку осве-

ту (типичну за скандинавске саге) због убиства ратника из замка краља Хротгара, симболични одлазак у утробу (у пећину на дну језера код Гренделове мајке) која симболизује Беовулфову иницијатичку смрт која се мора схватити у односу на оно што припрема: ритуално рођење Беовулфа као хероја, краља и легенде. Комплексна структура обреда преласка обухвата три елемента: одвајање (сепарација), одлазак (иницијација или лиминална фаза) и повратак (агрегација или постлиминална фаза). Поштујући сложеност и суптилност поменутих фаза у оквиру обреда преласка, могуће је у контексту иницијације Беовулфа у јунака издвојити два елемента: борбу „за“ и борбу „против“. Прије него започнемо анализу мегдана на којима се одвија борба „против“ чудовишта, неопходно је одредити други елемент, такозвану борбу „за“, саму сврху иницијације због које се и дешавају мегдани у Беовулфу.

Беовулф бије битке зарад одбране замка Хеорота који чини битан хронотоп епа. Везаност Беовулфа за Хеорот је, према томе, важно дистинктивно обиљежје епа и представља вид карактеризације судбине јунака као културног хероја високе формације чија се способност да брани културу, тј. владајући патријархални поредак оваплоћен у замку Хеорот искушава и доказује кроз низ сукцесивних иницијатичких ситуација оспољених кроз борбу против чудовишта Грендела, његове мајке и змаја. Динамику спјева отуда покреће превасходно мотив одбране ограђеног станишта - Хеорота. Беовулф не брани само физички простор замка и људе настањене у њему, већ херојски (патријархални) поредак у цјелини чији је замак симбол. Беовулф о поретку учи (од старијих), у поредак бива инициран (борбом), поретком влада (као краљ), кроз поредак се поново рађа (у будућности кроз легенду). Изузетан значај међузависности културног јунака и заједнице (поретка) наглашава и Мелетински: „Јунак је могао бити само онај који је моделовао, не силе природе него саму родовско-племенску заједницу“ (Мелетински 2009: 34). У англосаксонском паганском свијету замак је оригинално представљао не само мјесто окупљања ратника гдје су се гостили медовачом и дијелили плијен након битке, већ и простор у ком се водила брига о очувању система вриједности од есенцијалног значаја за англосаксонску културу. Тако схваћен, замак (Хеорот) поприма димензије космичког симбола, суштински витализујућег, животног простора и оквира оријентације који моделује зајед-

ницу тако што конституише и организује њен јуначки кодекс понашања, вјеровања и мисли, укратко – утемељује њен поглед на свијет. Елементе херојског кода понашања који се његују и узносе у замку чине: херојска борба у рату, лојалност краљу у рату и миру, чврсте везе међу ратницима (на рачун свих осталих веза, нпр. љубави и оданости према жени, крвним сродницима), убијање непријатеља у бици као доказ зрелости, пркос судбини (вурд), стоички непоколебљиво прихватање смрти. Шејмус Хини, истакнути ирски пјесник, нобеловац, у свом есеју “On Beowulf” такође истиче значај замка Хеорота бременитог симболиком, описујући га као мјесто на коме су свјетлост, церемонија, култура, солидарност, војници раме уз раме, гозбе и даривање током краткотрајног периода мира, предања о ратницима–спасиоцима, краљевима–херојима (митским јунацима). Кроз церемоније опјевања и приповиједања о егземплярним подвизима митских краљева-јунака (њиховом реактуализацијом), млади ратници приступају традиционалном учењу. Војници се уче херојским вриједностима, повезују се међусобно чврстом чврстом војничком етиком, снабдијевају узорима. Такође, значајну улогу у величању ратних успјеха јунака има краљев пјевач. Најважнији императив тако интернализованог херојског живота ових ратника састојао се у очувању поретка, уређеног „Космоса“ насталог из „Хаоса“, савладавањем сила хаоса, хтонских чудовишта која пријете да разоре космос. За Елијадеа религија представља „узорно решење сваке егзистенцијалне кризе“ (Елијаде 2003: 214). Стога је оправдано тврдити да легенда у *Беовулфу* поприма моћ религије схваћене као „систем мисли и дјеловања групе који појединцу пружа оквир оријентације и предмет поштовања“ (Фром 1984: 149). Чак је и страх од смрти превазиђен категоријом нужности и вјером у вјечни живот кроз легенду. Такође, функцију свјештеника – духовног водича, обавезног елемента у структури херојске иницијације, обављају ратни ветерани (нпр. бесједа остарјелог и онемоћалог краља Хротгара) који, препричавајући подвиге легендарних јунака, припремају младиће са двора за јуначку иницијацију.

Беовулфова иницијација у јунака збива се кроз неколико агона који конституишу и саму окосницу епа: његово убијање Грендела и његове мајке као помоћ Данцима који се могу посматрати као један мегдан или два који се брзо надовезују један на други, потом одбрана његове сопствене нације Геата

која се завршава устоличењем на власти, и посљедњи подвиг – Беовулфова борба са змајем. Тек након побједи над Гренделовом мајком прва иницијација је завршена. Опису мегдана са Гренделом посвијећено је знатно мање простора у епу у односу на опис борбе са његовом мајком. Мегдан са змајем је такође детаљно описан. Смрт Беовулфа је у првом и другом мегдану симболична, што ћемо у даљем тексту и показати, док је у трећем буквална.

Митолог Џозеф Кембел дефинише „стандардан пут митолошке авантуре“ хероја мономита: „херој се отискује из света свакодневице у подручје натприродних чуда: ту среће митске силе и извојује одлучујућу победу: херој се враћа из те тајанствене авантуре са моћи да подари нешто добро својим саплеменицима“ (Кембел 2004: 39). Тај пут искушења, испуњен тегобним мегданима и тријумфалним подвизима, чини омиљену фазу митске авантуре чији нуклеус чине већ поменути три стадија инхерентна обредима преласка. Беовулф је, попут Тезеја који је дошао на Крит издалека и убио Минотaura не би ли стао на пут даљем жртвовању младића и дјевојака, побуњеник против жртвовања, а његова иницијација започиње мотивом родовске/ратничке освете због Гренделовог убијања бројних ратника из Хротгаровог замка Хеорота и која је нада све „дужност, чије извршење подржава част и правно функционисање друштва“ (Мелетински 2009: 175). У том смислу освету у епу можемо тумачити као основни предуслов за произвођење Беовулфа у јунака.

Симболика Беовулфовог имена свједочи о његовој надљудској снази: оно је сачињено од ријечи *bee* = пчела, и *wolf* = вук, непријатељ, што је метафоричан израз за медвједа. Преузимањем имена месождера (вука, односно медвједа) Беовулф се магијски идентификује са том животињом, тј. интернализује понашање вука/медвједа и постаје ратник-звијер, непобједив и нерањив, што се оспољава кроз снагу четрдесет људи коју Беовулф посједује у својим рукама, описаним као медвјеђе шапе. Због таквих изузетних карактеристика и надмоћне вјештине убијања, Беовулф се појављује као једини који се може сучелити са звјерима и побиједити их. Херојев одлазак у утробу чудовишта, тј. у Гренделову јазбину, одговара ритуалној, симболичкој смрти коју тамо доживљава. Није случајно што се јунакова иницијација збива на дну мрачног језера пошто ритуалну смрт током иницијације

„симболизују тмине, космичка ноћ, телурска материца, колиба, утроба чудовишта, итд. Све те слике више изражавају повратак у неко предобликовано стање, у неки латентни модалитет [...] него потпуно уништење. [...] Те слике и симболи ритуалне смрти повезани су са клијањем, са ембриологијом: већ наговештавају да се припрема нови живот“ (Елијаде 1994: 11). Иницијатичка смрт чини нужан тренутак сваке иницијације након које се неофит враћа међу живе као поново рођени, онај који зна. Њену изузетну симболичку вриједност за архаичног човјека потврђује Мирча Елијаде:

„У сценарију иницијатичких обреда „смрт“ је еквивалентна привременом повратку у „Хаос“; она је дакле егземпларни израз једног краја начина постојања, начина који карактеришу незнање и дечија неодговорност. [...] Иницијатичка смрт означава и крај детињства и незнања и профаног начина живљења.[...] неофит се у живот враћа као нови човек који је преузео нови начин постојања.[...] тај нови живот [је] схваћен као права људска егзистенција, јер је отворен за вредности духа. Оно што се подразумева под општим појмом „култура“ [...] приступачно је само инициранима (Елијаде 1994: 10).“

По повратку у „горњи“ свијет, свијет живих, успјешно превладавши искушења након којих доноси „средство за регенерацију“ данске заједнице, Беовулф преузима измијењен онтолошки (и не само онтолошки, већ и друштвени и културни) режим постојања, лишен статуса обичног ратника и заодјенут рухом културног јунака-спаситеља. Укратко, Беовулф својим митским подвизима потврђује своје јунаштво и бива инициран у културног хероја достојног краља и културе која припада само посвијећенима. Данци му од тог тренутка почињу исказивати безусловно поштовање и дивљење, краљ Хротгар му дарује благо, проглашава га највећим херојем Данске и својим посинком, а краљев пјевач испјева пјесму о њему, као вид овјековјечења славе што ју је стекао за јуначка живота.

Беовулфова борба против хтонских чудовишта немinovно изискује његов прелазак на „ону страну“, „царство мртвих“; јунаков силазак у јаму на дну језера, потом и одлазак у змајеву пећину несумњиво посједују димензију иницијатичког силаска у пакао, „доњи“ свијет (Хад). Пећина, јама, пустопољине, баруштине, вода јесу типични хтонски простори, семан-

тизовани у епу у негативном свијетлу као пусти, хладни, тамни, непознати, онострани, насељени демонским бићима, архетипска су мјеста страха. Величанствени замак за који је Беовулф везан чини простор који је позитивно семантизовани као свој, топао, оностран, освијетљен, култивисан, познат. Како ови простори стоје у односу непомирљиве сучељности (опозиције), Беовулф се због својих изузетности доказује не само као чувар људског простора (замка) већ се показује и као способан да буде медијатор (нужно усамљен), да прелази праг између недодирљивих свјетова. Прелажењем тог прага Беовулф се отискује у „други свијет“, ступа на територију непознатог, оностраног, суочавајући се са изузетно опасним искушењима. У погледу тежине тих искушења и опасности које собом носе, она стоје у односу градације: сваки сљедећи епски мегдан природно бива тежи од пређашњег (Грендел, његова мајка), док посљедњи мегдан, змајеборство, чини климакс мегдана који, испоставља се, бива фаталан по Беовулфа. Величину опасности и природу чудовишта прати и градацијско измјештање мегданишта: дворана замка (Грендел), јама на дну језера (Гренделова мајка), пећина високо изнад мора (змај). Сваким обрачуном Беовулф се удаљава од освијетљеног животодавног центра заједнице, уочљива је тенденција јунаковог кретања од средишта ка маргинама: тмини, шуми, мочвари, језеру, јазбини као симболима оностраности, пакла. У суштини, ради се о главној опозицији између „Космоса“ и „Хаоса“, чији су респективни симболи замак, језеро, јама, пећина.

У скандинавском фолклору „Космос“ се креира од „Хаоса“ да би онда био чуван од реметилачког дјеловања сила хаоса. Након славних мегдана са Гренделом и његовом мајком, потом извојеване битке против Швеђана, Беовулф постаје краљ своје домовине, земље Геата, која би географски из данашње перспективе могла представљати јужни дио Шведске, доносећи хармонију, мир и благостање. Међутим, уравнотежени „космос“ Беовулфовог краљевства је сада под пријетњом је да буде разорен. Змај, вјековни чувар ризнице блага у пећини, почиње да терорише земљу Геата из освете због украденог пехара, палећи и уништавајући све пред собом. Сада већ остарио и занемоћао, Беовулф одлучује да се отисне у потоњи, најтежи агон и заштити свој народ и краљевство, иако предосјећа сопствени крај, дах разарајуће судбине (вурд) која ће раставити његову душу од тијела. Фатална природа мегдана

симболички је предочена кроз снагу супарника (змаја) који спаљује Беовулфов трон, за разлику од првобитног непријатеља Грендела који не успијева ни да допре до трона. Спаљивање трона је еквивалентно симболичком „убијању“ краљевства, и у таквим околностима Беовулф нема другог избора сем да освети „убијено“ краљевство и доживи часну смрт. Посљедње мегданиште је пећина, симбол смрти, пут који води до пећине незнан је смртницима. Мотиватор борбе је опет освета, а циљ исти – слава; Беовулфу је јасно да је са змајем и судбина дошла по своје, да је окренута против њега, али је он дочекује са неумањеним поносом и пркосом, у стилу истинског германског паганског јунака.

Англосаксонски концепт *wurd* – идеја о неумитности злог удеса која лежи у темељу германског песимистичког погледа на свијет јавља се у епу у облику змаја који гине од Беовулфове руке али и јунака лишавача живота. Беовулфова смрт не изненађује стога што се у германској митологији све легенде и приче свршавају деструкцијом и смрћу. Сусрет са змајем се, као посљедње поглавље у херојској биографији Беовулфа, може посматрати у свијетлу друге иницијације. То је моменат нужне и очекиване смрти, тренутак када је херој овјековјечен: буквално умире, али се симболички рађа и наставља да живи кроз легенду, постаје митски узор будућим покољењима. Елијаде у смрти види „врховну иницијацију, почетак нове духовне егзистенције“ (Елијаде 2003: 203). Елијаде такође наглашава да је иницијатички сценарио увијек исти без обзира на разлике између заједница, вјера, ритуала, мудрости – смрт у профаној судбини праћена је поновним рађањем у сакралном свијету. Након искушења, умирања и ускрснућа, посвијећени је требало да приступи одговорној егзистенцији у пуном смислу те ријечи, отвореној за духовне вриједности. Међутим, иако Беовулф кроз иницијацију постаје оличење одређених вриједности, питање је да ли он почиње да живи „одговорнијим животом“. Херојска тврдоглавост типична за архаичне јунаке не напушта Беовулфа ни у тренутку дубоко предосјећане, очекиване смрти у змајборству које ће имати далекосежне посљедице по његове саплеменике. Без краља, који не оставља насљедника, тама уништења надвија се над земљом Геата, што се засигурно може протумачити као елемент социјалног хаоса у епу и који је дјелимично и посљедица кукавичлука Беовулфових ратника који га издају у одсу-

дним тренуцима мегдана са отровним гмизавцем. Осим тога, херојски карактер Беовулфа подривен је његовим несавршенством, што је једна од црта културног јунака по Мелетинском, када његово понашање на крају спјева и свог живота раскрива „прљаве/ниске нагоне“ везане за похлепу/опчињеност неодољиво заводљивом љепотом материјалног, тј. змајевим благом, што је још један вид социјалног хаоса који продире у еп (Мелетински 2009: 35).

Беовулф је оличење германског паганског хероја коме је циљ борба, освајање, побједа, деструкција, док је испуњење живота за њега понос, моћ, слава и надмоћна вјештина убијања. За Беовулфа ће знати сва надлазећа покољења; његов херојски ангажман током живота, неустрашивост пред силама хаоса, доказана способност одбране родовско-племенске заједнице (замка/станишта), извојевање судбоносних побједа кроз искушења иницијатичког типа, постају својеврстан митски модел ратничког дјеловања у циљу остваривања идеала бесмртне славе - највеће животне вриједности германског јунака. О величанству Беовулфове славе неће свједочити само хумка која ће чувати успомену на њега у народу и бити видљива свим морепловцима на удаљеној, магловитој пучини, већ ће његова личност епских димензија и херојски подвизи бити преточени у пјесничку легенду, заштићени од разарајућег утицаја времена, постајући дио обавезног подучавања непосвијећених теорији херојске етике, подучавања недвосмислено иницијатичког карактера.

ЛИТЕРАТУРА

Елијаде, М. 2003. *Светио и ѿрофано*. прев. Зоран Стојановић, Сремски Карловци, Нови Сад: Издавачка књижарница Зорана Стојановића.

Елијаде, М. 1994. *Мистична рођења*. прев. Борислава Крушка, Панчево: Заједница књижевника Панчева.

Елијаде, М. 1986. „Божански узори ритуала“, *Градина* 10, 13-17.

Фром, Е. 1984. *Имајши или бијши?*, прев. Гвозден Флего. Загреб: Напријед.

Heaney, S. 1999. *Beowulf: A new verse translation*. London: Faber and Faber.

Кембел, Ц. 2004. *Херој са хиљаду лица*. прев. Бранислав Ковачевић. Београд: Stylos.

Лопичић, В. 2003. *British studies course book*. Ниш: Тибет.

Мелетински, Е. М. 2009. *Увод у историјску поетску епу и романа*. прев. Радмила Мечанин, Београд: Српска књижевна задруга.

Петровић Ј. 1999. *Quest myth in medieval English literature*. Ниш: издавачка јединица Универзитета у Нишу.

SUMMARY

THE OLD ENGLISH HEROIC EPIC POEM *BEOWULF*: EPIC BATTLES AS PART OF HEROIC INITIATION

The paper aims to analyse epic battles in the Old English epic poem *Beowulf* in light of heroic initiation. Beowulf's epic adventures are incited by the defense of the mead-hall Heorot and his own kingdom, the land of the Geats, threatened by the monsters Grendel, Grendel's mother and the venomous dragon. The epic is replete with ancient images and motifs inherent in traditional heroic initiation, which significantly manifest themselves in Beowulf's initiation into a hero/king: bravery tests involving the hero's venture into the world of monsters - forces of evil that terrorize his land, which is equivalent to a mythic descent into the underworld - a symbol of ritual death but also of rebirth/renewed life which the hero experiences upon his return.

KEYWORDS: epic battles, heroic initiation, defense of the mead-hall/kingdom, ritual death, renewed life.

Слаћана АЛЕКСИЋ

БЕЛЕТРИСТИЧКА ДЕЛА ПЕТРА МИЛОСАВЉЕВИЋА

Универзитетски професор чија је примарна теоријска и методолошка делатност препознатљива у академским круговима, у оквиру пројекта *Изабраних дела* доноси белетристичке књиге у којима је стигао до оне „друге, спасоносне обале свога рада и тражења“ поетским, прозним и драмским обликовањем идеја у песмама *Блокада* (1967, 2009), роману *Нови Саг на ваири* (1989) и драмским текстовима *Драме* (1991).

Блокада

Циклус песама *Блокада* настао у периоду од 1954. до 1962. има четири дела: *Варалице*, *Ликови*, *Блокада* и *Рајник*. Осамдесетих година двадесетог века Милосављевић објављује и циклус песама *Библиоџека* и *Пређе*.³³ *Блокада* почиње песмом тихом полагањем што „доноси покој и мир“. Унутрашња замисао песника и филозофа Милосављевића је да изрази две функције исте суштине: ерос и логос. Песник смисла који се у укрштају ствара, излетник у прошлост и Сократов потомак, песник је, ероса који „населио се у мени“ али и логоса кроз христолошке химне Хердерлина и кроз Грачаницу. „У српској култури песмовања, на пример, Растко Петровић је Дединцу посветио лозинку `Речи нам звижде брже но куршуми`, а Бранко Миљковић је схватио: `Уби ме прејака реч“.³⁴ За Милосављевића се може рећи: „Струна која је филозофирала, /пророк који је певао“.

³³ Издање *Блокада* (Мирослав, Београд 2009), допуњено је двема песничким целинама: циклусом песама *Библиоџека* и збирком песама *Пређе* (обухвата циклусе *Еуридика* и *Гласови*), насталих осамдесетих година 20. века.

³⁴ Љиља Илић, *Метод неће елићних српских умова*, у зборнику Дело Петра Милосављевића и србистика, стр. 235.

У песми *Блокада* „писао је онај опкољен с једне, па с друге, / Па с треће стране. Који на свакој раскрсници води битку на Кајмакчалану, али: „Испрешће пређе, извући ће се из обруча“ јер су александринци са њим, „тамо где се говори о књигама, о слову, о знањима“. У кругу песникове комуникације са онима који су донели блокаду, „Означавајуће означава нешто нестварно“ (*Знање*). Песник није сам. Са њим су „сви ми колико нас је онда било. / И још понеко (многи?) што су нам се касније придружили“.

Једноставно казане мисли отежале су у контексту теоријских ислеђења. То је мисаони поетски текст који се бори за реализацију суштина: „Моји су јунаци какви кажем да су: / Из речи израстају у људе. // поживи, господе, моје тело(...) / Поживи ме још само сад, господе, / Сад сам им потребан“. (*Пређе*, Гласови) Песник пласира мисао да је филозофија највиша поезија а поезија највиша филозофија као у циклусу *Библиошека*.

Имагинативан у финалитету ка лепоме, ка истини, песник је усредсређен на унутрашњу структуру песме. Његова лирска сугестија јавља се у слоју звучања и значења, напојена ведрином и родном мелодијом. Песник је трепетљика, „Лазар на Косову, Јов који је дигао главу“, име које ће „сутра засветлити“. Бојан Радић у предговору песмама каже: „Стога у опусу Милосављевића који има у себи прецизан систем, поезија има значајно место. Она се може тумачити и као контекст књижевнотеоријских текстова. Или обрнуто. Као песнички експеримент претходних научних налаза“.³⁵

Нови Сад на вајри

Роман се догодио као дијалог писца и читаоца, када аутор у необичним околностима „веома блиској особи“, доноси причу за причом, њих тридесет насловљених, да је забави и оснажи. Комбиновањем различитих техника приповедања у роману се казује о Лази Костићу, Аници Савић-Ребац, Његошу, Црњанском, Мирославу Антићу, о Лазарици. Бавећи се аспектима структуре и форме романа, Видан Николић у обимној студији разматра жанровску припадност, (реч је о гротеск-

³⁵ Бојан Радић, *Стих и парадија*, предговор у књизи *Пејтар Милосављевић, Блокада, Песме*, Мирослав, Београд, Књиготворница, Логос, Граница 2009, стр.11-12.

ном роману) проблем хронотопа и топоса, исповедну нарацију првог лица, ликове, мотивацију, примену теорије рецепције (као фиктивну). Он каже: „Милосављевић има контролисани дар, скоро неку врсту сваралачке игре, али постулати и секвенце из наука о књижевности не показују сами себи сврху, односно ученост аутора“.³⁶

Николић наводи познате приказе овог романа: Драгољуба Гајића *Роман њрекаљен у вајри* (1990), Васе Павковића *Тиха вајра* (1989), Божидара Милидраговића *Неојланија, духовито* (1990) и текст Љубомира Зуковића *Пејтар Милосављевић и Лазарица* (2006). Мишљења наведених критичара су кореспондентна у утиску да роман задовољава и белетристику и науку (Милидраговић), да је причање у њему „позив на занимљиву пустоловину у којој читалац има удела“ (Гајић), да вредност романа „није само у свифтовски интонираним партијама текста“, него „у пишчевој способности да без патетике и крупних речи говори о врло озбиљним стварима не само на занимљив него и литерарно релевантан начин“ (Павковић).³⁷

Зуковић осветљава један од битних аспеката у роману, покушај Милосављевићевог јунака да објави научни рад о *Лазарици*, његову намеру да се од *велике њјесме* о кнезу Лазару и косовском боју, састави еп. Разлоге неуспелих покушаја јунак налази у немоћи српског певача да осмисли њену сложену визију, у мотиву издаје и Лазаревом опредељењу за небеско царство, у мишљењу Станислава Винавера да цар Лазар на вечери уочи битке „никоме по мудрости“ није наздравио. Занимљива је Зуковићева одбрана српских народних певача. Сматра да је роман *Нови Саг на вајри* слојевито штиво, „изразито дискурзиван, писан у маниру најбољих Милосављевићевих есеја“.³⁸

Прозно писмо Милосављевића условљено је не само књижевном традицијом, него и књижевним теоријама. Централно место у језичкој концепцији јесте дискурс аутора и однос дискурса према другим дискурсима. Реч је о критичком

³⁶ Видан Николић, *О неким аспектима структуре и форме романа „Нови Саг на вајри“ Пејтра Милосављевића*, у наведеном зборнику, стр.356.

³⁷ Исто, стр. 360.

³⁸ Љубомир Зуковић, *Пејтар Милосављевић о лазарици*, у Духовном завичају, Завод за уџбенике и наставна средства, Источно Сарајево 2006, стр.205.

дијалогу писца и читаоца, контекстуализацији, другачијем начину промишљања уметности и покушају да се пронађу прихватљивији одговори захтевима времена у којем живимо.

Драме

Књигу *Драме* Милосављевић је објавио 1991, и она доноси драмске текстове: *Тебанци*, *Промене у Жичи*, *Из њамних вилајета*.

Драма *Тебанци* настала је као плод Милосављевићевог бављења митом у тексту *Порекло и природа мита* (1970), и у преводу одељка о Едипу из књиге Пола Дила *Грчка митологија*. Овај драмски текст у стиховима представља најновију, свевремену неоантичку драму. Душан Михаиловић сматра да је аутор у овој драми донекле продубио мит и да је пред нама „драма слојевита, свежа и актуелна и поред теме старе и познате“.³⁹

Ауторова првобитна идеја да ради докторску дисертацију о Теодосију који је написао *Житије Светиої Саве* није се остварила. Крајем шездесетих година написао је историјску драму о Немањићима под насловом *Промене у Жичи* (објављене 1990), уз рецензију Душана Михаиловића који каже: „Промена у Жичи је узбудљива и необична историјска и световна драма из XIII века, драма о Сави II, архиепископу и синовцу првог српског архиепископа и просветитеља Саве (...) Реч је, разуме се, о Сави II и борби око престола синова Стефана Првовенчаног (...)“.⁴⁰

За драматизацију Настасијевићевих текстова Милосављевић је био инспирисан представом Луја Бароа *Рабле* у Паризу 1969, у којој је било циркуса и опере и која је изведена на боксерском рингу. Милосављевићева идеја о „тоталном позоришту“ на Настасијевићевом опусу, уз драматизацију и музику Светозара Настасијевића, у управи Српског народног позоришта у Новом Саду није прихваћена због ризика о истовременом ангажовању оперског, балетског и драмског ансамбла. Теза *Поетика Момчила Настасијевића* одбрањена 1974, на други је начин интерпретирала исту материју.

³⁹ Душан Михаиловић, *Нове драме Пејтра Милосављевића*, у наведеном зборнику, стр. 111.

⁴⁰ Исто.

Десетак година касније (1981), Милосављевић је драматизовао своју књигу *Животијесме Лазе Костића* „*Santa Maria della Salute*“. Ова драматизација у режији Душана Михаиловића је изведена први пут 1984, на Радио Новом Саду, а касније извођена више пута. Иво Тартаља о писцу сасвим особене монографије каже да је изненадио читаоце широким регистром својих могућности, служећи се свим талентима:

„Лица драме чија је тематска окосница Костићева песма о лепоти и љубави јесу сви важнији досадашњи тумачи те песме – од Исидоре Секулић до Светозара Бркића. Укључени су и гласови персонификованих Гласова, па и сам Лаза Костић. Учесници имагинарног разговора овде износе своја виђења стваралачког проблема. Њихову измишљену, али на стварним исказима засновану, распру писац доводи у везу са традицијом сократовског дијалога, не само насловом него и појавом лица из Платонове *Гозбе*“.⁴¹

Песник мисли, проналазач путева и метода, философ философије, поезијом, романом и драмама, показао је и друге стране својих активности.

---

⁴¹ Иво Тартаља, *Сасвим особена монографија о јеснику сасвим особеном*, у наведеном зборнику, стр. 104.

Лабуд ДРАГИЋ

ОТИСЦИ ВРЕМЕНА

(Катарине Костић: *Културни лејојис Срба у Канади*, Свет књиге, Београд, 2011)

Без претензија да створи нешто епохално Катарина Костић је марљиво и поуздано бележила сва културна догађања у кругу српских исељеника у Торонту у периоду од скоро четири деценије.

Тако пред собом имамо поуздан увид у једно замало полувековно раздобље о статусу наше исељеничке заједнице у Канади као и њених везе са матицом.

Најзначајнији део тих догађања су посете наших књижевних и ликовних стваралаца нашој заједници у Канади, у првом реду у Торонту, али и другде. Реч је о нашим угледним књижевницима, песницима, сликарима, карикатуристима.

Уз то, књига даје приказе ликовних изложби, критичке осврте о књигама наших писаца насталих овде или тамо као и разговоре с неким нашим истакнутим песницима.

Једним од њих почиње и књига, а то је интервју са Десанком Максимовић из 1976. када је песникиња била гост наших исељеника у Торонту.

Текстови су настајали у периоду од 1975. до данас, па један део књиге има југословенски карактер, какви су били и листови у којима су објављивани, пре свега, лист „Наше новине“ кји је излазио у Торонту. Највећи број текстова је ипак објављен у српским листовима у Канади и у земљи (*Новине, Књижевни лист, Кишобран, Борба, Полијика, Књижевне новине...*) Обухваћени су многи важни културни догађаји, па се за ову књигу може рећи да има улогу културне хронике југословенске, односно српске заједнице у Канади.

У књизи су наведена и места, у првом реду галерије, клубови, књижаре, на којима су се догађале колтурне приредбе.

Верно су забележене посете наших класика од Стевана Раичковића и Матије Бећковића, те Миодрага Павловића до Драгомира Брајковића, Моме Димића и Драгана Лакићевића – као и многих мање познатих песника и приповедача, чак и оних који тамо живе.

На примерима Андрића и Црњанског разматрана је тема о ангажованости уметника приликом посете нашег познатог приповедача Милисава Савића. У атрактивном *Mixst студија галерија* (*Mixst Studio Gallery*) разматрало се једно од најконтроверзнијих питања: однос писца и уметника уопште према актуелним догађајима свога времена. Духовна подела писаца на ангажоване типа комесара какав је био један Неруда, на пример, и „јоги“ писце метафизичаре какав је био Борхес, чини нам се прилично поједностављеним, макар кад је реч о нашем друштвено историјском контексту.

Некад је и Андрићево ћутање било веома речито.

Један од најзначајнијих разговора у овој књизи је онај са канадским књижевником светског гласа и значаја –теоретичаром критике Нортропом Фрајем.

На једно сугестивно питање о посусталом значају митова (како их је све чешће у оно смутно време деведесетих и наша популистичка штампа квалификовала) у времену технолошког напретка, чувени канадски теоретичар одговара овако:

„Не може се тврдити ни да су митови прошлости превазиђени нити да се у самој технологији налази нешто што би се супротстављало миту. Наш избор је једино између добрих и лоших митова. Истина је да ако човек изгуби способност стварања митова, истовремено ће изгубити могућност да схвати себе, као и свет у коме живи. Верујем да је човеков нагон за очување самог себе превише јак да би икада могло до тога доћи.“

Може се закључити да је српска културна заједница потпуно отворена за све поетике, за све књижевне правце, али и за различите, понекад и сасвим супротне политичка гледишта.

На једној страни имамо рецимо Драгоша Калајића, на другој Давида Албахарија, па се намеће закључак да је то могуће само у отвореним заједницама каква је српска и у једној уређеној земљи и друштву утемељеном на највишим демократским вредностима.

Цео један креативни новинарски и књижевни рад стао је у ове две књиге.

Песникињу Катарину Костић сам упознао јануара месеца 2008. приликом гостовања у Торонту, у књижари Пре-драга Апића *Сербика букс* која се у овој књизи врло често помиње под називом Сербика.

ДЕВЕТИ АМЕРИЧКИ КРУГ

(Катарине Костић – *О живоју словенских досељеника*, Свет књиге, Београд, 2012)

Девети амерички круг у великој мери асоцира онај чувени Солжењицинов наслов, али је код Солжењицина у питању тек први круг. Разуме се, у питању је тек први круг пакла, мисли се на време Стаљинових логора.

Чини ми се да, се овај наслов некако отео, да књига није отишла у том правцу, али да она казује много више него што је то била намера њеног аутора.

Иако су текстови настајали током оне титоистичке Југославије ту и тамо између радова би се дали наметнути извесни закључци који измичу ондашњој политичкој и идеолошкој догми.

Но, да бисмо до тих закључака стигли, ја ћу за ову прилику подсетити на обимну литературу о нашој емиграцији на северноамеричком континенту.

За нас је посебно занимљиво раздобље с почетка 20 века: време Балканских и уочи Првог светског рата.

Једна од водећих светских сила тога доба, Аустроугарска монархија, држала је под будним оком неколико милиона Срба који су се налазили унутар њених граница.

Познато је да је *Тамница народа*, како су је онда звали, подстицала и помагала исељавање Срба. Био је то тихи, прикривени увод у геноцид над Србима који ће се догодити током Првог и наставити током Другог светског рата.

Чак је у пограничним местима између Херцеговине, која је била у саставу Монархије, и Црне Горе поставила канцеларију која је издавала пасоше, и давала кредити за путне трошкове до острва Елис на прагу Њујорка.

Након Сарајевског атентата кад је било јасно да је светски рат неизбежан у Америци је био врло активан одбор за пријављивање добровољаца и прикупљање помоћи Србији и Црној Гори.

Аустроугарска тајна полиција, уз допуштење Америке, наравно, имала је потпун увид у рад овог одбора па су челници одбора били ухапшени а прикупљени новац заплењен. Сви добровољци који су се искрцали у лукама које су биле у саставу Монархије прослеђени су директно у логоре широм Аустроугарске чији број ни до дан данас није утврђен. Само Болдогасон, који је на четрдесет километара од Беча, на граници Мађарске и Аустрије прогутао је 25 000 Срба.

Иако се Аустроугарска монархија распала крајем друге деценије 20 века, њена политика је доживела пуну афирмацију почетком 21. века.

Стога се стиче утисак да, иако ауторка то можда није желела, да је наша емиграција, у првом реду српска, све време била под будним оком разних полицијских служби.

Између Првог и другог светског рата раздобље је врло кратко, тек нешто више од 20 година. Један војник који је учествовао у Првом могао је учествовати и у Другом светском рату што је и судбина неких јунака ове књиге.. То је наводно случај са неидентификованим Јосипом Брозом. Он је као фелдвелбел припадао оној регименти која је починила незапамћена зверства у Мачви.

У оба рата препознатљив је континуитет злочина над српским народом, исти стил или, како бисмо метафорички рекли, *исти рукопис*. Аустроугарска је мајка свих логора, а НДХ је преузела ту штафетну палицу за Србе који су се затекли областима познатим као Независна Држава Хрватска.

У Бечу је још онда постојала канцеларија за десрбизацију Балкана и под нешто промењеним именом још увек делује.

Наши исељеници груписани у разним удружењима били су под будним оком разних „служби“, а нарочито након Другог светског рата.

Те службе су деловале на разне начине и кроз разна удружења јер је тако лакше контролисати сваку заједницу, па самим тим и српску.

Идеја Новог светског поретка је да се контролише сваки појединац, и тај сан управника новог света је данас остварен.

Но, иако истраживања Катарине Костић нису отишла у томе правцу она нам дају драгоцене податке.

Једна од таквих прича је и казивање о мајору Вилијаму Џонсу који се у априлу 1943, како стоји у књизи, спустио на територију Југославије код села Хрватско поље у срцу Хрватске.

Југославија 1943. не постоји. Али постоји нацистичко усташка НДХ. И постоји највећа фабрика смрти на Земљи и она се зове усташки логор Јасеновац који дневно гута од 500 до 1000 мушкараца жена и деце.

Међутим, о томе у његовим извештајима нема ни слова, иако Талијани имају службене извештаје већ од априла месеца 1941. и згражавају се над Усташким бестијалностима.

У књизи је мајор Џонс представљен као пријатељ, па ако не ни због чега оно стога што је своје имање назвао *Београд фарма* на којој би се сваке године под његовим погледом са веранде прослављало јединство и братство целата и њихових жртава.

Више од једног века трајало је иселјавање и ишло је у великим таласима од почетка 20. века после Првог и Другог светског рата и на крају самог 20. века након распада титоистичке Југославије у крвавом грађанском рату.

Осим животних прича о Србима из Баната, Хрватима, Далматинцима Словенцима, књига даје шири преглед југословенског иселјеништва и у том смислу има југословенски карактер, али се знатнији део књиге односи и на руску, белоруску и, најмногољуднију украјинску емиграцију.

Није само прича о мајору Џонсу она која изазива извесну дозу недоумице. Слична је и прича о Далматинки Луцији Луци Богатић, вредној и пожртвованој радници и потоњој добротинитељки из села Крушево код Обровца.

Небројена су њена добротинства од случајних пролазника до свештеника какав је и отпуштени свештеник православног храма Свети Димитрије (Ст. Деметриос) у Акрону Еменуел Глоцер, који је био суспендован и отеран из овог храма. У директном говору Луција понегде каже *ироша* а понегде *свећеник*. Оно што изазива недоумицу је да она са својим

мужем (не треба заборавити: муж тета Луције је Србин, православац, али у ствари све му то, као ни тета Луцији, није било важно јер су обоје били превасходно Југословени, а подржавали су прогањаног свештеника јер им је био пријатељ), свештеника православне цркве који је из те цркве отеран. Све ово наговештава да је у нашим исељеничким заједницама испод површине наизглед идиличног хуманитарног рада кључало од врло сложених и противречних односа.

Посебно поглавље ове књиге односи се на Украјинску етничку заједницу која је међу најбројнијим у Канади. Њихова је заслуга у томе што су непрегледне и дивље степе западних канадских провинција: Алберте и Регане Саскачеван. Манитобе и Британске Колумбије претворили у врло плодне житнице. Као и све националне заједнице у Канади и Украјинци су организовани око својих националних удружење и имају врло садржајан друштвени живот.

Посебно место у животу украјинских досељеника има њихов најпознатији песник Тарас Шевченко, вршњак и савременик Његошев. Живео је додуше десетак година дуже, а у животу Украјинаца има готово исти значај као Његош у Срба. Сматра се оснивачем нове украјинске књижевности и утемљивачем савременог украјинског језика. Био је романтичар, народни трибун, револуционар.

Готово да нема места са украјинском заједницом које немају његов споменик.

Уз ово поглавље о украјинској заједници дат је исцрпан преглед гласила које покрећу украјинске заједнице.

Ту је и прича о канадском политичару Томију Дагласу који је поред осталог заслужан за увођење централног банкарског система, старосне пензије... новчане надокнаде у случају отпуштања с посла и нарочито за универзално здравствено осигурање.

За ову књигу коришћени су највише текстови из некадашње југословенске радничке и синдикалне штампе која је у Канади покренута 1931. године. Вероватно су они претрпели извесне измене, али је на основу ове књиге могуће направити мапу по којој се одвијао друштвени живот наших исељеника у том делу света.

И поред обиља драгоцених података ова би књига могла најпре бити основа за нека даља и сложенија и темељни-

ја истраживања наших исељаничких заједница на северноамеричком континенту и односа међу њима.

Стога је прегнуће песникиње и публицисте Катарине Костић вредно хвале као значајан податак за проучавање наших међуетничких односа изван некадашње заједничке државе.

Светлана КАЛЕЗИЋ РАДОВИЋ

ОТВАРАЊЕ ШКОЉКЕ

(Оглед о поезији Игора Ремса)

Лирска поезија у свим књижевним епохама има посебан положај због свог стихованог говора и чвршће везаности за језик од осталих књижевних родова. Њено потпуно разумевање је заправо недоступно, што поткрепљује и чињеница да је због своје изразите везе са музиком оличене у мелодији израза – начелно непреводива на друге стране језике. Па ипак, иако је ријеч о феномену који захтијева више интелектуалне енергије и префињеније читалачке рецепторе да би се написано разумјело, глатка површина лирске пјесме увијек служи и као нека врста огледала – у зависности од тога како је тумачимо, ми увијек говоримо и понешто о себи. А о томе истом, о себи, говори и њен аутор. Дакле, лирска пјесма служи као сусрет два сопства – ауторског и читалачког.

Модерне поетске тенденције све чешће иду ка томе да се језик ослобађа од било каквих значења и да се ријечи одређују до те мјере да постају саме себи довољне. Међутим, у тако конципираној поезији читаоци се само ослањају на властити сензибилитет, при чему им у поетском тексту нису дати било какви путокази у тумачењу од стране аутора. Томе насупрот, на срећу, и даље постоје пјесници који воде рачуна о другој обали коју запљускује њихов поетски океан, трудећи се да и у густим ткањима ријечи обезбиједи сигурне луке смисла.

Ако је тачна теза да се у наслову најчешће налазе кључеви за дешифровање текста, онда нас наслов поетске збирке Игора Ремса, *Жена које нема*, нужно наводи на чувену Андрићеву приповијетку *Јелена, жена које нема*: „Свако од нас у машти гради бледуњаву, али драгу слику имагинарног бића које нам се јавља да нас усрећи само у тренуцима окруженим самоћом”, каже Андрић.⁴² Попут његовог наратора, који своју

⁴²Иво Андрић: *Јелена, жена које нема*, у књизи: „Приповетке“, Нолит, Београд, 1964.

Јелену најчешће виђа од прољећа до јесени, и то под атмосфером пригушене свјетлости, тако и Ремсов лирски субјекат своју “жену које нема” среће у сличним околностима – најчешће у љето, у доба преласка сумрака у ноћ или ноћи у свитање. Као што је Јелена измаштано биће које даје смисао пишчевом животу, тако је и Ремсова жена које нема заправо плотска метафора животног смисла који је стално ту, надомак руке, али суштински недокучив, као што је воће недоступно Танталовом длану, а вода у коју је уроњен његовим жедним уснама.

У осам циклуса ове књиге (*Девичанска белина ѿлајна, Чежња која ѿлеше, Сусрећи, Кријем шайаћ ѿлавих речи, У заливу ѿвоја треха, Могра чежња десјоша Стефана, Речи које се ѿод језиком љубе и Жена које нема*) разматра се љубавно-еротска тематика из различитих аспеката. За боље разумијевање њене архитектонике, важан је начин на који је пјесник започиње и завршава будући да иницијална и финална позиција књижевног текста носе посебну семантичку тежину. Дакле, ако збирка започиње циклусом *Девичанска белина ѿлајна*, а завршава се циклусом по којем је и цијела збирка добила име *Жена које нема*, онда је јасно да у оба случаја говоримо о *празнини* – на самом почетку о празнини из које нешто треба да се роди, попут слике из бијелог платна, а у другом случају о пуноћи имагинарног живота који неминовно отиче у прозаичну празнину реалног постојања. Такође, у везу се могу довести и прва и последња пјесма збирке, *Мој сликар* и *Она*, из чега се виде и основне поетске координате ове књиге: сликање и жена, односно *сликање жене*.

У складу са тим пиктуралност је битна одлика ових пјесама. Од самог почетка наговјештава се веза поезије и сликарства, као конкретизација Хорацијево максиме *Уи ѿициура ѿоиесис*. Поред тога што наслови великог броја пјесама подсећају на наслове слика (*Пашићровска ноћ, Киша над Кошором, На обали, У сени дивљеј нара, Жућа киша, Обалом итрају сенке, Дивља река, Акварел* итд.) посебну везу ове двије умјетности чувају остварења у којима доминира дескриптивни модус смјењивања слика језички уроњених у прозачност, које готово функционишу као нека проширена хаику пјесма. У њима се кроз нијансе чисте, префињене љепоте и сензибилности истиче афективна снага ријечи. Једна од најуспјелијих је

Лабудов враи̑, готово антички једноставна.⁴³ У њој се од описа поднева до сумрака, прелази на страст два тијела у преплитању, који преко тјелесне долазе до космичке екстазе. Међутим, завршни стих („Тону међу звезде“) оvdје не представља само ознаку вечери, већ и враћања човјека у окриље природе, и осјећање недјељивог јединства са свемиром. Оно јединство које микрокосмос осјећа са макрокосмосом само у молитви и љубави, а обје су заправо оличење чисте енергије била она умна, вербална или тјелесна, односно како сам пјесник каже у *Љубавној*: „Као победница без штита/ Оружана Васељеном/ Обузимаш све пламеном“. У изузетно успјеле, ејдетски моделоване, спада и она пјесма у којој се описује женско тијело на врхунцу страсти,⁴⁴ односно оне у којима се жена пореди са акварелом, што је можда и најтачније одређење мушко-женских релација – као у акварелу, довољно је и у њима начинити један погрешан потез, те цијела слика бива уништена.

Занимљиво је да сликарски валери и контраст тама-свјетлост у контексту ове поезије попримају и симболичка обиљежја. Наиме, већину ових пјесама карактерише уобичајени љубавно-љетњи декор: море, чемпреси, жал или трава, сунчева свјетлост коју након тога смјењује ноћна, и екстаза која се највише еманира у том амбијенту обезбјеђујући тамним тоновима свјетлосне елементе, као у завршетку пјесме *Под ојршачем ноћи*: „Ноћ се напиње/ Креснуше греси// Свици у тами“, или у пјесми *У сени дивљеї нара*: „Тамом крунисани крик/ Упали тишину// Осветли бездан“. Дакле, из овога произилази двоструко тумачење: љубавна екстаза јавља се као једини извор свјетлости у тами људског постојања, а када се коначно деси, онда се љубавна енергија утапа у општу животну енергију Васељене. У контексту дубљих значења, свјетлост у мраку може се тумачити и као проналажење смисла у бесмислу.

⁴³ Ради бољег разумијевања оvdје наводимо пјесму у цјелости: „Чемпреси чувају тајну поднева/ Као копљаници/ Стоје витки/ Над увалом// Жута мрља лагано храмље/ За тренутак се гнезди/ У љубичастом грању// Руке/ Преплануле/ Снажне/ Стежу у наручју жену/ Танки лабудов врат// Тону међу звезде“ – Игор Ремс: *Жена које нема*, Удружење књижевника Црне Горе, Подгорица, 2011, стр. 23.

⁴⁴Наводимо дате стихове: Абоновино оживела/ У листовима танка/ Да око излуди// Црна лепотица/ Стегну аркан// Ах та црна бедра/ Те сапи таме (Игор Ремс, Ибидем, стр. 38).

Поред сликарства у стиховима ове збирке значајно мјесто припада и музици, која се такође повезује са љубавним чином („Витком музиком/ Тело ужарено гори“),⁴⁵ била она класична, која се изводи на „глаткој флаути“ односно жени, или рок музика попут Роллинг Стоунс-а (о чему говори наслов пјесме *Анубоду сеен му бебу*). Занимљиво је да у овом конкретном случају, свако ко зна дату пјесму култне рок-групе има у глави дату мелодију док чита стихове, чиме се добија прави синестезијски доживљај мијешања чула гдје долази до изједначавања читалачког и еротског. Музика је један од најуниверзалнијих и најнеобјашњивијих феномена овог свијета, те није чудо што Игор Ремс управо жену пореди са њом. Тако је она „музика распојасана“, „музика непролазна“ (*Дивља река*), а дугме на њеној хаљини је „у контрапункту“. Заправо, могло би се рећи да се мушко-женски феномен најбоље и може објаснити овим музичким термином, који подразумијева начело полифоног компоновања у којем посебно треба водити рачуна о мелодиозности не вертикалног, већ хоризонталног кретања, као у Баховим фугама. Тако се и мушкарац и жена јављају као *йуницјум цонтира йуницјум*, односно као тачка према тачки.

Неке од ових пјесама продукт су дугог сазријевања. Једна од најуспјелијих, са насловом профано еротизованим до крајњих граница, *Пичија*, настајала је током цијеле деценије (од 1999. до 2009). У њој пјесник метафорички обликује конкретну стварност женског тијела заодијевајући је копреном непрепознатљивости. Међутим, кроз њено густо ткање мјестимично провијава прави предмет пјесме – детаљан опис љубавног чина. Крећући се по опасној линији узвишено-профано, и конкретно-универзално, Ремс је успјешно измакао понору баналности надвладавши га умјетнички снажним стиховима, користећи већ опробани манир: познато се мистификује и чини неразумљивим, да би се, заправо, суштински објаснило.

Исти случај дугог умјетничког „зрења“ је и са пјесмом *Пољубне речи*, у којој се осјећа наизмјенични утицај Васка Попе и Момчила Настасијевића. На другој страни, у пјесми *Одлазила си*, нарочито у њеним финалним стиховима („Одлазила си/ Био сам сигуран/ Да ће увенути сво цвеће које си у

⁴⁵ Стихови из пјесме *Јосејхине*, у наведеној књизи Игора Ремса, стр. 53.

мени посадила“) осјећа се утицај Превера. Овакво просијавање лектире кроз поетске стихове доприноси дубљем доживљавању поезије, нарочито уколико њен читалац већ посјеђује нека књижевна предзнања. Тиме улазак у пјесму и њена значења бива потпунији. Исти је случај и са пјесмама које обрађују већ познате поетске мотиве. Читалац који у овој збирци Игора Ремса затекне пјесму *Симонида*, нужно мора имати асоцијације на Ракића који је тој истој фрески посветио чувене стихове: „Ископаше ти очи, лепа слико! Вечери једне на каменој плочи...“. На овај начин активира се феномен интертекстуалности када долази до преплитања неког дјела са различитим референцијалним текстовима. Међутим, Игор Ремс не ступа само у дијалог са другим ауторима, већ и са самим собом. У уводној пјесми ове збирке налазе се и стихови: „Покретима привремене потпуности назначиш/ Грех густ као тајна етруске тишине“, који нас нужно упућују и на претходну збирку овог аутора *Тајна еџруске тишине* која представља избор из његовог дотадашњег опуса. Тиме се јасно назначавача настављање *Жене које нема* на претходне књиге овог аутора, чему у прилог говори и чињеница да су се неке од пјесама ове збирке већ нашле објављене у претходним. Са становишта архитектонике ове књиге то може да буде занимљив поступак, јер свака пјесма поред тога што чини свијет за себе, она чини и дио збирке, те ступајући у дијалог са осталим остварењима добија и још нека контекстуална значења. Тако се донекле разликују значења једне исте пјесме, попут *Милешеве*, када се она нађе објављена у збирци *Ходочашћа*, и када чини дио збирке љубавне поезије *Жена које нема* у којој еротско представља главни семантичко-тематски стожер.

Збирка такође открива и занимљиво сегментовање стиха, када примјера ради, стих и на почетку и на средини почиње великим словом што узрокује специфично и многоструко читање ове поезије чиме се умножавају и њега значења. Лирски субјекат се подједнако изражава у мушком и женском роду, што свједочи о хармонизацији мушког и женског принципа унутар сваког ствараоца будући да је пјесник и када пјева о тјелесности, заправо надпопан, у потрази за универзалним значењима која превазилазе било какве подјеле. Па ипак, пјесме испјеване у женском роду доносе другачију врсту сензибилности. Већ кроз друго остварење *Пре нејо гласом сва исцурим* уводи се осјетљиви феномен еротског, будући да су ријет-

ки пјесници који га могу успјело језички конкретизовати не прелазећи у воде баналности. Игор Ремс тим подручјем успјешно влада и занимљив је начин на који га објашњава - додатно га мистификује и онеобичава, да би га заправо суштински објаснио. У том смислу, аутор често врши повезивање мистичног и еротског, при чему као увод у ово друго најчешће даје необични пејзаж који својом тајновитом атмосфером треба да сугерише нека дубља значења (у вези са преплитањем љубавне и космичке енергије, будући да су обје творачке), по правилу саопштене завршним стиховима.⁴⁶ Оваквим поступком Ремс заправо улази у ред пјесника неоромантичара, који акценат стављају на сновно, мистично и необјашњиво. Па и тада, када се могу препознати врло конкретне еротске конотације („Црн лабуд урања/ У језеро златно“,⁴⁷ „Копљаник слави/ Седефаста стиснута стегна“,⁴⁸ „Ходочасница чија су колена обале/ Приспеле за прихват лађе“,⁴⁹ „У залив Твога греха упловљавају чамци/ Пререзаних грла Уљаним тепихом набрекли“,⁵⁰ – поетски дискурс и даље остаје метафорички, чак и када се наглашено конотира веза са центром женске тјелесности, чиме долази до мултипликовања семантичких слојева.

Занимљиво је да се веза тјелесног и емоционалног у књизи проматра са двије различите тачке гледишта: мушке и женске. Док је из перспективе мушког лирског субјекта еротско најпунија конкретизација сједињења, из тачке гледишта женског лирског субјекта акценат се ставља на растанак који након тога слиједи, односно како се каже у пјесми *Ко си ти*: „Плашим се да видим/ Дима стуб/ Из твојих трагова/ Како се вије“. Иако једно другом остају загонетка до краја, мушкарац и жена не одустају од игре међусобног дефинисања, али их парадоксално ријечи само још више удаљавају („Ти си двоструко време/ Ја – закључана ствар/ (...) Ја само жена/ Црни кристал// Располућена твојом загонетком“).⁵¹ Врхунац парадок-

⁴⁶Ненасловљена пјесма из циклуса *Сусрећии*: “Ноћ цури низ прозоре/ Ћутањем тераш месец/ Да нам једе сенке// Над крововима/ Израслим из мрака/ Затегнула си лук жудње// Додирнула дно кобалтне реке/ Наг камен над којим стојимо// Упалихних једара/ Пловимо рајском реком“, - Игор Ремс: *Ибидем*, стр. 35.

⁴⁷Игор Ремс, из циклуса *Сусрећии*, *Ибидем*, стр. 41.

⁴⁸Игор Ремс: *Под ојришачем ноћи*, *Ибидем*, стр. 50.

⁴⁹Игор Ремс: *Пре нејо ѓласом сва исцурим*, *Ибидем*, стр. 10.

⁵⁰Игор Ремс: *У заливу Твоја греха*, *Ибидем*, стр. 62.

⁵¹Игор Ремс: *Ко си ти*, *Ибидем*, стр. 19.

кса садржан је у чињеници њиховог упорног настојања за неразумијевањем („Причам са тобом/ Тако знам/ Да ме нећеш чути“)⁵². И када се коначно исцрпе све ријечи, долази се до истине која је послужила и као почетна инстанца у овом путовању – једино у тјелесном сједињењу истински постају једно. Све мимо тога је празан простор узалудне глагољивости и безуспјешних покушаја да се објасни други, чак и када се та објашњења свODE на исто: *џи си као време*, каже мушки лирски субјекат жени у истоименој пјесми, *џи си двосџруко време*, каже женски лирски субјекат мушкарацу у пјесми *Ко си џи*. Најтачнија одређења преплитања мушко-женског принципа налазе се у оксиморонима, углавном присутним на крају пјесама. Један од најуспјелијих је онај из остварења *Заслеџила си ме*: „Слеп сам – све више видим“, чиме се сугерише да је једини смисао не у разумском поимању свијета, већ у његовом осјећању, при чему кључно мјесто заузима не опсервација, већ интуиција. У складу са тим, доминантно стање које се најчешће описује јесте - опијеност.

До њиховог спајања долази и онда када их неизговорене ријечи и „тама подбада(ју)“. Тада „срца у понору помишљају/ Звер нашу да нахране“. Ово је један од ријетких случајева, у циклусу *Сусреџи*, гдје се путености приступа у стању ништавила, да би се нахранила звијер нагона. Сличан је случај и са пјесмом *Воли ме два џиџа*, у којој се тјелесна љубав доживљава као нешто што треба да ублажи „Лепо Ништа“ разапето између јуче и сјутра. У свим осталим сегментима збирке *Жена које нема*, тјелесно сједињење се јавља као кулминација пуноће живота, а не као компензација за његову непотпуност.

Циклус *Могра чежња десџоџа Сџефана* састављен је од само једне истоимене пјесме, те као такав има посебан значај. Поред тога што се од осталих лирских творевина разликује наглашеном наративношћу ова пјесма садржи поетске координате цијеле збирке у малом. У њој се, кроз поступак поетске историзације, налази све што је пјеснику било важно у конструисању ове књиге – долазак, Бар, море, љубавна чежња. Иначе, умјетнички поступак оличен у пјесмама збирке *Жена које нема* могао би се објаснити као комбинација ејдетског и логичко-дискурзивног мишљења, у сликама и у категоријама. Вриједност једног пјесника, односно његовог стваралаштва,

⁵²Игор Ремс: *Ко си џи*, Ибидем, стр. 15.

најбоље је провјерљива у сегментима гдје се хвата у коштац са општим мјестима. Примјера ради, са заласком сунца или са описом сунца у подне: жути је слепац напуштао/ Узорани океан Ниси проговорила ни Реч Гледала си/ Како се отвара тамни пупак ноћи Гута нас у њему/ Заробљене...;⁵³ „Рибље подне открива смеђи трбух Сунчева базалтна кошуља/ Упија пот твојих жедних капака;⁵⁴ или „Подне блиста// Ударени клин/ У сунчево теме/ Сабира светлост/ Игром разуздану...“⁵⁵ Дакле, ако стваралац умије да у старом понуди ново, да већ виђеним темама понуди нову и ефектну умјетничку конкретизацију, онда је ријеч о умјетнику од пера.

Последњи циклус по коме је збирка и добила име садржи и знатне историјске конотације. У њему се пјева о Симониди, Милешеви, Сарајеву, Етрурцима који у контексту Ремсове поетике имају статус лајт-мотива. У прилог успјелој архитектоници књиге нарочито говоре оне пјесме састављене од дистихова који функционишу као засебне поетске ћелије, које се могу повезивати и на други начин. Примјера ради, читав циклус *Сусрећи* може се повезати тако да сви први дистиси чине једну поетску цјелину, сви завршни такође. Овакво оформљавање малих, засебних поетских ћелија има своју сврховитост и у неконвенционалним читањима књиге, са краја ка почетку, чему је, примјера ради нарочито склона проза и то она павићевског типа. Па ипак, и у таквим читањима „наопачке“, долази се до исте истине коју пјесник конкретизује у пјесми *Само у сну*, када каже: „Ноћас светлиш као жито под руком жетеоца/ Само у сну имам Те целу“. Изгледа да се потпуно посједовање другог може остварити једино у сну, зато је и *жена које нема* заправо идеал којем пјесник тежи, свјестан да га у овом и оваквом постојању не може пронаћи.

И ту се поново враћамо на почетак, на везу са Андрићем: “Могло би се рећи да сам увек живео од сећања на једно привиђење, а сада живим од успомена на та своја сећања (...) Знам да се свуда и свагда може јавити Јелена, жена које нема. Само да не престанем да је ишчекујем”.⁵⁶ Најконкретнија веза са поменутом приповијетком великог нобеловца садржана је у

⁵³ Игор Ремс: *Киша над Кошором*, Ибидем, стр. 14.

⁵⁴ Игор Ремс: *Лумбарда*, Ибидем, стр. 12.

⁵⁵ Игор Ремс: *На обали*, Ибидем, стр. 30.

⁵⁶ Иво Андрић: *Јелена, жена које нема*, у књизи „Приповетке“, Нолит, Београд, 1964.

Ремсовој пјесми *Не њознајем Те а мислим о Теби*. Случајан сусрет који остаје у сјећању довољно дуго да изазове машту пјесника који се тада претвара у љубавног пјесника: “Пусти ме да певам/ Само сам пламен који пуцкета/ Запаљен Твојим погледом”. Дивљење љепоти, када се зачне у пјесничком бићу нужно мора пронаћи израз и излаз у виду стварања. Ако нестанак Јелене Андрићевом приповједачу сугерише да се заправо човјек приближава смрти онда када му нестане драгих илузија, ова збирка Игора Ремса потврђује исти став – само док је загледан у снове и привиђења својих жеља, човјек може да живи, под условом да зна како да им се потпуно преда. Исти је случај и са еросом, и са љубављу и са поезијом – од њих највише добијамо када им се потпуно предамо.

ИСТРАЖИВАЊА

ИСТРАЖИВАЊА

Горан КОМАР:

*Од Сјоца до Боке – најјиси на
Старим сјоменицима српској народа*

Слободан ЈАРЧЕВИЋ:

Подвала о бојумилима у Босни

Горан Ж. КОМАР

ОД СТОЦА ДО БОКЕ – НАТПИСИ НА СТАРИМ СПОМЕНИЦИМА СРПСКОГ НАРОДА

И овом приликом пружам одређен број већ објављиваних и необјављиваних ћириличних натписа са подручја источне Херцеговине, Бањана и Боке которске. Одређени натписи које су изучавали и објављивали уважени Марко Вега и претходници, сада се тумаче у другачијем свјетлу (Убоско, Ластва у Храсном), док се одређен дио пружа изнова, код тачног читања М. Вега, како би се пружили прецизни цртежи и бољи увид у графију натписа које његовим фотографским снимцима (М. Vego, *Zbornik srednjovjekovnih natpisa Bosne i Hercegovine I-IV*, Sarajevo, 1962-1970) нису могли бити пружени. Хронолошки оквир у којем су настајали ови натписи протеже се од 15. до краја почетка 19. вијека (Баошићи). Испод цртежа натписа пружам само њихову транслитерацију, изузев у случају два натписа са подручја општине Неум (Република Хрватска) јер је, са њихове сложености и различитог тумачења М. Вега, неопходно додатно рашчлањивање и појашњење. И на овај начин тумачени, натписи су сасвим разумљиви свакоме практиканту и познаваоцу ћириличног писма. Овом приликом по први пут се објављује и натпис са јужне стране стећка – сандука са средишње некрополе љубињског села Убоско који раније нисам уочио, а пружа се и исправка у погледу читања натписа Бунца Рушовића са Бунчића (Радмиловић Дубрава), гдје се, ипак, отклања дилема и сходно аналогјама на епиграфским споменицима источне Херцеговине (Врхпоље, Љубомир) и архивској грађи, препознаје презиме – патронимикон: „Рушовић“.

Вјерујем да је корисно и путем часописа „Слово“ указати на недавни случај одношења срећака са простора никшићких села Почковићи и Кленак од стране Народног музеја на Цетињу и Министарства културе Црне Горе како би се у том мјесту формирао лапидаријум, попут сарајевског у врту Земаљског музеја Босне и Херцеговине током друге половине 20. вијека. Овај ненајављени поступак наишао је на осуду и протесте мјештана Бањана и Опутне рудине и истицања захтјева за враћање споменика на њихово мјесто. Управо онако како су мјештани села Симиова код Билеће 1964. године безуспјешно бранили огромни крст који је уз обезбјеђење и присуство народне милиције однесен у Сарајево, дизалице црногорског Министарства културе и Народног музеја са Цетиња (без полиције, на препад) однијеле су гробне споменике из Почковића и са Кленка да се њима пријестоница црногорска дичи.

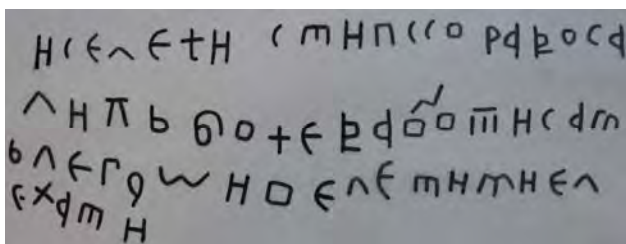

Горња Битуња – представа на стећку са недавно рашчишћене некрополе

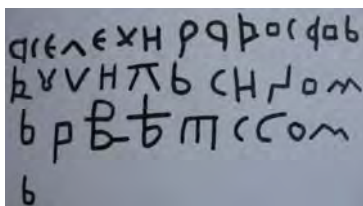
1. Премилово Поље (Љубиње)

Стећак, највјероватније типа сандука, сада полагао, лежи у источном-југоисточном дијелу велике некрополе која је богата сандуцима. Ова некропола је пресјечена и тешко оштећена пробијањем сеоског пута који је прошао кроз њезино средиште. Стећак са натписом лежи тик уз пут, одмах поред другог

полеглог сандука који такође носи ћирилични натпис „Дучића и сина“. Споменик је дјелимично затрпан земљом и крхотинама приликом пробијања пута. Посебно указујем на слова „Ђ“ без вршног наставка и „Ж“ у форми крста или ћириличног „Х“. У близини ове некрополе, западније, стоји високи „Рашкојев крст“ са ћириличним натписом, као и једно црквиште.

И СЕ ЛЕЖИ СТИПКО РАДОСА
ЛИЋ. БОЖЕ, ДАВНО ТИ САМ
Љ ЛЕГАО И ВЕЛЕ ТИ МИ Е Л
ЕЖАТИ

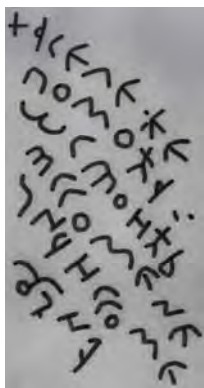

Натпис Дучића на стећку-сандуку крај претходног споменика

(Цртеж се пружа због потпунијег и прецизног погледа на ортографске карактеристике).

2. Убоско (Љубиње)

Натпис се налази на стећку типа сандука у рубном дијелу некрополе којом доминира огромни средњевјековни крст. Како сам раније објавио други дио натписа („Овди умријех милост велећи“), овом приликом пружам и главни дио натписа који је помињао Шефук Бешлагих тачно прочитавши име покојника, али га не објавивши у цјелости.

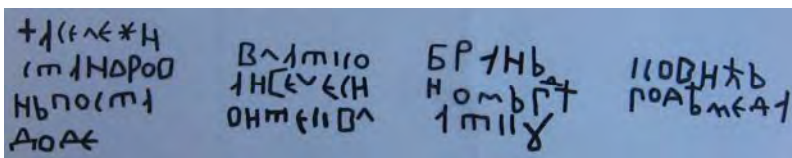
Јужна страна стећка

+ А СЕ ЛЕЖЕ
 ПОМОЋАН
 ОСТОИЋЪ
 ТКО МЕНЕ
 ЗНА И КО МЕ
 УЗНА

Раније је објављени други дио натписа који сам прочитао као „+ Овди умријех милост велећи“ („Слово“, 34-35, 162). У последње вријеме разматрао сам и могућност другачијег читања које би подразумевало присуство слова „ж“ умјесто знака крста, што би у том случају неминовно водило ка препознавању ријечи „Жоуп(ан)“, а затим, у другом реду и имена „Умхо=Умко“. Међутим, нисам пронашао сигурно „ж“ умјесто знака крста, јер овдје се на мјесту претпостављеног десног крака налази пространо удубљење. Такође, у цјелини натписа се уочава дослиједно урезивање слова „у“, па је јако тешко „в“ у првој ријечи натписа одредити као „у“. У висини прва два реда натписа, сасвим десно, постоји и велико оштећење стећка.

3. Ластва – Горње Храсно (Неум)

Стећак типа сљемењака-саркофага жели у саставу мање средњевјековне некрополе на предјелу Ластва код Горњег Храсног мало јужније од савременог католичког гробља. Разлике у тимачењу натписа су јако велике, па овдје пружам и допунска рашчлањивања, а осим тога и цртеж.

+ А СЕ ЛЕЖИ ВЛАТКО БРАНЊКОВИЋ
 С ТАНОРОПША И СЕЧЕ СИНОМЪ ГД† ГОДЪ МЕДА
 НЬ ПОСТАПИ ТЕ К ВЛАТКУ
 ДОДЕ

Уважени претходник М. Вега, пружио је следећу транслитерацију натписа:

+ А СЕ ЛЕЖИ ЛАТКО БРАНЊКОВИЋ
 С ТАНОРОВА И ВЕЧЕ СИНОМЪ
 ГОСПОДЪ МЕДА
 НЬ ПОСТАВИ ТЕ К ВЛАТКУ
 ДОДЕ

Натпис је, затим, прочитан на следећи начин: „А се лежи Vlatko Branьković s Tanorova i веће [sa] sinомъ. Go(spo)да [gospođa] Medань [Medana] postavi [kami] te k Vlatku dode [dode]“¹.

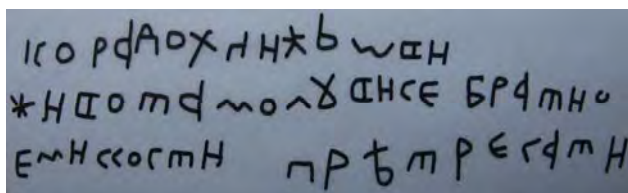
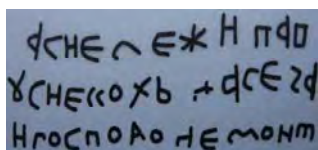
Видљиво је из анализа М. Вега да он не узима у обзир сегмент у средини II реда натписа којим се, у виду уобичајене у рукописима скраћенице, помиње име Господње. Дакле, сегмент: „Г“, наредно „Д“, а затим, знак крста. Пажљивом анализом друге ријечи II реда коју М. Вега познаје као „веће“, открива се, очекивано, ријеч: „СЕЧЕ“. Прво слово је сигурно „С“, а не „В“. Ово „С“ је различито од „С“ у првој ријечи натписа, али овдје клесар и иначе показује недоследност, јер је „В“ у натпису и усправљено правоугаоно и квадратно и са увученом десном линијом: „В“, не допирући до окомитости слова.

Предложено читање натписа би гласило: „А се лежи Влајко Бранковић с Танорова и сијече (са) сином Г(оспо)д (њим)† ѿ(сѿо)ђа Меган. Посѿави, ѿе к Влајку дође“.

¹ М. Vego, *Zbornik ćirilьnih natpisa Bosne i Hercegovine*, tomus II, Sarajevo, 1964, 35, бр. 84. Наводи литературу.

4. Ходово (Столац)

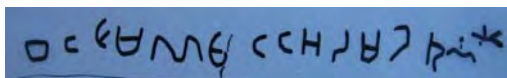
Натпис је уклесан на двије стране великог стећка-сандука чији је један крај отпао. Лежи у саставу изузетне некрополе са мноштвом украшених споменика међу којима се неки примјерци могу мјерити са радимљанским стећцима.

А СИЕ ЛЕЖИ ПАВКО РАДОХНИЋЪ ОВИ (КАМЪ)
УСИЕКОХЪ НА СЕ ЗА
ЖИВОТА МОЛУ ВИ СЕ БРАТИО
И ГОСПОДО НЕМОИТ
Е МИ КОСТИ ПРѢТРЕСАТИ

5. Крст у Ходову – Столац

Крст се налази у саставу мање некрополе у опсегу села Ходово (на путу ка Дабрици). Једноредни ћирилични натпис урезан је на бочној страни окомите греде.

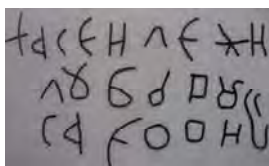

В СЕ УМЪКИН УЗДМ(А)К

У овоме случају, опредјељујем се, ипак, за дословније тумачење натписа. Разматрао сам више могућности које би укључивале постојање знака Ђ на крају ријечи „Умкин“, али овај знак је идентичан слову „у“. Последње слово натписа бих одредио као полегло „к“ какво се виђа у натписима источне Херцеговине, а не као „ћ“.

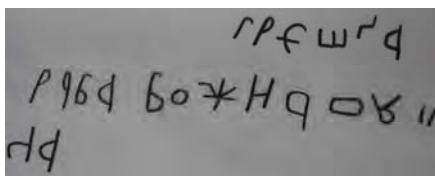
6. Доњи Тријебањ (Оцак)

Натпис лежи на сјевероисточном дијелу плоче под великим крстом у саставу пространог старог гробља у близини православне цркве Св. Николе, задужбине Храбрена-Милорадовића (код куће Влада Обрадовића). Натпис је тачно прочитао М. Вего, док Ш. Бешлагић пружа презиме (Вуксалович). Овдје га пружам због прецизнијег цртежа.

7. Црква Св. Јована – Клење (Бањани)

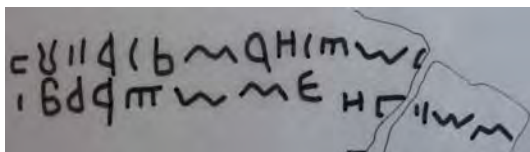
Овај натпис је уклесан на стећку-плочи која је изудана у јужни темељни вијенац цркве Св. Јована (Миљанићка црква) у селу Клење у близини Велимља. Натпис се веома тешко уочава. Стећак је јако оштећен у доњем лијевом углу који је отпао, а који је носио дио натписа. Пажљивим прегледавањем шута који је формиран током припреме фуговања зида цркве, уочио сам само трагове малтера, па је вјеровати да је стећак у оваквом стању узидан у црквени зид приликом једне од обнова цркве. Иначе, у овај зид је уграђено шест стећака, а стећак са натписом је други по реду од pročеља. Сјеверни зид такође чува пет стећака, а на првом се чита натпис Вукићевића који је раније објављиван.

(А СЕ ЛЕЖИ) ГРЕШНА
РАБА БОЖИЈА ВУК
НА

8. Радишевина – Горње Храсно (Неум)

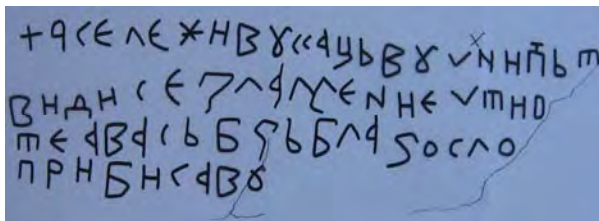
Радишевина је засеок Горњег Храсна у близини кућа Жарковића. Велики крст на Радишевини, који је данас поломљен на три дијела, чува натпис на окомотој греди који је М. Вего објављивао. Овдје пружам цртеж натписа и унеколико различит поглед на натпис. Уколико би овдје писало само: „мајстор“, а не и „Мајсторовић“, како тумачи М. Вего, тада би било значајно погледати и другу страну сломљеног крста. Предање у Храсном казује да је крст поломљен од стране мухамеданских житеља Храсног Радиша који су овдје стигли након изгона турске власти и посаде из Херцег Новог 1687. године. Радиши, чије презиме подсећа на име новскога села Ратишевина, дошавши на овај простор, поломили су велики крст са натписом. Овдје су живјели још педесет година и ишчезли.

ВУКАСЪ МАИСТОР(Ъ)
З БРАТОМЕ ИВКОМ(Ъ)

9. Црква Св. кнеза Лазара – Влаховићи (Љубиње)

Натпис је урезан на поломљеном стећку који је уграђен у конструкцију улаза у порту цркве Св. кнеза Лазара у љубињском селу Влаховићи.

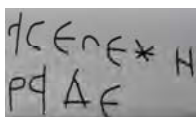

+ А СЕ ЛЕЖИ ВУКАЦЪ ВУЧ(И)ХНИЋ Т
ВИДИ СЕ ЗЛАМЕНИЕ ЧТИО
ТЕ А ВАСЪ Б(О)ГЪ БЛАГОСЛО
ПРИБИСАВУ

М. Вего је објавио овај натпис у другом тому „Зборника“ (с. 43). Одмах се виде одређене разлике. Прво, овдје, видљиво слово „т“ на завршетку првог реда и слово „у“ умјесто полугласа на самој завршници натписа. Натпис је јако оштећен, па је сигурна реконструкција немогућа. М. Вего је учинио напор да реконструише натпис на начин да је у завршници другог реда нашао: „...čtio[če]! [Pomeni], а у завршници трећег реда: [vio]! [A se pisa (sčče)].

10. Банчићи (Љубиње)

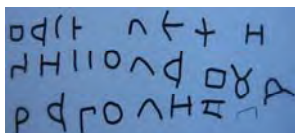
Натпис лежи на западном рубу велике плоче под средњевјековним крстом у љубињском селу Банчићи на средишњој некрополи која представља и савремено гробље. Овај крст стоји у групи старих крстова ван порте.

А СЕ ЛЕЖИ
РАДЕ

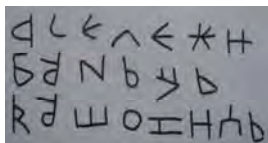
11. Крива Ријека – Туљи (Попово Поље)

Крст на Кривој ријеци, који је помињао Шефик Бешлагић, са кривим читањем имена, стоји на једном од завоја Требишњице на њеној лијевој (пољичкој) обали. Он се налази тачно преко пута села Туљи у близини усамљеног срушеног млина. Пронашао сам га, зараслог у гору, изузетно тешко и поред неколицине водича из села. Презиме-патронимикон је јасно урезано са готово идентичним обликом слова „Л“ у трећем реду двама словима у првом и другом реду, тако да је читање презимена: „Вудраголић“.

ВА СЕ ЛЕЖИ
НИКОЛА ВУДРАГОЛИЋ

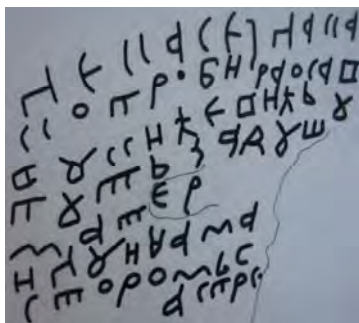
12. Радмиловића Дубрава – Бунчићи (Билећа)

А СЕ ЛЕЖИ
БУЊАЦЪ
РУШОВИЋЪ

13. Колаци – Хум (Требиње)

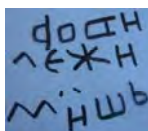
Натпис се налази на старом крсту у селу Хум код Требиња у саставу сеоског одломка Колаци. Он је до недавно стајао усправно на мјесту гдје је и подигнут, али је пробијање сеоског пута довело до његовог склањања уз једну међу. Мјештани казују да имају намјеру да га врате на старо мјесто. Анализа натписа била је јако отежана због неповољног положаја за маркирање кредом уреза глијета. М. Вего је пружио тачно читање натписа.

НЕКА СЕ ЗНА КА
КО ПРОБИ РАДОСАВ
ВУКИЋЕВИЋЪ
ПУЋЪ ЗА ДУШУ
МАТЕР
ИНУ И ДА МА
СТОРОМЪ С (=900)
АСПРЕ

14. Црква у Грачаници – Гацко

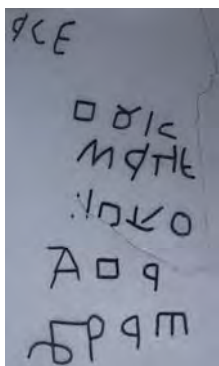
Овдје се јављају озбиљне дилеме. Ш. Бешлагић (1971) помиње два крста са натписима, а М. Вего (Zbornik...II, 1964) пружа натпис са једног крста и натпис са плоче унутар цркве (на поду, пред олтаром) Милка Тасовчића који се доноси потпуно тачно. Натпис на крсту М. Вего чита: „А се Миљш лежи“. У порти изнад цркве ја сам пронашао стари полегли, а могуће и измјештени крст средње величине, који у своме чворишту има јасно урезан натпис, садржински веома сличан натпису који даје М. Вего. Но, он је, ипак, другачији. Свакако, могуће је да је М. Вего видио неки други крст на што упућује и његова приложена фотографија.

А ОВ(Д)И
ЛЕЖИ
МИШЬ

15. Селине – Бијела Рудина (Билећа)

Мањи стари крст који лежи у саставу некрополе сјеверно од Бијеле Рудине код Билеће. Овдје леже два велика средњевјековна крста која су полегла и утонула у меку земљу, али и два мања крста међу којима је овај са натписом. Крст је јако оштећен. Отпало му је лијево раме са дијелом натписа („лежи“), а окомита греда је поломљена.

А СЕ (ЛЕЖЕ)
 ВУК
 МАНЊ
 (И) ИВКО
 ДВА
 БРАТ
 А

16. Гацко – Миољаче

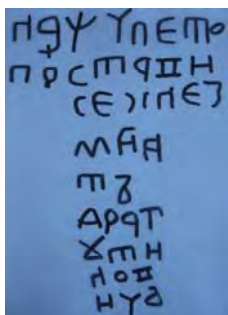
Мања некропола настала у 18. вијеку са мноштвом натписа. Доминира велики, громом оштећени крст са натписом који је јако оштећен. Поред њега, овдје се налази још неколико мањих крстова са натписима који припадају 18. вијеку.

А СЕ
 ЛЕЖ(И)
 ДМ
 ИТ
 А

17. Гацко – гробље Лазарићи

Већи украшени крст у близини Гацка у саставу средњевјековне некрополе која је коришћена до дана данашњега. Крст и натпис помње Шефик Бешлагвић који је тачно прочитао име. Веома је необично исписивање године старим системом уз означавање последње бројке „пето“. (На овом гробљу лежи и један доста оштећени крст који је утонуо у земљу, али се на његовом западном лицу са сигурношћу чита да је споменик подигла “Сара своме мужу Драгутину“).

Н(А) / ^ΨЧПЕТО (=1795)

ПР(Е)СТАВИ

СЕ КНЕЗ

МИЈА

ТЬ

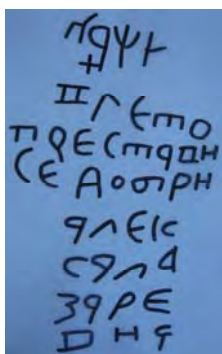
ДРАГ

УТИ

НОВ

ИЧЬ

18. Гацко - Миољаче

Н(А) / ^ΨЧ (=1790)

В ЛЕТО

ПРЕСТАВИ

СЕ ДОБРИ

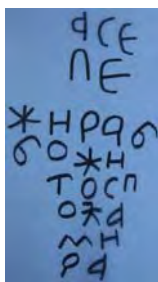
АЛЕК

СА ЛА

ЗАРЕ

ВИЋ

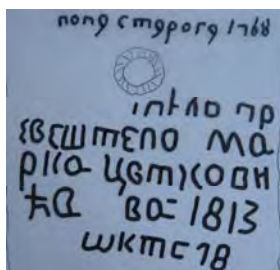
19. Гацко – Миољаче

А СЕ
 ЛЕ
 ЖИ РАБ(А)
 БОЖИ
 ГОСП
 ОЋА
 МИ
 РА

20. Црква Св. Николе – Баошићи (Херцег Нови)

Иза апсиде баошићке парохијалне цркве Св. Николе лежи стара плоча са натписима који говоре о упоку двојице свештеника из баошићке свештеничке лозе Цвјетковића (=Ћетковића) која је дала и бокешког и далматинског исповједника Православља оца протосинђела Кирила Цвјетковића.

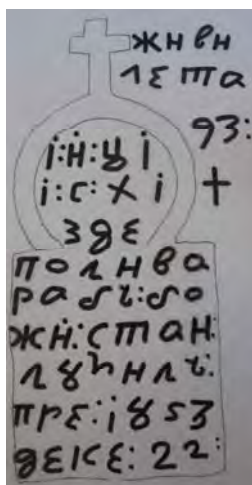

ПОПА СТАРОГА 1768

ТЕЛО ПР
 ЕВЕШТЕНО МА
 РКА ЦЕТКОВИ
 ЋА ВО=1813
 ОКТО 18

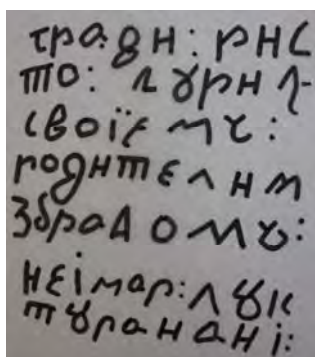
21. Доња Капавица (Љубиње)

Овај натпис налази се у Ђурића гробљу у љубињском селу Доња Капавица.

W

ЗДЕ
ПОЧИВА
РАБЪ БО
ЖИ СТАН(КО)
ЛУЧИЊЪ
ПРЕ(СТАВИ СЕ) 1853
ДЕКЕ(МБРА) 22
ЖИВИ
ЛЕТА
93:

N

ГРАДИ РИС
 ТО ЧУРИЧ (=ЂУРИЋ)
 СВОЋЕМЪ
 РОДИТЕЛИМ
 З БРАТОМЪ
 НЕИМАР ЛУК(А)
 ТУРАНАНИЋ(Н)

ЛИТЕРАТУРА

Марко Vego, *Zbornik srednjovjekovnih natpisa Bosne i Hercegovine I-IV*, Сарајево, 1962-1970

Шефик Бешлагић, *Српци. Католичко-иконографски преглед*, Сарајево, 1971.

Радмило Б. Пекић, *Трајом Бојумила Храбака – Власи Прегојевићи*, Зборник: Живот и дело академика Богумила Храбака, Косовска Митровица, 2011, 370. Аутор помиње презиме: „Рушић“.

Горан Комар, *Ћирлични написи из Сјаре Херцеговине*, Слово, часопис за српски језик, књижевност и културу, бр. 34-35, Никшић, новембар 2011, 146-166. У овом прегледу погрешком је исписано: „Душовић“ умјесто „Рушовић“. Овом приликом, исправљам.

Слободан ЈАРЧЕВИЋ

ПОДВАЛА О БОГУМИЛИМА У БОСНИ

Да би раздробили српско народно ткиво, западноевропске државе и Ватикан су користили и верску разноликост међу Србима – било је Срба: православних, католика, муслимана, протестаната, унијата... Колонијалним државама је користила српска верска подела, јер је било могуће једну верску заједницу супротставити другој, те се, тако, оне никад нису одређивале за заједничку борбу против окупатора на српским земљама: Мађара, Турака, Аустријанаца, Млечана, Италијана, Немаца... Међусрпску поделу - на верској основи, колонијалисти су искористили, па су од појединих верских заједница, временом, градили нове народности (нације). Од Срба католика – створили су Хрвате, од једне групе Срба муслимана – Шиптаре, од друге групе Срба муслимана – Бошњаке, итд. Да не спомињемо и румунизацију, и мађаризацију, и македонизацију, и бугаризацију Срба, јер се у овом поглављу посвећујемо градњи бошњачке нације од Срба муслимана – у Херцеговини, Босни, Црној Гори и Србији. Вероисповест је била богомдана за овај подухват, јер је она, већ дубоко, засецала и рањавала ткиво народа српског. Али, у 19. столећу, кад се ова намера почела спроводити, и европски народи су дограђивали своје нације и државе и позивали су се на своје древне (античке) и средњовековне корене, а у њима су налазили сопствено народно обележје (бар су то тако тумачили), свој језик и своју вероисповест. Ово правило се није могла применити при стварању бошњачке народности (нације), јер Бошњаци, поред тога што су говорили и српским језиком, исповедали су и српску православну веру до средине 15. столећа – пре него што ће Турци окупирати Босну 1463. године. И зато су се творци расрбљивања досетили – Бошњацима ће даровати вероисповест пре исламизације, која неће бити српска православна. Измислиће,

да је реч о једном виду бошњачког хришћанства – које није православно, какво је код Срба, нити је католичко, какво је код Хрвата. Тако ће Бошњаци (Срби муслимани) бити усмерени на својатање те измишљене вере, коју ће придодавати својој новој народности – као што зидар додаје армирани бетон крхкој грађевини. И тако, с посебном вером у Средњем веку, савремени муслимани су имали подлогу за објашњење - да се народносно (национално) разликују од православних Срба и католичких Хрвата. Ово се увелико користи и Бошњацима је омогућено (захваљујући и кратковидости српских државника из претходна два столећа), да у све друштвене науке уткају ту своју средњевековну верску посебност и да је сматрају својим народносним (националним) кореном. А да би све то било уверљивије, муслиманским Бошњацима је измишљено и да је та вера имала посебне храмове у власништву, јер је била установа - „Црква босанска“. Написано је, да се у њој исповедала нека богумилска вера – која је имала одлике хришћанске секте. Та вера се звала и друкчије – именима разних секти из првих столећа Нове ере, што је најбоље објаснио др Миодраг М. Петровић. Из више његових студија о „Цркви босанској“, ево једног извода с именима тих хришћанских секти, уз његов осврт, да су ово кривотворење прихватили званични повјесничари (историчари) у европским државама:

„Црква босанска² – крстјани, кудугери, богомили, богумили или бабуни, патарени, и други називи за вернике у Босни, представљају основу коју су историчари и лингвисти дубоко уткали у свеукупну историју те средњевековне државе. У науци се, чак, сматра, да питање 'Цркве босанске' представља 'осовину' историје Босне. Из тога су израстале многе књиге, студије, расправе; на томе су бројни истраживачи, код нас и у свету, стекли научна звања – од магистра до академика. Све то није помогло, да се у науци коначно потврди исправност било којег до сада понуђеног мишљења о 'Цркви босанској'. Пометња изазвана необјективним, површним, једностраним, нетачним, па и тенденциозним тумачењима латинских, грчких и словенских извора, одвела је истраживаче на разне странпутице. Честа је појава, да се поједина мишљења, која су већ

² Миодраг М. Петровић: “Кудгери-богомили у византијским и српским изворима и 'Црква босанска'“, Издавач Манастир Св. Архиђакона Стефана у Сланцима код Београда – метох Манастира Хиландара, 2000, стр. 4-5.

давно у науци проглашена као неодржива, и данас преузимају – без икакве провере, зато што су допадљива, или зато што их је изнело познато име међу историчарима. Такво ширење заблуда, отежава пут до истине и ништа заједничко не може да има са правим приносом науци. Охрабрење представљају они малобројни, али озбиљни научници, који су, такорећи, цео свој радни век посветили истраживањима разних питања у вези са 'Црквом босанском', а ипак јавно признали, да су неопходна нова – вишестрана истраживања, како би се дошло до чврстих, уверљивих одговора на безбројна отворена и тешка питања... На основу података у *Законојравилу* Светог Саве... као и бројних других података у млађим средњовековним изворима, сазнао сам, између осталог, да 'Црква босанска' није установа црквенојерархијског обележја и да често помињани богомили у Босни и Србији нису други до Латини³.

Ово ткање потке за бошњачку народност (нацију) је успело, јер је прихваћено у државним и научним установама Србије и Југославије – мада је то био део колонијалног противсрпског плана. А да је замишљен у колонијалним државама и Ватикану, видеће се по томе што ће га најистрајније подржавати научници из хрватске народности, а та народност је (пре ове бошњачке) била колонијална полуга против српског народа и српске државе. Пошто су српски државници прихватили ово, а прихатали су и друга повјесна (историјска) кривотворења, следили су их и српски високообразовани званичници у Српској академији наука и уметности и у другим научним установама, те су и они творци разноврсних „научних“ дела о „Босанској цркви“ и „бошњачкој нацији“. Те званичне учене људе ће изврсно разврстати др М. М. Петровић – на основу њиховог става према „Цркви босанској“. Само су појединци оспоравали њено постојање, али су они занемарени, те им ставови нису налазили места у образовним књигама. Учило се о „Цркви босанској“ - како су то предлагали учени из прве гру-

---

³ Да појаснимо овај закључак академика М. М. Петровића – под речју „Латини“, он подразумева вернике Римокатоличке цркве – католике, како се то каже. На основу овога, лако је закључити, да српске средњовековне неприлике нису биле друкчије од неприлика у 19. и 20. столећу, кад су православни Срби покатоличавани (и под претњом смрћу) и проглашавани Хрватима, или припадницима других народа. Разлика је само у томе, што су православни свештеници и државници у православним земљама, у Средњем веку, Римокатоличку цркву звали сектом, а њене верника богумилима, богомилима, бабунима, патеренима, итд.

пе, на чијем челу је био хрватски историчар, Фрањо Рачки, у XIX столећу. Ево, како је др Петровић сврстао научнике у ове од три групе:

„Готово сва писања о 'Цркви босанској', могу се представити као три, углавном разграната стабла. **Једно стабло** чине: Фрањо Рачки, Драгутин Прохаска, Владимир Ћоровић, Александар Соловјев, Дмитар Оболенски, Михаило Динић, Сима Ћирковић, Драгутин Книвалд, Драгољуб Драгојловић, Пејо Ћошковић и други, који 'Цркву босанску' приказују као установу 'јеретика дуалиста' – богомила, манихеја, патарена, катара, који су, тобоже, нарочито по А. Соловјеву, 'листом прешли у ислам'. Основе таквом мишљењу, поставио је у XIX столећу фрањевац, Фрањо Рачки. Он је, писањем о 'Цркви босанској', снажно утицао на бројне и истраживаче, од којих га поједини, у много чему исправљају, истовремено се трудећи, да не изађу сасвим из његових оквира. **Друго стабло** чине: ГенADIJE Монах, Божидар Петрановић, Атом (псеудоним Симе Томића), Вид Вулетић Вукасовић, Васо Глушац и други. Ови у 'Цркви босанској' виде православну цркву, која се, због особених црквено-политичких околности у Босни, развила у својеврсну православну цркву. **Треће стабло** чине углавном: Ћиро Трухелка и Јарослав Шидак, чије је становиште, да 'Црква босанска', по својој организацији и учењу, није православна, већ правоверна народна црква, која је одбијала сваки примат Рима и Цариграда“.⁴

Оно што је најважније у радовима др М. М. Петровића је доказ, да ниједан истраживач с ова три стабла није у праву – кад је реч о верницима под наведеним називима: кудугери, богомили, богумили или бабуни, патарени, и верници других називи у Босни и Србији, па и у осталим хришћанским крајевима Европе и на осталим континентима. А ако се запитамо, како то да толики повјесничари (историчари) не открише ко су били богумили у Босни и Србији у Средњем веку, остаје нам да се чудимо, или да одамо признање колонијалној стратегији – која опстаје и постиже успехе, и почетком XXI столећа. Ти су успеси, мора да признамо, последица недржавничког и ненаучног понашања Срба и осталих православних Словенане.

⁴ Миодраг М. Петровић: “Кудгери-богомили у византијским и српским изворима и 'Црква босанска““, Издавач Манастир Св. Архиђакона Стефана у Сланцима код Београда – метох Манастира Хиландара, 2000, стр. 7-8.

Да то није тако, онда би књиге друштвених наука обиловале подацима о Римокатоличкој цркви као хришћанској секти. Ако се узме у обзир да су многе хришћанске групације називане сектама, зато што су искривљивале обредна и друга правила Хришћанске цркве: кудугери, богомили, богумили, бабуни, патарени, шизматици и други, онда се лако закључује, да истоветне шизматичке појаве налазимо и код римокатолика. Представници секти су мењали хришћанске обреде, тумачили на нов начин развој Хришћанства, итд, а све то налазимо и код Римокатоличке цркве. Она је одбацила усвојено хришћанско стајалиште о Оцу, Сину и Светом Духу, по којем Дух излази само од Оца. Римокатоличка црква је прогласила – да Дух излази и од Сина, а не само од Оца. Друго важно хришћанско правило је Римокатоличка црква, такође, прекршила. Њени верници су се престали крстити с три прста – што је симбол Оца, Сина и Светог Духа и крстили су се – користећи свих пет прстију десне руке.

Кад се све ово има у виду и чињеница, да католичке државе у Средњем веку нису биле војно, привредно и културно успешније од Источног Римског Царства (Византије), Русије, Србије и Бугарске, онда је јасно, да на Истоку нико није страховао од казне са Запада, те није било бојазни – да се Римокатоличка црква оптужује за шизму и да јој се високодостојанственици и верници именују: богомилима, богумилима, кудерима, катарима, шизматичима, патаренима, итд. О томе постоје записи у сачуваним црквеним и државним документима и Русије, и Грчке, и Србије и Бугарске. А то што се ти садржаји не уносе у образовне књиге последња два столећа, знак је недораслости православних државника и научника. Такве прилике су омогућиле Фрањи Рачком, да део Срба у Босни прогласи богумилима, а ти богумили су чинили само католичке оазе у српским државама – и ништа више.

Доктор Миодраг М. Петровић, што је веома занимљиво, нашао је средњевековне књиге и документа, у којима се види, да се богумилима зову високодостојанственици, свештеници и верници Римокатоличке цркве. То је записано, чак, и у српском законодавству и житијима светитеља. Нико то не може оспорити, нити друкчије тумачити. Одбацивању његовог закључка, неће помоћи ни то што су римокатолици, често, Православну цркву звали, такође, секташком, а њене вернике једним од наведених назива за припаднике секти, па и богуми-

лима. Наравно, то је била одбрана из Рима – кад се с Истока тврдило да је Римокатоличка црква само једна од хришћанских секти, онда су папе узвраћале, да Римокатоличка црква није секта, него да су све православне цркве секте. Природно је да су католици најчешће звали припадницима секте православне вернике у Босни, јер је Босна била на граници католичких држава: Мађарске, Венеције, Дубровника и Аустрије. Међутим, јасно је, да су они, зовући их богумилима, мислили на православне Србе. То се види и у документима о продаји робова у Дубровнику, где су продавани и „богумили“ из Загорја у Хрватској и становници Славоније, која је била у оквиру Србије или Мађарске. Кад се имају ове чињенице о продаји нехришћана из Загорја и Славоније, треба поставити питање званичним повјесничарима (историчарима) – зашто у образовним књигама нема података да је нехришћанска „Црква босанска“ имала своје храмове и у ове две покрајине? Јер су из њих продавани робови у Дубровнику, а робови нису могли бити хришћани?

Католици су звали православне Србе у Босни и Србији богумилима, а тако су звали и православне Бугаре – оне који нису пристали у IX столећу да прихвате католички *Символ вере* и нису прихватили ни да је Свети Дух и од Сина. У исто време, православни су те своје преобраћенике у Бугарској, такође, звали богумилима. Значи, у записима из Средњег века – и православни и католици су називани богумилима. Др М. М. Петровић о томе пише:

„Говорити и писати о 'босанским богомилима', као о некаквим напредним изданцима старих богомила, који, наводно, устају у одбрану социјално угрожених – то представља узалудан посао. Јер, кад се из словенских превода издвоје анахронизми, тј. оно што се у византијским изворима односи на одређене појаве из неких прошлих времена и других простора, онда се лакше схвати с којим циљем су у историографији често поистовећивани називи: катари, патарени, манихејци, крстјани, богомили, бабуни, кудугери. Бугари су масовно постали богомили – када су, под јурисдикцијом Римокатоличке цркве, у IX столећу, прихватили многе њене новотарије и *Символ вере* с додатком *Filioque*. **А правоверни, који су се томе**

успротивили, називани су патаренима, маинхејцима, катарима“.⁵

Све је јасно – и овде се православни зову као и у Босни, али званични повјесничари у словенским државама не пишу, да су ови бугарски верници у „Цркви босанској“. А нису то, по званичној повјести, ни Бугари који су прихватили римокатоличке догме. Др М. М. Петровића нам показује исти случај и с београдским верницима. У главном граду Србије, Београду, спомињу се богумили - у запису је јасно, да се мисли на свештенике и вернике Римокатоличке цркве, али тај непобитни податак не узимају у обзир званични повјесничари. Не желе да вређају католике, па прихватају да су становници Београда били богумили, али не спомињу зашто им онда „Црква босанска“ није верска установа. Београд је у Средњем веку био у оквиру Мађарске или Србије, а како онда званични повјесничари тумаче, да је и ту било богумила – који нису ни католици ни православни? Све је то, једноставно – а поуздано, објаснио др М. М. Петровић – богумили у Београду су католици, каже он:

„Константин Филозоф, по народности Бугарин, неколико деценија је живео, учио и писао у Србији, у првој половини XV столећа. Из тог времена су позната два најважнија његова дела: *Казивање о њисменима* и *Живије десјоша Стефана Лазаревића*. По томе је у историографији оцењен као веома учен књижевник, историчар, учитељ, педагог. Уз све то, он је и велики теолог, о чему, до сада, скоро да није писано. Као такав, неустрашиво је ревновао за чистоту православља, оштро критикујући другачија учења и понашања римокатолика у Београду – у то време. Спреман је био да и живот положи за своју православну веру... Из старих списа, сазнао је не само о старим богомилима, као јеретцима дуалистима, него и о *новим бојомилима дуалистима* - а то су *римокатолици*... Живећи у Београду, уочио је опасност, због чега их разобличава – као *бабунску јерес*, и свима неустрашиво казује, да су они ти који кваре *ѡисма (верска правила у хришћанским књигама, СЈ)*, јер се држе погрешне вере и забрањених обичаја. Тако је разобличио, на пример, њихово кршење *Символа*

---

⁵ Миодраг М. Петровић: „Нови подаци Никодима Химнографа о јереси у Србији и Босни средњег века“, Историјски институт САНУ, Историјски часопис – Књига XLVII, Београд, 2000, стр. 73.

вере, једење крви, нарушавање православног празновања Васкрса, начин на који се крсте, па разна сујеверја. Иако је Константин Филозоф потпуно јасан у томе шта све, као кварење *ѿисма*, приписује римокатолицима, научници су, до сада, то, правдајући се нејасноћом текста, нетачно представљали свету. Тако је, на пример, Ђуро Даничић, за одељке из *Казивања о ѿисменима*, који се непосредно односе на Константиново разобличавање римокатоличке јереси и обичаја, написао да су *ѿамни*. Овај израз се допао Ватрославу Јагићу, ради чега га је и употребио, али је, уз то, неким нетачним својим тумачењима завео научну јавност. Уствари, све што се односи на кварење *ѿисма* (**верска правила у хришћанским књигама, СЈ**) код римокатолика, и на њихове обичаје које су пренели у Београд, а православнима су туђи, В. Јагић је приписао Србима, односно њиховој неписмености. Другим речима, заменио је Србима Латине⁶.

Све је јасно – Константин Филозоф пише о католицима у Београду као о *новим бојомилима*, или *бабунима*. Управо су тако обележавани и неки верници у Босни, за које су повјесничари (историчари) у XX столећу рекли, да су они преци муслимана несрба, па је та припадност верској секти била основа за стварање несрпске бошњачке нације. Као што Константин Филозоф пише, да је римокатоличка вера исто што и вера у осталим сектама (бабунској, катарској, богомилској, патаренској...). То истичу и други средњевековни писци. И увек спомињу те секте и на територији данашње Босне и на територији данашње Србије. Не може се, на основу њих, извести друкчији закључак од закључка др М. М. Петровића – увек је реч о римокатолицима и њиховим оазама у српским земљама. Др Петровић то доказује изводима из дела Константина Филозофа. А Константин једноставно објашњава зашто је Римокатоличка вера само једна од секти Хришћанства – попут богумилске:

„Јеретици, које Константин Филозоф види у Београду, и смело разобличава – због тога што, попут древних јеретика, кваре *ѿисма* (**верска правила у хришћанским књигама, СЈ**), јесу они који шире неверје и 'против Бога толико хуле уносе, и

⁶ Миодраг М. Петровић: „Нови подаци Никодима Химнографа о јереси у Србији и Босни средњег века“, Историјски институт САНУ, Историјски часопис – Књига XLVIII, Београд, 2002, стр. 86-87.

разарање Његових учења'. То су Западнаци, које треба осудити – најпре због јереси, што се своди на погрешно учење о Духу Светоме. Да би заштитио правоверне од заразе такве јереси, Константин каже: 'И тако Западњацима јереси изговараш? А како ли ћеш их осудити? Или, не знаш ли да је прва осуда њих за јерес о Светом Духу'... Константин Филозоф разобличава римокатолике и због тога што једу крв, те настоји да 'пресуше', како кварење догми, тако и та зараза коју су донели у Београд. Задатак има, да писањем спречи ширење таквих појава даље по Србији... Он, као савременик догађаја, неустрашиво сведочи: 'Сада имамо много непријатеља и силника, јер су ту... Онај ко забрањује, да се неверје истреби, сам ће се обрести као неверник'. А то се односи на оне са 'западних страна', који су 'ових дана' изазвали велику опасност – тиме што своја погрешна учења, и *ѿисмом* (**верска правила у хришћанским књигама, СЈ**) забрањене обичаје преносе на домаће, односно православне⁷.

Овде се види, Константин Филозоф има намеру, да спречи ширење римокатоличке јереси у православној Србији, те зато није чудно што су то чинили и српски средњевековни државници – Немања и његови наследници. Да и овде подсетимо – у друштвеним наукама код Срба и осталих Словена је избегнуто, да се каже да је реч о римокатоличкој јереси. А да је у питању јерес, то Константин Филозоф, на најједноставнији начин, објашњава и на следећем примеру:

„Константин Филозоф, кад разобличава присуство римокатолика у Београду; њихова догматска застрањивања и извитоперене обичаје, јер могу постати зараза за *ѿисмо* (**верска правила у хришћанским књигама, СЈ**) и живот православних Срба... Под *ѿисмом*, подразумева: *Стари и Нови завети*, одакле наводи одређене речи, које бабуни крше, а односе се на осуду *кровоједeња*; Никејскоцариградски *Символ вере*, који су бабуни искварили – додатком *Filioque*; одлуке црквених отаца, међу којима су и оне што осуђују богомилску – бабунску јерес... У *Номоканону* има списка о јересима и разним новотаријама Латина. Један од њих, под насловом 'О Францима и осталим Латинима', чини 51. главу *Номоканона* (*Законоправи-*

---

⁷ Миодраг М. Петровић: „Нови подаци Никодима Химнографа о јереси у Србији и Босни средњег века“, Историјски институт САНУ, Историјски часопис – Књига XLVIII, Београд, 2002, стр. 76 - 78.

ла) Светог Саве, где је набројано 27 погрешних њихових учења и чињења, од којих су нека поменута у *Казивању о њисменима* Константина Филозофа... На основу изложеног, постају јасне две чињенице: прва – да Константин Филозоф под кварењем *њисма* подразумева, превасходно, кршење догматских и канонских учења, изложених у *Свљом њисму* и у одлукама црквених отаца; друга – да су прекршиоци писма Западњаци, који су дошли у Београд и својим животом, односно вером и обичајима, унели смутњу у домаће православно становништво. Кварење писма од стране Западњака, састоји се и у томе што се неправилно крсте. У вези са тим, Константин Филозоф, у 4. тачки 29. главе *Казивања о њисменима*⁸, између осталог, наводи да 'ни свештеници, будући дужни да се моле због незнања народа, не знају да направе крст на лицу; а ако ли се и прекрсте, онда не прстима - како предадоше. А што то значи?... Римокатолици се не крсте с три прста, већ целом шаком, и то слева надесно, тј. другачије од онога како су нам црквени оци предали“.⁸

Доктор М. М. Петровић све ово наводи из сачуване књиге Константина Филозофа, па тако спомиње и српске неприлике кад је Београд предат у границе Угарске. Тад се видео сав бес Римокатоличке цркве према изворним хришћанима. Римокатолици (бабуни, или богумили) су обавили језив терор над православним Србима у Београду:

„Константин *Филозоф зайиса у Жиљију* Стефана Лазаревића: 'А још после Васкрса, угарски свештеници с оне стране, као на превару, када беху зборови (сабори) у црквама, дођоше по своме чину с народом, и своје иконе пронесоше градом. Њих благочастиви озлоби, јер беху његове слуге; а још од Запада, на хартији насликане иконе, које су – као да је заједно на крсту распет Отац са Сином, и остало; ове (иконе) послаше Деспоту Стевану, а он, као сном обузет, не гледајући их, дозволи да се на сваку икону стави потпис и да се по градским црквама разделе'. Та тешка времена по Србе у Београду – када су, због упада Западњака, били присиљавани да беже, а посебно од када је 1427. године град предат угарском краљу, Сигисмунду (1387-1437) – Константин Филозоф нам дочарава,

⁸ Миодраг М. Петровић: „Нови подаци Никодима Химнографа о јереси у Србији и Босни средњег века“, Историјски институт САНУ, Историјски часопис – Књига XLVIII, Београд, 2002, стр. 78 - 84.

помињањем многих стравичних догађаја. Тако, на пример, казује: 'Наједном, све постаде одвратност од запуштања, све се промени, све постаде што није било, све се испуни горчином, хумке се разараху и спаљиваху, а народ понекад биваше изгоњен, понекад га усељаваху унутра...' ⁹

Не можемо а да не поверујемо - да је др М. М. Петровић дословно пренео садржаје из дела Константина Филозофа и да је изврсно схватио, да је у њима реч о римокатоличким верницима, које су православни хришћани у Средњем веку сматрали (и ословљавали) верским секташима. Но, та средње-вековна истина је искривљена и у образовној литератури у Србији, и осталим словенским земљама, можемо прочитати само то – да је нејасно о којим верницима пише Константин Филозоф, кад их спомиње као богомиле, или бабуне. Још у XIX столећу, у Аустроугарској, стручњаци друштвених наука су били задужени, да отклоне називе: бабуни, богомили и друга од припадника римокатоличке вере. Један од тих учених је био и Хрват – Ватрослав Јагић, који ће кривотворити све о садржају у књигама Константина Филозофа, а то ће (и друге сличне подвале) преузимати већина званичних повјесничара и уносити у школске и високошколске књиге. Погледајмо како је то Јагић учинио. Тамо где Философ пише о светим књигама (*ѿисма*), Јагић то преводи на савремени српски језик као *ѿисменосѿи*:

„Више од 100 година је протекло, откако је Ватрослав Јагић објавио свој научни рад: *Књѿиѿа Констанѿиѿина Филозофа и ѿрамаѿѿика о ѿисмених*, у којем нетачно – научном свету, представља кварење писмености Срба у XV столећу. Својим искривљеним тумачењем Константинових казивања, заменио је народ – уместо Латина спомиње Србе; све оно што се односи на негативности Западњака, приписао је Србима. Чак и тамо где је отворено реч о бабунском учењу, о Римљанима, о Западњацима, Ватрослав Јагић не препознаје римокатоличке вернике, правдајући се фразама: 'у тој глави, није ми све јасно; мени је то нејасно'... Дозволио је себи да заведе читаву историографију - тиме што је римокатолике у Београду, и њихово кварење *ѿисма* (**верска правила у хришћанским књигама**,

---

⁹ Миодраг М. Петровић: „Нови подаци Никодима Химнографа о јереси у Србији и Босни средњег века“, Историјски институт САНУ, Историјски часопис – Књига XLVIII, Београд, 2002, стр. 83 - 84.

СЈ), заменио Србима, односно кварењем српске писмености... Вероватно ће се још тако нетачно писати, било због необавештености, било због тога што се много пута, просто по инерцији, пише“.¹⁰

Чудно је, да се Ватрослав Јагић усудио оставити поруку, да му није била јасна суштина онога што је писао Константин Филозоф о богумилима – а писао је Константин Филозоф, да су они католици. Ако је истина, да је Јагићу језик у књизи Константина Филозофа био тешко разумљив, могао се послужити другим средњовековним изворима, у којима је, без икакве нејасноће, написано да су богумили – припадници католичке вероисповести. То, дословно, пише у *Душановом законуку*, а неоспорно је, да га је Јагић прочитао. И могао је упутити читаоце на ову одредницу у *Душановом законуку*, што би појаснило и наводну неразумљиву реченицу о богумилима као католицима у делима Константина Филозофа. Но, види се, В. Јагић је био само једна од карика у ланцу кривотворења српске повјести – с циљем да се разбије српско народно ткиво и распарчају српске етничке и повјесне земље.

У трагању за кривотворењем српске повјести, др М. М. Петровић се позива на делове *Душановој законика*. У њима се истиче опасност за православну веру - она долази од Римокатоличке цркве, која се у *Душановом законуку* означава под називима: Латини, бабуни и богомили. Др М. М. Петровић то објашњава:

„Да би постало јасно од којих јеретика је требало бранити правоверно хришћанство у Србији, неопходно је кренути управо од *Душановој законика*. Он је својеврсни показатељ, који одређено и непосредно указује на јеретике као постојећу опасност, а истовремено и посредно упућује на то, да је иста опасност одраније постојала. Она, као таква, није ишчезла ни у потоњим столећима... У Члану б. се изричито прописује: 'О јереси латинској. И за јерес латинску: Хришћани које су обратили у азимство,¹¹ да се врате опет у хришћанство. Ако ли

¹⁰ Миодраг М. Петровић: „Нови подаци Никодима Химнографа о јереси у Србији и Босни средњег века“, Историјски институт САНУ, Историјски часопис – Књига XLVIII, Београд, 2002, стр. 84 – 86.

¹¹ Реч „азимство“ на српском значи „опресништво“, јер означава честицу пресног, бесквасног хлеба, у чијем се корену и види то значење. „Опресништво“ је, дакле, синоним за *лајинсџиво*, *римокатоличансџиво*, зато што римокатолици врше свету евхаристију и причешћују се *ојреснацима*,

се ко нађе да није послушао и није се вратио у хришћанство, да се казни – како пише у *Законику свейтих оѿаца*'. У истом духу је и Члан 7: 'О јереси латинској. И да постави Црква велика протопопе по свим трговима, да врате хришћане из јереси латинске, који су се обратили у веру латинску, и да им даду заповест, те да се сваки врати у хришћанство'. А Члан 8 гласи: 'О латинском попу. И поп латински ако се нађе да је обратио хришћанина у веру латинску, да се казни по *Закону свейтих оѿаца*'. Уочљиво је, да Душанов законик латинску веру не сматра хришћанском, већ јеретичком, а то је у складу са схватањима правоверног хришћанског света, нарочито учених људи Средњег века, који су се одлучно бранили од најезде Латина – мисионара са Запада¹².

Не пружа само *Душанов законик* податке о Римокатоличкој цркви као хришћанској секти - која се зове и боумилском, него су то бележили и писци житија светих и високодостојници Хришћанске цркве. Др М. М. Петровић пише у својим делима, да су католички мисионари са Запада, учестало, долазили у државу с православном вером и ширили свој јеретизам. Томе су се супротстављали и државници (што је јасно написано и у *Душановом законику*) и православно свештенство. Др М. М. Петровић ову појаву представља и на основу списка против Римокатоличке цркве Грка, Симеона Солунског, у којем пише, да нема у XV столећу друге јереси осим римокатоличке – богомилске. Погледајмо:

„Уочљиво је да *Душанов законик* не сматра латинску веру хришћанском, већ јеретичком, а то је у складу са схватањима правоверног хришћанског света, нарочито учених људи Средњег века, који су се одлучно бранили од најезде Латина – мисионара са Запада. Тако, на пример, Симеон Солунски (1410-1429), у свом спису *Дијалој у Хрисуу ѿројив свих јереси*, много простора посвећује дуалистичком богомилству Латина римокатолика, говорећи – како дословце истиче – 'о новотаријама Латина у догматима и у најсветијем Символу вере'. Зашто? Зато што су у догматско учење о Светој Тројници унели дуалистичко учење, те, попут дуалиста богомила из раних векова Хришћанства, постали *нови дуалистии боѿомили*,

---

што ће рећи *хлебом без квасца*. Неки пишу *неуквашени хлеб*, чиме се сеју многоструке заблуде, а њих није мало везано за *Душанов законик*.

¹² Миодраг М. Петровић: „Археографски прилози“ – 25. сепарат, Народна библиотека Србије, Београд, 2003, стр. 148 – 149.

односно бабуни, јер су преправили *Никејскоцариградски Сивол вере*, додавши *Filioque* у 8. члану. А то значи, уче да Дух Свети не исходи од једног само начела – Оца, него и од Сина, док, по правилном учењу, то је новотарија и јерес, јер 'није могуће - да једно исто има почетак из двоје'. На римокатолике мисли Симеон Солунски и кад каже: 'Они, претварајући све у новотарију, како је речено, и свете иконе често, мимо установљеног, на други начин, приказују'. Због тога, он изводи закључак: 'Данас, дакле, међу званим хришћанима јеретичима, не постоје иконоборци, изузев гнусне завере безбожних Богомила, које уопште *не треба звајти хришћанима*'. Потпуно је јасан Симеон Солунски. Речју 'данас', указује на то да су старе јеретике богомиле – сада заменили римокатолици Латини, као нови богомили, због чега их *не треба ни звајти хришћанима*'.¹³

Попут Симеона Солунског, пише др М. М. Петровић, и православни достојанственици Српске православне цркве су оставили записе, да богумили у Србији нису никаква групација наследника старих хришћанских секти: катара, богомила, богумила, бабуни, патарена и других, него је реч о припадницима римокатоличке вере. Настављена је борба против римокатоличке (богумилске) пропаганде у српским земљама и после цара Душана Немањића. О томе нас, такође, обавештава др М. М. Петровић:

„Сузбијана је хришћанска јерес и после цара Душана, нарочито у XV столећу. У томе су се, пером, истицали учени правоверни Срби, међу које спадају, превасходно, Владислав Граматик, познат као 'диак от Новог Брда' и Никодим Химограф, писац *Житија* и *Службе Светом Ахилију Арљском*, на прелаз из XIV у XV столеће. Никодим Химонограф, у поменутом спису, наглашено говори о старим јеретичима из првих векова хришћанства, посебно о онима који су хулили на Духа Светога, какви су били, међу осталима, и наватијани (звани чисти, од чега је настао назив катари), чији је родоначелник Нават римски (3. столеће). Чини то Никодим веома осмишљено, са основном намером да правоверје брани од нових, савремених, хулника на Духа Светог, чије јеретичко учење корене вуче од поменутог Навата римског, о чему сам посебно писао, а на основу *Хиландарској рукописи*, под бр. 230... Никодим

¹³ Миодраг М. Петровић: „Археографски прилози“ – 25. сепарат, Народна библиотека Србије, Београд, 2003, стр. 149 – 150.

Химограф има на уму непосредну опасност од јереси 'која наноси хулу на Духа Светог. А та хула на Балкану се појавила са ширењем римокатоличког *Символа вере*'... Извори писани после *Душановој законика* сведоче о ширењу кривоверја са Запада према Истоку, које је оличено у латинском бабунству – богомилству. Богомилима их именује Симеон Солунски – због додатка *Filioque* у *Символу вере*. Тако их именује и учени, добро обавештени Владислав Граматик и други¹⁴.

Доктор М. М. Петровић је нашао и у Номоканону (Законоправилу) Светог Саве предвиђене мере против деловања јеретика (бабуна или богомила) у српској земљи, за које се кажу да су Латини. Против њих се бори Свети Сава. Сузбијао је латинску (римокатоличку) намеру да католицизам шире међу православним Србима и то је забележио хиландарски монах и књижевник, Теодосије. Др Петровић одбацује могућност да је бабунска – богомилска јерес могла да буде неки социјално-верски покрете и да се, како то, међу многима, тврди и Александар Соловјев, ширила с Истока према Западу. Соловјев је, пише др М. М. Петровић, неопрезно навео „да је Свети Сава успео да ликвидира богумиле“, што се може тумачити и као биолошко истребљење. О свему овоме, М. М. Петровић, укратко, обавештава:

„Према томе – богомилска – бабунска јерес није никакав 'социјално-верски покрет' у Србији, који је, по мишљењу А. Соловјева и других, Свети Сава, наводно, 'успео да ликвидира'. Заблуде су настале зато што су историчари Латине, као богумиле-бабуне на Балкану, зменили с непостојећим богомилима - следбеницима ранохришћанских јереси: манихејске, масалијанске, павликијанске... Сви, дакле, поборници правоверја у **Средњем веку** тачно знају ко су богомили – бабуни на Балкану; знају да им је правац кретања, као Западњака, са Запада на Исток, а не обрнуто – како умишља Бугарка, Климентина Иванова – 'На Запад из Србије'. Из Србије су потискивани тамо откуд су и дошли – на Запад“¹⁵.

Заступници тврдње о богумилима у средњевековној Босни и постојању „Цркве босанске“ нуде сведочанство из Сребренице. Реч је о догађају из XV столећа, а описан је у

¹⁴ Миодраг М. Петровић: „Археографски прилози“ – 25. сепарат, Народна библиотека Србије, Београд, 2003, стр. 151 – 154.

¹⁵ Миодраг М. Петровић: „Археографски прилози“ – 25. сепарат, Народна библиотека Србије, Београд, 2003, стр. 150 – 151. и стр. 156.

сачуваном *Житију Деспоша Стефана Лазаревића*. У њему пише, да су се припадници богумилске јереси побунили против уступања града под власт Деспота Стефана Лазаревића, а град је, до тада, био у границама Босне Котроманића. Ту пише, да су се сви богумили побунили, а то су југословенски повјесничари објашњавали као побуну свих становника Сребренице, уз обавезан навод, да су сви ти становници били богумили. Др М. М. Петровић је одбацио навод да је реч о свим становницима. Прихвата да је реч о свим богумилима који су тада живели у Сребреници, а ти богумили су припадници римокатоличке вере. Он је дословно навео тај део из *Житија* и понудио нам је веома логичан закључак – да су се, заиста, побунили само католици (богумили), а не сви становници Сребренице. Ево тог записа:

„1425. године, кнез Стефан, у присуству патријарха, на сабору архијереја и властеле, проглашава Георгија Бранковића за свог наследника у Сребреници, и ту га саборно благосиља за господара. Тај град, повраћен од Босне, одвојио се од Србије, али је убрзо умирен и бунтовници његови кажњени; а ови су сви богомилске јереси“.¹⁶

Ако се мало потрудимо, видећемо – да званични југословенски повјесничари нису имали право – кад су написали, да су се побунили сви становници Сребренице и прогласили враћање Сребренице у Босну. Јасно пише, да је град био умирен и да су „бунтовници његови кажњени“. Јасно је да сви становници не могу бити кажњени, али сви бунтовници могу. То значи, само је део становништва учествовао у побуни, а то су били припадници римокатоличке вере (богумили). То др М. М. Петровић разложно објашњава:

„А ко су ти који су најпре могли – да се побуне против власти у Сребреници? Свакако, они који нису били Срби и који нису православне вере. Познато је, да је Сребреница у то време била пуна 'среброделаца' придошлих са страна. Међу њима су били, углавном, Саси – рудари и трговци из Дубровника и других приморских градова. О бројности тих 'среброделаца' у Сребреници, сведочи и *Житије Деспоша Стефана Лазаревића*: 'Јер беше место под напред реченим Градом Сребреницом, у којем је мноштво среброделаца'. Њих само, као

¹⁶ Др Миодраг М. Петровић: „Словенско средњовековно наслеђе“, Издавач „Чигоја“, Београд, 2002, стр. 440.

припаднике латинске – римокатоличке јереси и као бунтовнике у Сребреници, Владислав Граматик назива богомилима - а не све становнике. После оваквих сазнања, природно је – да се напоредо размишља, с друге стране, и о мноштву православних Срба у Сребреници тога времена. Ради ових је Георгије Бранковић (1427-1456) тамо, у присуству патријарха, сабора српских архијереја и српске властеле, проглашен за наследника на владарском трону¹⁷.

Да је у Сребреници тада била бројнија заједница католика (богумила), сведоче и дубровачки извори. Документи су сачувани, а у њима пише, да је много Дубровчана живело у Сребреници. А они су били католици, те је једноставно претпоставити, да су наговорени од католичког свештенства, да се побуне против укључивања Сребренице у државу Србију Стефана Лазаревића. Ево записа о масовном одласку Дубровчана у Сребреницу и Ново Брдо, што потврђује навод др М. М. Петровића, да су бројни католици у Сребреници (Саси, Дубровчани и други) подигли побуну:

„Још живљи и тјеснији постану одношаји Републике Дубровачке с балканским земљама и јаче се подигну њезина трговина – кад се оно многи чланови, готово из сваке породице, толико пучанске колико и властеоске, настанише у Ново Брдо и Сребреницу и другдје по наведеним земљама, гдје су се, уз Саксонце, Дубровчани највише бавили око рудника, који су, у оно доба, били веома богати, те су нашој републици донесли големе користи“¹⁸.

У XIX СТОЛЕЋУ, МУСЛИМАНИ МАСОВНО ОДБАЦУЈУ РАСРЂЉИВАЊЕ

Мада су Босна и Херцеговина у деветнаестом столећу биле окупиране и у границама Аустроугарске и мада су Аустроугари, државним полугама, Србе муслимане намерили претворити у Хрвате или Бошњаке – а у оба случаја би били неср-

---

¹⁷ Др Миодраг М. Петровић: „Словенско средњовековно наслеђе“, Издавач „Чигоја“, Београд, 2002, стр. 440-1.

¹⁸ Вице Адамовић: „Дубровчани изван завичаја“, Матица српска у Дубровнику, Дубровник, 1914, поново штампана – Матица српска дубровачка у избеглиштву у Београду, 2009, стр. 7.

би, муслимани су се томе успешно супротстављали. То нису чинили само високообразовани, него је отпор бошњачењу и хрватизацији био масован. Јавно су истицали своју припадност српском народу. Ову чињеницу је објавио историчар Андрија Лубурић у Херцеговини, 1878. Тад су се српски противтурски устаници предали Аустроугарима, а католици су, већ тада, ширили причу – да су муслимани у Херцеговини и Босни припадници хрватског народа. Тада им је један муслиман одговорио:

„Валај, дивно ми је чудо, како нас називају 'Рватима. Не знам зашто нас овако прозваше. Па, познато је и ћораву, да смо ми по народности Срби, а по вјери Турци“.

Један детаљ хрватског убеђивања Срба муслимана, да су Хрвати, из XIX столећа, налази се у српским новинама *Србобрану*, излазио је у Загребу. То је број 72. из 1894. године. У њему је објављен одговор травничких бегова на хрватско писање у листу *Обзор*, у Загребу, чији је дописник означио муслиман Босне и Херцеговине за Хрвате. Наравно, муслимански прваци су одговорили, да то није тачно и да су муслимани и Херцеговине, и Босне српске народности. На овакву изјаву муслимана, *Обзор* је кривотворио, да поседује податке, да чланак нису послали муслимани – него, да су то учинили православни хришћани. На ову хрватску дрскост, одговорили су муслимани Травника. Пошто им *Обзор* није хтео да објави расправу о Србима муслиманима, они су је одштампали у хиљаде примерака и излепили по зградама у свим већим насељима Босне и Херцеговине. Учинили су то 24. августа 1984. године, називајући Хрвате диндушманима. Погледајмо:

„Нашим дин-душманима!

Ми се не бисмо освртали на ове лаживе дописе, јер нам је свеједно што арсузи о нама мисле и како пишу, али сматрамо својом дужношћу поново, чисто и бистро, изјавити – да је она потекла од нас самих и без икаквог наговарања од које му драго стране. Ми мислимо да нема ниједног муслимана у цијелој Херцег-Босни, а ни изван ње (шта би рекли на ово Срби муслимани из Рашке – чија већина верује да припада несрпском бошњачком народу, примедба СЈ), који ће језуитску увреду сматрати као нешто мало, већ као огромно, што нећемо ни кроз вјекове заборавити. Нијесмо ми 'маздуми', каквим нас хоће свијету да представи тобожњи жутокљунац и *Обзор*ов дописник, а у истину, неки жутокљуни ђак, који је

сркао памет у овдашњој језуитској гимназији. Знамо ми добро предвидјети посљедице тога чина, те се не дамо ни на шта наговорити. Ми, до у најновије доба, нијесмо знали ни за какве Хрвате, а од неког вакта, почеше се некаква, безбелби научена, дјеца звати Хрватима. Ми их молимо, нека нас пусте на миру и прођу се лажи клеветања, јер ћемо, иначе, окренути дебљи крај. А сад, завршавамо ријечима пређашње изјаве, да не само што нећемо имати с Хрватима, и тамо њиховим језуитима, никакве заједнице, него сматрамо сваког оног муслимана, који се ухвати у њихова кола, издајицом свога рода, вјере и племена“.

Испод овог садржаја су се потписали најугледнији домаћини травничких муслиманских породица - како ће то читати и схватати њихови потомци данас? Зар ће имати снаге и образа - да кажу, да нису народносно (национално) оно што су им биле ове деде и прадеде, а свеочиле су деде и прадеде о својој српској припадности: Адем бег Хафизалић, Ислам ефендија Кајмаковић, Ђенски бег Глухбеговић, Ахмед бег Куленовић, Бећир бег Сулејманпашић, Вели бег Хасанпашић, Алишефки ефендија Јунусефендић, Дервиш бег Хаџипалић, Ахмед бег Глухбеговић, Мехмед бег Бихчевић, Абдулкадир Хаџисулејмановић, Омер бег Ходијалић, Сикир ефендија Арнаутовић, Абдул ефендија Бећировић, Сулејман ефендија Кајмаковић, Омер ефендија Арнаутовић, Махмуд ефендија Арнаутовић и Мехмед бег Крехић.¹⁹

Да је у Босни (делу Србије до смрти цара Душана Немањића) била нека нехришћанска црква, или хришћанска секта – свеједно, Римокатоличка црква не би ни прекор упутила тој цркви (или секти) – ако би се она појавила у Србији. За Римокатоличку цркву нису представљале опасност никакве малобројне верске скупине – без обзира у којем су крају Европе, Азије, или Африке. С њима су католици лако излазили на крај – затварањем, спаљивањем, прогоном, итд. Католицима су највећи непријатељи биле државе с православном хришћанском религијом: Русија, Србија, Источно Римско Царство (Византија), Јерменија, Бугарска, Влашка... И да се у једној од ових држава појавила нехришћанска црква, или хришћанска секта, Римокатоличка црква би помагала такву цркву, или неку секту, јер би она слабила, у овом случају, Србију. Не би,

---

¹⁹ Новине у Београду: *Јавности*, 4. март 1995.

тада, папа из Рима тражио од владара Босне, који је, под притиском Угарске, примио католичку веру, да истреби ту нехришћанску цркву, или секту. Он је могао да тражи од владара Босне (после смрти цара Душана – ствара се више држава од Србије), да се сузбија православна вера, а шири католичка. И наравно, као што то правилно закључује др Миодраг М. Петровић, он православне вернике зове богумилима – како би то име отклањао од припадника римокатоличке вере. Име - које је као католичко и у *Душановом закону*.

ПУТОШИС

ПУТОШИС

Лабуд ДРАГИЋ: Њујорк

Лабуд ДРАГИЋ

ЊУЈОРК

Земаљским анђелима:

*Маји Савић и њеном шестогодишњем
сину Луки, који се оишеше из овој светиа
(уочи Преображенија 2012. на Роџер
авенији, поред језера Мичиџен у Чикаџу)
у несавладивој жељи да допакну звезде.*

Како су људске жеље варљиве! Пре тридесет година и сама помисао на Америку личила је на сан. Сад имам пасош и визу на три године, карту до Њујорка и назад, а потпуно је изветрио сав негдашњи занос. Иако путујем савршено организовано, иако је мој боравак испланиран и обезбеђен до последњег дана сваким сатом је све убедљивија скепса постављала питање: шта ћу ја тамо?

Мучи ме повремено измишљено питање које човек по правилу не би требало да поставља себи. Замислите да су таква питања постављали себи освајачи нових светова? Откривам и признајем самоме себи да немам толико хазардерског и авантуристичког духа. Можда д би све друкчије изгледало да сам упола млађи. Можда младости недостаје искуство и опрез, а подстиче је неоснована нада.

Сви истраживачи од Америга Веспучија преко Колумба, Хадсона до Марка Пола и Џемса Кука бјеху унапред опскрбљени дотле највећим знањима о морима и континентима, о вештинама пловидбе, те знањима о фауни и флори непознатих крајева. Позиционирање на отвореним пучинама у олујним нигдинама океана, препознавање морских струја – беше једно од темељних знања и услов без кога се не може пловити морима. А још су древни Латини подсећали како се живети не мора али пловити мора. Ја не пловим, него летим и док прелећем западни део Европског континента и Атлантски океан, размишљам и о пловидби.

Професионални путници и путописци стварају вероватно још током пута. Ја НЕ. Волим да се препустим угођају узлетања и призорима који се смењују из трена у трен.

Учестало бележење претворило би ме у пуког извештача, бележника, фотографа. Хоћу да се препустим доживљају који се мења, из ког се уланчавају асоцијације ускрсавају невероватна поређења, призивају сећања на догађаје које сам чуо у детињству и спрам тих прича састављајући невероватне слике о непознатим крајевима.

Зато се сада трудим да будем опуштен и знам да ћу упамтити све што је од значаја, чак доста тога што није. Зато се препуштам путовању као да о њему никада нећу написати ни једног словца. А ипак хоћу! На крају се вероватно ничега не бих сетио. Одмах сам на поласку чекао да се појави стјуардеса која је нестала иза завесе код пилотске кабине. Видео сам да је то она излазећи у Бечу. Рекла је: Довиђења! Зато пишем тек након што се све слегне, након што се доживљај филтрира кроз неколико слојева присећања и сведе на стање успомене. Тада путујем уназад и упечатљива збивања или слике, а битни догађаји и места су маркирани што ми омогућавају да реконструишем цео подухват и да му са одстојања од неколико година и неколико хиљада километара дам коначну процену.

Увек ме неколико месеци или година након таквог далеког путовања освоји носталгија осенчена дубинском сетом. Као да све добија тек на смислу и кад се тако слегне у сећању има тек пуну вредност.

Сећам се само јутра на Сурчину, полетања ка Бечу. Знам да је лет трајао нешто дуже од сата и да је први контакт са аустријским тлом указивао на то да се ради о нечем што је Европа; аеродромски лавиринти то додатно поткрепише. Лако се налази гејт све је смишљено да нико не залута. (Луталице одузимају време себи и другима, макар да је реч и о лутајућим витезовима). (Чак сам и у оној старој Југославији прелазећи границу и погледнувши се на дрвеће кроз окно воза могао закључити да смо на туђем тлу. Тамо где су срећнији људи – срећнији су и животиње и дрвеће. Тако сам веровао онда).

Увек ме је опчињавао потпуно нов мирис непознатих градова, мирис иностранства, који је у мени распаљивао посебну врсту адреналина и будио истраживачке и луталачке страсти. Беч на један начин мирише на аеродрому, друкчије у центру. Бронза на споменицима сачувала је нешто од времена Хабзбурга.

Који сат чекања изгледео је под утиском уласка на скенер где тркељишу неког американског Арбанаса који се на лицу места испред скенера изува, извлачи каиш држећи све време некакав дотрајали новчаник надувен којекаквим новчаницама и папирима што раскринкава његово порекло и навику предака да све носиво богатство трпају око појаса и међуножја. Доживљај употпуњује оматорели, његов криминални лик.

Узлетањем из Беча авионом компаније *Austrian Airlines*, живне вера у моћ западне цивилизације која је очигледна на сваком кораку у сваком детаљу, у наступима службеника и летачког особља. Први утисак о напретку и уређености Запада неће избледети до краја путовања. Авион је неупоредиво већи уређенији чистији и снажнији од оног којим смо мало пре долетели из Београда. Моћна крстарица одваја се од тла тако снажно да осећате пријањање уз наслон седишта и моћно савладавање силе гравитације, буквално силовито успињање у небу. Као и увек, седим до прозора и са посебним задовољством претим како се из минута у минут проширује видно поље, а објекти доле смањују и на основу властитих прорачуна процењујем који део европског континента прелећемо.

Потврђује се моја претпоставка да ћемо летети изнад Немачке, Холандије, преко северног дела Велике Британије, преко Ирске... Не могу рећи да сам утврдио прецизну маршруту, али приближну јесам. Немачку познајем чак и „из авиона“. Види се да је то уређена земља. Последњи пут разгледао сам је изблиза, тј са тла пре пуних двадесет година. Сада из ваздуха поново долазим до истог закључка као онда да нам је столеће одмакла, да је то уређена и моћна земља. Кога би с ове висине занимала наша непријатељства. Шуме, обрадиве површине путеви варошице све је јасно разграничено и видљиво. Нарочито ветрењаче. То је Немачка закључујем.

Ако бих хтео да у неколико редака саопштим Лет преко Немачке рекао бих: уређени градови, путеви, реке, ветрењаче. Уређена земља са јасно разграниченим урбаним и руралним просторима, улепшана у најбољем смислу споља и изнутра. Следимо сунце и дан се продужава или у најмању руку не одмиче. Окрећу се казаљке, али време стоји јер следим ток сунца. То је најдужи дан у моме животу. Обданица је трајала преко 20 сати.

Након Немачке уследиле су мало пре поменуте земље: Холандија, потом Велика Британија Северна Ирска. Процене

су произвољне изведене на основу „осећаја“ за простор. Али није било никакве сумње кад сам се нашао над Атлантиком. Све је плаво и бескрајно: и ево ме изнад бескрајног тихог, плавог и Атлантског океана.

АТЛАНТИК:

Летећи изнад океана полагао се препуштам блаженом стању равнодушности, и стичем утисак да сва она доминантна осећања која свакога од нас чине посебним на земљи полако хлапе и све смо ближи једној новој врсти самоспознаје како само трунка завитлана у простор, али, ето, трунка (или трска) која мисли. И, најважније – сећа се.

Сада је моја ретроспектива посегла за стиховима Исидора Дикаса – или грофа од Лотреамона и његових поема у прози где се у химничном тону слави бескрај и снага Океана да би на крају сваког пасуса одјекнуо ехо: *Поздрављам ње сѝари океане!*

А онда преко широког, тихог плавог и Атлантског океана. Присећам се стихова Бране Петровића на висини од 10 хиљада метара.

Човека опхрва осећање тупе равнодушности и беспомоћности при погледу на Атлантик и пада у неку врсту побожне одсутности као да први пут суштински спознаје сопствену безначајност при погледу са десет хиљада метара на бесконачну пучину која је вековима гутала бродове и путнике. Није то више оно омамљујуће плаветнило осунчаних плажа већ помало непријатна, претећа модрина којом – иако се купа у светлости јануарског сунца – бесни олуја, те изгледа да неки оркански ветар шиба површином носећи прамење воде попут усковитланих облака међаве.

Овде на десет хиљада метара надморске висине јављају да је минус 55 степени, а мени се чини да ни на океану није ништа топлије

Рембо је вечност пронашао у мору помешаном са сунцем, а ми смо на путу да је остваримо, у заносу и гневу певаше Раде Драинац.

А и насѝрам чаше воде шѝа је суза људска, а камоли сѝрам великоѝ шѝхоѝ ѝлавоѝ и аѝланѝскоѝ океана, сећам се Бране Петровића.

Али ко да се сећа песника на овим висинама када под вама бесне олује на пучини, а авиони који лете истим коридором, само из супротног правца, неких петсто или хиљаду

метара ниже пролете надстварном брзином јер је подвостручена брзином наше летилице и све то траје као застрашујући маневар, видим само авион као да се суновраћује ка пучини.

То је њоследица закривљености њросјора! дојављује ми неко из књига чијих се наслова више не сећам.

Уосталом, сада су доступне све библиотеке онеме ко поседује солидан телефон с ког има приступ интернету, али оно најбитније у књигама што су неколико генерација приљезних читалаца подвлачиле и звездицама обележавале на маргинама – не може понудити ниједан претраживач. Књига је ипак незамењива и она чаробна тишина библиотека ускрсава духове генијалних песника.

Па и насјрам чаше воде, шјша је суза људска, а камоли сјрам великој њихој њлавој и ајланњској океана.

Прелазак преко Атлантика оставља путнику довољно простора да изведе свакакве закључке. Дан је ведар, сунце је с леве стране. Видим океан понегде узбуркан као да његовом површином веје мећава. Поред бројних питања само од себе се намеће како су такво пространство столећима, а можда и хиљадама година раније савлађивали лађама на једра. Како су толику пучину прешли шпански освајачи у походу на Нови свет?...

Како је било могуће ту раздаљину превалити бродом моме рођаку, Драгиши који се 1910. запутио из Хамбурга према Њујорку. (Већ видим себе негде у потпалубљу тога брода у тесној кабини, разорен бунилом маштарија о баснословним богатствима којих се треба домоћи у далекој, непознатој земљи. Било је то време кад је у целој Европи цветала највећа берза робова који су добровољно хрлили преко океана према илузији званој Америка и највећи део њих је тамо завек оставио кости, а тек незнатан проценат остао да осведочи о томе и понуди неку друкчију причу о срећнијем исходу.) Било му је тек 17 година и, осим голог живота и кесице наполеона, није ништа имао са собом, а знам и верујем да је тада први пут видео море, брод, машине, цивилизацију и, уопште, чуо било који страни језик. Много је с њим било сапутника који нису имали основне представе о континентима и морима. На десетине њих из целе Црне Горе, Херцеговине, Србије, кренуло је овим самоубилачким подухватима...

И дан-данас на адреси *New York Passenger Lists, 1820–1957*. могуће је наћи податке о његовом приспећу на Елис

Ајленд 20. фебруара 1910. на броду *Graf Valderse* који је три недеље раније запловио из Хамбурга.

Вазда сам се питао шта је од њега доспело на Елис Ајленд кад је стигао 20. фебруара 1910. после невероватне авантуре за младића који се први пут одаљује од куће а за кога дотад највећи животни подвиг бјеше отићи наобдан с Лоле до Никшића и вратити се.

Док пловим над Атлантиком, у крстарици која носи 250 путника и коју покреће неколико турбомлазних машина, присећам се његове чемерне судбине. Тамо је прокоцкао сав остатак новца који је понео да му се нађе: а понео је неколико десетина наполеона. Коцкао је са првим комшијом Јованом М. који је већ сутрадан за укоцкане наполеоне купио нови колт и у друштву се хвалио убојитим оружјем да у сву Црну Гору нема још један такав, и да ће први метак из њега испалити кад се врати у Морачу на помол Љевишта с грла од Рзачкога ждријела! Али не бива по вољи смртника. Коцкање се наставило: Драгиша упоран да прокоцкано поврати, а Јован оран јер га је карта „ишла“. И кад је нестало наполеона Драгиша је залагао једну по једну ливаду. На крају је остало да јавио оту-да оцу како су ливаде, дубраве и лисници сада власништво Јованово, а отац Стојан је беспоговорно уступио изгубљене поседе Јовановој браћи.

Чим се пронела вест да је Црна Гора заратила с моћном Аустроугарском, сви су листом кренули у добровољце. Изгледа да су коцкарске ноћи двојицу комшија одвојила зидом мржње и сумњичења – те су ка отаџбини кренули одвојено, сваки за себе.

Јован је био у оном броду који је торпедован код Медове на петсто метара од обале. Кажу да је пре потонућа испалио себи метак у главу из оног револвера што га беше купио за укоцкане наполеоне у Драгише и којим је хтео огласити свој победнички повратак.

Губитник Драгиша је успео да дође, али лишен славе зараде и ливада. Одмах се пријавио за Мојковачку битку у којој је једним одредом командовао његов стриц а писцу ових редова ђед, Сава Драгић, који је погинуо на Божић, док је синовац здраво приспео с бојишта и довео коња, донео сабљу и официрска знамења. Неколико месеци доцније умро је од шпањолске грознице.

Лет преко Атлантика траје скоро шест сати и оставља простора за обиље асоцијација и присећања. Док ми прилази прелепа стјуардеса и по трећи пут од полетања нуди оброком, питам се како су пловили шпански освајачи који су преко Атлантика вукли опрему и коње почетком далеког 16. века. Мислим на шпанске конквистадоре – Кортеса и браћу Пизаро, освајаче Перуа?

Узимам порцију димљеног лососа са разним додацима и сосевима од којих ћу доцније добити алергију. Можда и од уз зрачења јер ме сада сунце удара с десне стране кроз прозор, пошто је авион негде изнад Нове Шкотске скренуо за 90 степени ка југу те је десна страна остала изложена сунцу, и већ по слетању на Гвардију имаћу с те стране повећу крофну која је, срећом, ишчилела до прве промоције у Националној библиотеци.

Чим смо се приближили Америчком континенту, авион је скренуо ка југу, уз обалу.

То доле што се види је северна Канада, Нова Шкотска.

Лет преко Атлантика помера свест и схватате да је све релативно а нарочито политички живот у Србији, која вам са овог одстојања, са ове висине личи на трулу јабуку препуну посвађаних црва. Не само Србије него цео простор негдашње Југославије, цео Балкан.

То је твоје отечество тако велико и тако мало, деси се да се на 10 хиљада мимоиђемо са авионом који лети на нижем нивоу. Чини се да је то непојамна брзина и да се мимоилазећи авион обрушава некуд наниже. То је последица малопречићане *закривљености простора*.

Доживљај Њујорка највероватније умногоме зависи од начина како му прилазите.

Мој први сусрет с Њујорком био је из висине, надлетео сам га. Да то је Њујорк рекао сам Шиптару који смаза јабуку коју сам му понудио и оде. Сазнао сам да иде у мировну мисију на Хаити.

Други пут, враћајући се из Торонта ноћу, једнако изгледа сабласно, монументално, мистично.

Када се каже Њујорк најчешће се мисли на Менхетн, али он чини тек једну четвртину, можда и петину Њујорка. Менхетн је острвце постављено у правцу југозапад-североисток. Условно речено личи на стопало где би врх или палац стопала био поринут у океан а пета окренута североис-

току одсечена једним каналом који спаја Хадсон са Ист ривером и чини Менхетн острвом. Са западне стране омеђено је Хадсоном, са источне је Ист ривер, а преко Ист ривера су Бруклин, Квинс и Борнкс. У Квинсу је најближи аеродром Ла Гвардија.

Менхетн чине четири дела: Downtown (доњи) Midtown (средњи) Uptown (горњи) и Upper Manhattan (највиши).

Даунтаун се простире од врха острва до 14 улице, средњи од 14 до Седамдесете, горњи од Седамдесете до Сто четрнаесте улице, а одатле до краја је Upper Manhattan

У Доњем граду су финансије: Федералне резерве Америке и Њујорка, Чајна таун, Вол стрит. Гринич Вилиц...

У средњем је центар света

У горњем је Харлем.

Улице се нижу од палца ка пети и пресецају Менхетн од истока ка западу по ширини. Почину одмах негде иза Зида, односно Вол стрита бројем 1 која је и најкраћа, и нижу се ка североистоку до броја 218. Следе је нешто дуже Друга и Трећа, но тек четврта спаја Гринич вилиц и Ист вилиц окрзнувши Вашингтон парк.

Тринаеста иде од Ист ривера до Хадсона и тако се нижу (изузимајући простор Централ парка) до горњег града (Uptown)

Авеније се ређају од истока ка западу дужином острва.

Прва је најкраћа East End Aveni (Крајња источна авенија) потом следе; York Aveni иза које следе – Прва, Друга, Трећа, Лексингтон авенија, Парк авенија Медисон авенија; потом Пета, Шеста Седма, Осма, Девета, Десета, Једанаеста или Вест енд авенија и на крају Дванаеста односно West Side Hwy tj – Аутопут на западној страни.

Пета авенија се протеже источном страном Централ парка, смештеног у савршеном правоугаонику који заклапају 59 до 110 улица по краћим, односно пета и осма авенија по дужим странама. На Петој авенији је Empire State Building. N Y Public Library, Rockefeller Center St Patrick,s Cathedral, Trum Tower, The Frick Collection Metropolitan Museum of Art, Guggenheim Museum, Cooper Hewitt Museum, Jewiah Museum, Museum of the Citi of New York... Најлепшим својим делом од од 59 до 110 ова авенија гледа на Централ парк.

Као и при сваком боравку у непознатом граду први је проблем све сместити негде у простору у односу на нешто раније замишљано, на стране света и неку његову слику с којом смо пошли, с којом живимо.

С друге стране ту су секвенце многих филмова које смо видели и који ће оживети када препознамо детаље. Скулптуре које смо раније виђали у пробраним историјама уметности сада су ту у природној величини. Револвер коме је цев везана у чвор, ковач који мач прекива у раоник, земаљска кугла, све су то дела којих је било у Џонсоновој Историји уметности. Сад је све то виђено из непосредне близине као и све оне репрезентативне грађевине које у филмовима и водичима представљају Њујорк. Овде све добије колико природну, толико истога трена и једну надстварну димензију. Утисци су снажни да се морају одлагати, потискивати како би се постепено у тишини слегали и долазили на своје место. Разуме се, све је сада добило ново значење па и сама Библија и порука пророка Исаије исписана на улазу у ОУН како ће се мачеви прековати у раонике. Нечији хоће, нечији неће!

„Странци се“, рекла ми је једном Драгана „разликују по томе што гледају горе. Они који дуже живе у Њујорку гледају испред себе. Заиста, мноштво је Кинеза и Јапанаца са моћним фотоапаратима који зевају горе у висине.

Пре но што сам могао наслутити да бих се могао обрести у Њујорку носио сам доста свежу слику једног Селиновог описа из његовог романа *Пушовање крај ноћи*.

Нашао сам за сходно да на њ подсетим и у овој прилици:

„Било је то изненађење у правом смислу ријечи. Кроз маглу нас је толико запањило оно што смо изнебуха откривали да најприје нисмо хтели у то поверовати, а затим ипак. Када смо се затекли сасвим сучелице, колико год да смо били галијоти, почели смо се јако кезити, гледајући то право испред себе...

Замислите да је стајао усправно тај њихов град, сасвим усправно! Њујорк је усправан град. Та видели смо већ много градова, природна ствар и то красних, па и лука и то чак гласовитих. Али код нас, зар не, градови леже на морској обали или на рекама, разастиру се дуж пејзажа, очекују путника, а тај амерички, тај се није клањао до земље, држао се врло круто,

ондје баш нимало расположен за пољупце, застрашујуће уколчено...“

Нешто друкчије, али не веселије, виђење Њујорка нуди нам Хорхе Луис Борхес инспирисан књигом *Историја њујоршких банди* коју је 1928. објавио Herbert Asbury:

То је време, наводи Борхес, троспратног, рахитичног Њујорка, а одликује се збрканошћу и окрутношћу варварских космогонија. У то време већ су биле формиране бројне уличне банде попут *Анђела мочваре* које су се смуцале по подрумима пивара и лавиринтима канала а чинила су их најчешће деца рано стасала у десетогодишње и једанаестогодишње убице... Следиле су их банде *Уличних гриваца* и *Мртвих кунића* сви надалеко чувени по свирепости. То је Њујорк кинеских коцкарница, борилишта за штакоре и псе, те зона црвених фењера, зборно место уличара, коцкара и лупежа... а постепено су се издвајали власници ових прљавих феуда.

Велики део тог миљеа дао је и Серђо Леоне у филму *Било једном у Америци*, а и дан данас у неким деловима какви су СоХо или Кинеска четврт асоцијације крену у том правцу.

Већ у другој половини 19. века, а нарочито у првој половини двадесетог, Њујорком ничу грађевине прављене за вечност да задиве посетиоца. Емпајер стејт билдинг, Крајслер билдинг, Сити груп, само су неки од бисера ове монументалне, модерне архитектуре.

Једно од најлепших здања на Петој авенији је свакако Национална библиотека Њујорка (The New York Public Library) која је отворена 23. маја 1911. године. Церемонији отварања је присуствовао председник Вилијам Хауард Тафт (William Howard Taft). Пројектовали су је чувени архитекти Џон Мервен Карер (John Mervyn Carrere 1858-1911, умро је два месеца пре отварања библиотеке) и Томас Хејстинг (Thomas Hastings 1860-1929). Угаони камен темељац (cornerstone) био је постављен 1902. године, а библиотека је била завршена 1911. Ово раскошно здање грађено је у духу неокласицизма.

Њујоршка библиотека је зидана десет година и, како рекосмо, отворена 1911. На том месту се налазио резервоар за дистрибуцију воде направљен 1845. године – Croton Reservoir, али је касније срушен да би уступио место садашњем здању. Архитекти су били инспирисани великим и чувеним класичним здањима Париза и Рима (Коринтски стубови, вазне на улазним степеницама и два лава са обе стране – *Patience and*

Fortitude – стрпљење и храброст), и зграда библиотеке је окарактерисана као „једно од најзначајнијих класичних здања Америке“ . Многе друге зграде (особено библиотеке) биле су сagraђене у класичном стилу по угледу на Њујоршку библиотеку.

Многе грађевине, настале средином и крајем 19 века, представљају праве архитектонске драгуље. Услед јагме за простором, а у жељи да сачувају трагове историје – градитељи су се одлучили да сачувају макар лица негдашњих палата, па су одмах иза тих прелепих фасада израстале монструозне грађевине од стакла и челика, па сада делује да су оне негдашње фасаде налепљене на доње делове небодера. И дан-данас се може продавати ваздушни стуб до (не)достижних висина.

Ако је градња оно што изазива дивљење, рушење је још веће чудо. Зграда се, заклоњена завесама које се користе у грађевинарству једноставно нестане. На месту где је била велика грађевина једнога дана осване рупа. Дубоко у тлу видите остатке арматуре и водоводних цеви, а нико није опазио куд је нестала као да су је појели термити или се једноставно истопила.

Странци гледају увис и по томе се разликују од Њујорчана. Јапанци су опремљени најбољим фотографским апаратима. Објективи су припремљени да сликају врхове кула.

Крајслер билдині се не може заменити ниједном сличном грађевином у свету и по томе је то заштитни знак Њујорка колико и *Емѿајер сѿејѿ билдині*, иако одавно то нису највише грађевине овога града.

Посетилац у први мах има утисак да је у хаосу, али се брзо може успоставити систем за проучавање, то јест разгледање овог нестварног места. Треба се држати шеме коју сам навео. Најпре Пете авеније и Централ парка. То је језгро око кога су груписани музеји и које вам се у свести намеће као тежиште. Одатле одређујете стране света, север југ, исток запад, Гранд централ стејшен и друге оријентире....

Полако стичем осећај за простор и разликујем ветрове што долазе с истока од оних континенталних, од Њу Церсија, са северозапада који Њујорку врате свежину какву рецимо имају Колашин или Цетиње. Одједном су улице суве, небо је блиставоплаво, сунце јасно. Хватам јутарње просјаје на лоптастој позлаћеној куполи на углу Лексингтон авеније и 53. улице.

Тада Менхетн поприма димензију неког источњачког града на каквој висоравни.

Онда нагло затамни (затумани) и врхови грађевина се нађу у магли, часом окрене лапавица и алауга која полагано прелази у чисти снег што једноман пласа: то је приказ који вас враћа у најрадосније дане детињства док пратите како се из висина на тле постојаном упорношћу слажу снежне крпице.

Град који измиче свакој дефиницији. Све време је уочљива једна његова, рекао бих, мистична димензија коју сам препознавао у сваком детаљу, од географске конфигурације до најмањих паркова, до најстаријих и најновијих грађевина.

(наставка у следећем броју)

Првих шест бројева овога часописа изишло је под именом **Распеће језика српскога**. Часопис је настао 2004. године као израз отпора групе никшићких средњошколских професора насиљу над именом српског језика у Црној Гори. Од августа 2006. излази под именом **Слово**.

Овај број штампан је захваљујући помоћи
Српској културној и просвјетној друштва
„Просвјета“ - Главни одбор Пале.

ЧАСОПИС ЗА СРПСКИ ЈЕЗИК,
КЊИЖЕВНОСТ И КУЛТУРУ

ISSN 1800-6140

9 771800 614001

ИЗДАЈЕ:

НВО Актив професора српског језика
и књижевности - Никшић

РЕДАКЦИЈА:

Весна Тодоровић, Радмила Митрић-Маговић,
Борис Јовановић, Радинко Крулановић,
Милојко Пушица

ГЛАВНИ УРЕДНИК:

Веселин Маговић

ТЕХНИЧКИ УРЕДНИЦИ И
КОМПЈУТЕРСКА ОБРАДА:

Радмила Митрић-Маговић, Милојко Пушица

ЛОГО И ДИЗАЈН:

Весна Сушић

АДРЕСА РЕДАКЦИЈЕ:

VI црногорске Т-10, 81 400 Никшић;

Телефон: 068 664 392;

www.srpski-jezik.com;

e-mail: srpski@mtel-cg.net; srpski@t-com.me;

žiro račun: 530-11724-52

Montenegrobanka Podgorica.

ЦИЈЕНА: 3 €

Излази тромјесечно
Рукописи се не враћају